

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІНГВІСТИКИ:
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА**

Випуск XVII

Засновано 2000 року

**Рекомендовано Вченою радою
Інституту філології
від 15 грудня 2008 року**

**Київ
Видавничо-поліграфічний центр
“Київський університет”
2008**

УДК 81.161.2
ББК 81.2 Ук-5

А 43 Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика: Зб. наукових праць. – Вип. 17. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2008. – 170 с.

У збірнику наукових праць аналізуються перспективні питання української синхронічної та діахронічної лінгвістики. Наукові праці розраховано на фахівців спеціальних філологічних, філософських, історичних дисциплін, викладачів, аспірантів та студентів вищих навчальних закладів України.

In the collected stories, the perspective questions of Ukrainian synchronic and diachronic linguistics are analysed. For experts in special philological, philosophic, historical disciplines; for teachers, post-graduates and students of the higher educational institutions

Рецензенти: *О.С. Снитко*, д-р філол. наук, проф.

О.П. Івановська, д-р філол. наук, доц.

Головний редактор: *Л.І. Шевченко*, д-р філол. наук, проф.

Редакційна колегія: *Г.П.Півторак*, чл-кор. НАН України, д-р філол. наук, проф.; *С.Я.Єрмоленко*, д-р філол. наук, проф.; *П.Ю.Гриценко*, д-р філол. наук, проф.; *Г.І.Халимоненко*, д-р філол. наук, проф.; *Л.О.Кудрявцева*, д-р філол. наук, проф.; *О.І.Ніка*, канд. філол. наук, доц. (відп. секр.); *Л.В.Шулінова*, канд. філол. наук, доц., *О.І. Хом'як*, канд. філол. наук, доц. (літ. редактор).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 5755 від 15.01.2002 р.

Збірник наукових праць є фаховим виданням із дисциплін філологічного профілю. Постанова Президії ВАК України від 12.06.02 № 1-05/6. Бюлетень ВАК України № 9 за 2002 р.

Адреса редакційної колегії:

01033, Київ, бульвар Т. Шевченка, 14, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут філології, тел. 239-33-66.

МАТЕРІАЛИ XIV МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ СЛАВІСТІВ

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Редколегія збірника «Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика», починаючи з XVII числа цього наукового видання, започатковує постійну рубрику, присвячену важливим або дискусійним питанням славістичного знання.

З огляду на те, що українське мовознавство є невід'ємною складовою частиною славістичної науки, редколегія бачить перспективу в аналізі дослідницьких напрямків, наукових шкіл і постатей, які працюють над актуальними проблемами, що співмірні з пошуком у національному мовознавстві.

У XVII числі збірника редколегія знайомить мовознавців із важливим для розвитку наукового знання й національної самоідентифікації слов'янських народів Голови організаційного комітету XIV Міжнародного конгресу славістів академіка Македонської академії наук і мистецтв МІЛАНА ГУРЧИНОВА до XIV Міжнародного славістичного конгресу.

Вважаємо також за необхідне проаналізувати нові ідеї, напрямки роботи, наукову результативність Конгресу з погляду тенденцій розвитку мовознавчого знання в сучасній Україні, що й відбито у статті Голови Українського комітету славістів академіка НАН України О.С. Онищенка і заступника Голови Українського комітету славістів професора Л.І. Шевченко.

*Мілан Гурчинов,
академік Македонської академії
наук і мистецтв*

**Звернення до делегатів XIV Міжнародного конгресу славистів
Голови організаційного комітету Конгресу академіка
Македонської академії наук і мистецтв МІЛАН ГУРЧИНОВА**

Шановні колеги!

Дозвольте мені передусім привітати всіх Вас і висловити свою радість із приводу того, що цього разу наш Конгрес відбудеться в місті, де зароджувалася слов'янська писемність та культура, в місті світла – Охриді.

Щиро вдячний вам за довіру та визнання Македонії та македонських славистів, за те, що вперше в історії ви надали нам можливість бути організаторами та господарями такого великого зібрання славистів із усього світу.

Вважаю за потрібне висловити щиру подяку державним діячам Македонії, які від самого початку і до сьогодні, розуміючи вагомість цієї особливої події для нашої держави, надали свою найповнішу моральну та матеріальну підтримку для її успішної реалізації: покійному голові Борису Трайковскі, який від самого початку підтримав нашу кандидатуру, благодійнику нашого Конгресу Президенту Республіки Македонія п. Бранко Црвенковскі і Голові уряду Республіки Македонія п. Ніколі Груевскі.

Шановні колеги!

Коли на підсумковому пленарному засіданні 5 років тому у Люблянні ми отримали мандат, дехто вважав нібито нові геополітичні зміни в Європі призведуть до того, що славістика втратить своє значення, а інтерес до неї в світі значно зменшиться і навіть погасне. Зараз із задоволенням можу вам повідомити, що сьогодні, у 2008 році, подібний скептицизм виявляється безпідставним: інтерес до історичної та сучасної славистичної науки, до слов'янської культурної спадщини беззаперечні, що й потрібно довести на нашому Конгресі.

У XIV Міжнародному конгресі славистів в Охриді беруть участь близько 7509 славистів із 40 країн світу.

Особливу увагу протягом цих років підготовки було приділено тематиці Конгресу. Зберігаючи її основну традиційну форму, ми долучили кілька інновацій із метою наблизити її до

сучасних та актуальних тем, що виправдало себе, оскільки до конгресу приєдналося багато молодих дослідників нової, сучасної орієнтації. А також ми розвинули та вповні зреалізували ідею ТЕМАТИЧНИХ БЛОКІВ, число яких збільшили до 25, при цьому інтерес до них значно виріс – цей факт мають взяти до уваги організатори наступного конгресу.

Величезна кількість публікацій і доповідей нашого Конгресу свідчать про визнання теорії компаративізму в лінгвістичних, а також і в літературних та фольклорних дослідженнях, спрямованих на підтвердження ідеї, що свідчить: жодне явище славістики, незважаючи на спільність та близькість коріння, не можна вивчати ізольовано, саме по собі.

Все це, враховуючи і позаторішню боротьбу в м. Удіні, спрямовану на отримання більших квот для країн-учасників, а також збільшення кількості нових національних комітетів у період 2003-2008 рр. репрезентує те, що інтерес до славістики сьогодні, після кількарічного занепаду, знову зростає і продовжує об'єднувати величезну кількість науковців різного віку з усього світу.

Ми розуміємо, що жоден Конгрес не може дати остаточних відповідей на питання – ні на старі (до речі, деякі з них все ще залишаються відкритими), ні на нові, що їх сучасність декларує як першочергові. Але як науковці ми можемо, беручи до уваги різні реальності й аргументи, наблизитися до істини, залишити виниклі в минулому помилки і як прихильники славістичної науки і слов'янства, що має особливі автохтонні цінності, стали рушійною силою для вирішення багатьох проблем сучасного суспільства.

Буду конкретним: незважаючи на всі досягнення, неможливі для попередніх епох, все більше вкорінюється думка про те, що ми вступаємо в ще більше несправедливий і негуманний світ. З одного боку, глобалізація дала поштовх до розвитку планетарної інтеграції, але з іншого боку, ми бачимо посилення розмежування між цивілізаціями, народами й державами. Світ усе частіше знаходиться під загрозою непередбачуваних криз, війн, конфліктів, руїн.

Нові знання почали слугувати силі, замість того, аби приносити всім людям не лише економічно-матеріальне, але й моральне та духовне збагачення.

Зростає усвідомлення неохідності врівноваження матеріально-технологічного та морально-духовного розвитку людства, при чому постає питання про „моральну відповідальність” науки та технологій

за сучасні явища, що все частіше призводять до самоізоляції та самозадоволення, до нетерпимості та нетолерантності одних щодо інших.

Попереднє століття запам'яталося декількома революціями, великими надіями, обіцянками та сподіваннями і двома великими кривавими війнами, які мали протверезити гарячі голови. Але й закінчилося сторіччя (після всіх експериментів) глибоким розчаруванням, соціальними потрясіннями та новими воєнними катастрофами. Таке завершення, на переконання філософів постмодернізму, ознаменувало кінець Великих Утопій і Великих Казок. Водночас постає питання: „Чи означає, що з відходом старих ілюзій остаточно зникає потреба в нових ідеях, які б об'єднали нас і були б сильнішими за відмінності та неприродні розмежування? У сучасній Європі та слов'янському світі ведуться великі, іноді мало продуктивні, полеміки навколо поняття ідентитету. При цьому часто не береться до уваги той факт, що жоден ідентитет не існує в чистому вигляді, а це, в свою чергу, є особливо важливим для культурних ідентитетів, оскільки кожен із них є центром багатьох культурних нашарувань та впливів. Більше того, кожен ідентитет є діалогічним, багатошаровим, поліфонічним, у кращому БАХТІНСЬКОМУ розумінні цих слів, і обов'язково стосується й ідентитету слов'янства як у проекції на минуле, так і на актуальне.

Словом, мова йде про те, як у бурхливому сьогодні, що присутньо відрізняється від того часу, коли проводилися наші попередні конгреси, ми маємо вчинити, аби наблизитися до нового ідентитету славистичної науки. Чи можемо ми сьогодні повернути взаємодовіру та зміцнити зближення, яке дало б підстави повірити в те, що приходить єдина нова епоха і вона відкриває широкі можливості для реалізації славистикою нової місії – свого відродження? Чи можемо, ґрунтуючись на величезних ресурсах морального та творчого характеру, що їх ми до цього часу черпаємо з праць великих духовних вчителів, літераторів та вчених усіх слов'янських народів, яких поважають і знають в усій планеті говорити про реалізацію славистики нової місії?

Необхідно працювати в окресленому напрямку, аби джерела духовної енергії перетворилися у величезний потік, який стане перешкодою для МОРАЛЬНОГО ДЕФЦИТУ сучасності, де домінує новий утилітаризм, байдужість, аксіологічний релятивізм, що

свідчать тільки про приналежність, але забувають про існування цінностей.

Такі зусилля загалом не вказують на відхід від справжнього реального світу, в якому ми нині живемо, а навпаки – це наближення до нього – такого, яким він є, з усіма його світлими та темними сторонами, сприйняття існуючих реалій та готовність стати активними, але разом із тим критичними співучасниками реального світу.

Прийняття світу, в якому є місце для всіх національних та культурних особливостей, засвоєння всіх творчих внесків, незалежно від того, звідки вони походять, є основою для руху до майбутнього, де буде зміцнюватися рівноправ'я усіх складових частин та здобутків цього світу, але одночасно буде визрівати свідомість щодо його спільної та універсальної долі. Ось у якому векторі слід би було спрямувати наші зусилля та надії, сьогодні й у майбутньому.

Дякую за увагу.

Переклад із російської Людмили Домилівської.

*О.С. Онищенко,
Голова Українського комітету славістів,
акад. НАН України,
доктор істор. наук, проф.
Л.І. Шевченко,
заступник Голови
Українського комітету славістів,
доктор філол. н., проф.*

СЛАВІСТИКА В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ПІСЛЯМОВА ДО XIV МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ СЛАВІСТІВ

У статті аналізуються актуальні наукові напрямки, ідеї, національні дослідницькі школи і персоналії, що визначають розвиток славістики в сучасному світі. Славістична проблематика розглядається в контексті роботи XIV Міжнародного конгресу славістів, що відбувся в Охриді (Республіка Македонія).

The article deals with the problem of the current scientific tendencies, ideas, national research trends and persons, that define modern Slavic studies' development. Slavic problems are reviewed in the context of the XVIth specialists' of Slav languages and literature International congress, that was held in Ohryd (Republic of Macedonia)

Найвагоміші за проблематикою і найбільш представницькі за чисельністю наукові зібрання дослідників-гуманітаріїв, які працюють у галузі славістики, відбуваються щоп'ять років. Цьогорічний, XIV Міжнародний конгрес славістів, проходив 10-16 вересня в Охриді (Республіка Македонія), у старовинному місті, з яким пов'язані духовні й культурні витоки православної історії слов'ян.

Охридська писемна школа, як відомо, визначила сутність книжної традиції православ'я як благочестя і благоденства людини в пошуку божественної суті. Македонські просвітителі та книжники, і перш за все Наум Охридський, започаткували культурну традицію творчого аскетизму, що передбачає самовіддане служіння християнським цінностям й абсолютне прагнення творити світ у гармонії з цими цінностями, тлумачити книги Святого письма, будувати храми, зцілювати страждущих, нести Слово Боже в нові землі.

Подвижницька діяльність охридських книжників і просвітителів визначила історичну долю та культурну перспективу македонського народу, який пройшов трагічний шлях бездержавності, але не втратив своєї національної ідентичності. І вже сьогодні, в незалежній Республіці Македонія, спрагло і надзвичайно плідно опрацьовує історичні та літературні джерела, що переконливо свідчать про давню культурну традицію та величезний внесок балканського слов'янського народу в духовну скарбницю людства.

У XIV Міжнародному конгресі славистів взяли участь близько 750 дослідників із 40 країн світу – істориків, мовознавців, літературознавців, культурологів, фольклористів, істориків славістики, дослідників, які працюють у синкретичних за предметністю галузях гуманітарної науки, передусім нейролінгвістів, психо- і соціолінгвістів, компаративістів.

Конгрес відбувався під патронатом і за участю Президента Республіки Македонія п. Бранко Црвенковськи, вищих урядовців Македонії, посла України в цій республіці п. Віталія Москаленка, повноважних послів інших слов'янських країн у Македонії.

Відкриваючи конгрес, голова організаційного комітету Міжнародного конгресу славистів акад. Мілан Гурчинов звернувся до присутніх із промовою, у якій зосередився на досягненнях славістики, її проблемах і перспективах, що окреслилися за останні п'ять років, від часу завершення XIII Міжнародного конгресу славистів у Любляні.

Аналіз конкретно-історичної ситуації у світі, уважний погляд на нові геополітичні реалії в Європі дозволяє, на думку акад. Мілана Гурчинова, зробити узагальнений висновок про те, що „інтерес до історичної та славистичної науки, до слов'янської культурної спадщини незаперечні”. А отже, передбачення скептиків і песимістів, які сумнівалися в можливостях славістики зберегти своє місце в сучасній цивілізації не справдилися. Реальне підтвердження перспективи славістики сьогодні – XIV Міжнародний конгрес славистів, що зібрав численне коло провідних науковців із усього світу.

Минулі п'ять років організаційний комітет Міжнародного славистичного конгресу присвятив важливій ділянці роботи – розробці актуальної тематики конгресу. Важливість такої діяльності полягала не тільки в зосередженості на сучасній науковій проблематиці, але і в намаганні долучити до славистичної

дослідницької діяльності якнайбільше молодих вчених із новою, сучасною методологічною і світоглядною орієнтацією.

Щодо актуальної гуманітарної проблематики у славистиці. Вона була представлена трьома основними напрямками – мовознавством, далі – літературою, культурою і фольклором, нарешті – історією славистики.

Кожен загально визначений напрямок включав дослідницький пошук у різних галузях науки. Так, загальний напрямок „Мовознавство” об’єднав розробку питань із етногенезу слов’ян та історії слов’янських мов у зв’язку з історією слов’янської матеріальної й духовної культури. Відповідно аналізувалися праслов’янська мова та її діалекти, слов’янська етимологія, діалектна основа і територіальні варіанти старослов’янської мови, комплекс питань, пов’язаних із впливом церковнослов’янської мови на формування слов’янських літературних мов та текстологією слов’янських писемних пам’яток.

Самостійно окреслене коло мовознавчих питань було об’єднане навколо діалектології та лінгвогеографії слов’янських мов. Аналізувалися перехідні діалекти й периферійні діалекти слов’янських мов, їх взаємодія з неслов’янськими мовами, актуальний стан слов’янських діалектів із погляду соціолінгвістики та етнолінгвістики, а отже проблематика, що охоплює динамічні процеси в сучасних національних мовах.

Окремого проблематичного осмислення дістала слов’янська ономастика. Дослідникам були запропоновані для аналізу питання реального стану слов’янської онімії та її змін, створення корпусу слов’янської ономастики, а також проблеми ономастичної лексикографії. Зауважимо, запропоновані для обговорення питання успішно розробляються сучасними українськими дослідниками (школа проф. В.П. Шультяча) і мають історичну традицію наукової розробки в україністиці, що й було переконливо засвідчено під час конгресових обговорень і дискусій.

Полемічне, важливе і надзвичайно актуальне коло питань розглядалося на Конгресі у зв’язку з сучасним станом літературних слов’янських мов, варіюванням норми, іншомовними впливами на національні мови, соціо- і психолінгвістичним аналізом мовної ситуації у слов’янських країнах, а отже, процесами глобалізації та інтернаціоналізації, що впливають на слов’янський мовно-культурний світ. Конкретномовний аналіз ситуації дозволяє, на

думку славістів, зробити прогностичні висновки і рекомендації щодо мовної політики у слов'янських країнах, зосередити увагу на важливих для національно-мовної перспективи проблемах полілінгвізму, національно-мовної ідентифікації, багатьох інших питаннях, що виводять мовознавство зі сфери конкретнонаукової у сферу суспільно-політичну й націотворчу.

Традиційні і новаторські підходи характеризували проблематику вивчення граматичної будови слов'янських мов, із увагою до комунікативних аспектів граматичної типології слов'янських мов, а також кореляції граматичної будови і словника.

Лексична семантика і фразеологія, як галузі мовознавчої науки, що традиційно є найбільш розгалуженими в методологічних підходах і концептуальному осмисленні, розглядалися як комплекс питань, актуалізованих новітніми підходами – мовна картина світу, когнітивна, концептуальна, етнолінгвістична, лінгвокультурологічна, наукова парадигма вербалізації мовної свідомості слов'янських народів.

Продуктивним було обговорення наукових проблем, пов'язаних із історією, станом і статусом стильових систем, перспективами їх розвитку, а отже комунікативною конкурентністю слов'янських мов, входженням їх у загальний щодо комунікативної прагматики мас-медійний простір. Перспектива в розробці проблем виявилася не тільки в особливій увазі до розмовного функціонального стилю у слов'янських мовах, але й до інших стильових систем. Зокрема, в аргументації уваги до нових тенденцій у розвитку художнього стилю та обґрунтуванні стильової самостійності й кодифікації релігійного (конфесійного) стилю.

Важливо, на нашу думку, що теоретичні дискусії та концептуальні підходи не вивели за межі наукового обговорення питань мовної прагматики, мовної компетенції і статусу мови в сучасному суспільстві. Зосередженість на узгодженні теоретичних і практичних зусиль мовознавців особливо продуктивно виявилася під час обговорення питань корпусної лінгвістики, зокрема в аспекті репрезентативності текстів.

Запропонований організаційним комітетом конгресу напрям „Література, культура і фольклор” розробляв проблематику десяти основних напрямків, актуальних для сучасної славістики.

Історичний вектор знання був спрямований в добу Кирила і Мефодія, а отже передбачав наукове заглиблення у проблематику

початків слов'янської писемності, пов'язаної з Охридською літературною школою. Історична проблематика, в її широкій аспектології від слов'янсько-неслов'янських зв'язків, питаннях самоідентифікації народів, їх розвитку і перспектив у сучасному світі, методологіях вивчення фольклору і традиційної духовної культури, домінувала на Конгресі.

Певний синкретизм досліджуваних проблем спостерігався у сформованих блоках питань, що інтегрально об'єднувалися навколо історичних підходів. Зокрема, це стосується ролі ідей просвітництва у становленні національної самосвідомості слов'янських народів, наукової інтерпретації питань традиції та новаторства в аналізі літературних напрямків і шкіл в літературах слов'янських народів, літературних течій і напрямків, що визначили культурну історію слов'янства: романтизму, реалізму, символізму, футуризму, експресіонізму, сюрреалізму, модернізму і постмодернізму.

Важливо, що представницьке наукове зібрання провідних учених-славистів приділило серйозну увагу специфічним моделям розвитку окремих слов'янських літератур, а також актуалізованим у сучасному літературному процесі фантастиці й науковій фантастиці, та масовій літературі. Останні є фактом реальної репрезентації сучасної літературної творчості, а отже потребують осмислення та оцінки і в контексті літературної традиції, і як певний літературно-культурний феномен.

Міжнародним комітетом славистів для обговорення була запропонована також широка тематика, об'єднана навколо проблем діалогу Сходу і Заходу в слов'янських культурах, глобалізації, європейських інтеграційних процесів, пошуку національної ідентичності в період початків слов'янської писемності й Охридської літературної школи, аналізу її діяльності в лінгвістичних, літературознавчих, історико-культурних аспектах.

Інше коло аналізованих питань стосувалося слов'янського фольклору, проблем його вивчення у зв'язку з традиційною духовною культурою, слов'янсько-неслов'янськими історико-культурними зв'язками, текстологією фольклору, взаємодією усної народної творчості й літератури і, що важливо, сучасного міського фольклору. Зауважимо принагідно, що запропонована проблематика в дослідницьких здобутках і перспективах абсолютно узгоджувалася з пошуковими напрямками українських фольклористів і достойно була представлена на конгресових обговореннях.

Аспектологія літературознавчих дослідницьких шкіл і концепцій певною мірою виявила дослідницькі масштаби слов'янських науковців. Розглядалися ідеї Просвітництва, що справили фундаментальний вплив на становлення національної самосвідомості слов'янських народів. У названих аспектах також розглядалися процеси міграції, еміграції, вигнання та інші, що, як відомо, є предметом гострих політико-соціальних дискусій і не лише у слов'янських країнах, а отже потребують наукового аналізу.

Світоглядну панорамність духовного життя слов'ян було розглянуто в секціях, де наукові доповіді зосереджувалися навколо проблематики філософської, релігійної і політичної думки слов'янських народів, аналізу світського і сакрального у слов'янських літературах, внеску слов'ян у світову літературу, а також переплетення культур: *balkanica, slavica, europica*.

Важливою складовою частиною конгресу стали секції, в яких у дискурсі історичного розвитку розроблялася проблематика слов'янського мовознавства, літературознавства, фольклористики і культурології, а також аналізувалася в аспекті перспективного розвитку славістична періодика.

Продовжуючи традицію наукової організації праці, Міжнародний комітет славістів запропонував для продуктивної організації роботи обговорення актуальних проблем у тематичних блоках, а також під час проведення круглих столів. Тематичні блоки з питань мовознавства (13 блоків) і літературознавства, питань культури та історії славістики (12 блоків) висвітили сучасний дослідницький пошук учених-славістів і його співмірність із напрямками світової гуманітарної думки. Питання розвитку і функціонування літературної мови, суржику та його впливу на структурні і соціальні аспекти опису і категоризації дискутувалися у тематичному блоці під керівництвом Герда Гентшеля (Німеччина), статус малих слов'янських мов (мікромов), проблеми їх нормування й функціонування обговорювалися дослідниками у тематичному блоці, запропонованому О.Д. Дуліченко (Естонія), ґрунтовний аналіз важливих проблем супроводжував дискусії в тематичних блоках, присвячених питанням слов'янської фразеології в синхронії та діяхронії (В.М. Мокієнко, Росія) та фольклористичі, в контексті наук про традиційну духовну культуру (А.С. Каргін, Росія), обговорювалися слов'янські літератури після 1989 року в діалозі з Європою і світом (Х. Янашек-Іванічкова, Польща) та інших.

Перспектива, що виникає з аналізу ситуації Українським комітетом славистів, виокреслюється в національній славистиці як можливість збільшити кількість тематичних блоків, запропонованих для розгляду українськими вченими (на XIV Міжнародному конгресі славистів працював один блок, тематику якого запропонувала Є.А. Карпіловська, із питань динаміки і стабільності – лексичних і словотвірних систем). Така активна позиція колективної славистичної спільноти України збігається з думкою акад. Мілана Гурчинова, який підкреслив у підсумковій доповіді продуктивність праці в тематичних блоках, необхідність наближення їх проблематики до сучасних актуальних тем із метою залучення ширшого кола молодих дослідників до славистичної пошуковості.

Дискусії на засіданнях круглих столів розгорнулися навколо глобальної дослідницької проблематики, що була представлена темами „Слов'янський світ і Європа” (організатор Л. Суханек), „Місце слов'янських мов і стан славистики у світі” (організатор К. Гутшмидт), „Університети і майбутнє славистики (організатор І. Поспішил).

Важливо, що члени славистичної делегації з України не тільки взяли участь в обговоренні заявлених питань, але й сформулювали ідеї, зокрема компаративістські, котрі сприятимуть розвитку досліджень із слов'янської гуманітаристики. Йдеться, наприклад, про аналітичне представлення головних етапів та особливостей розвитку української історичної славистики нового часу (С.А. Віднянський, С.А. Копилов) – теми, що стала наскрізною для різних форм організаційної роботи на конгресі. Ця проблематика визначена як провідна і в підсумкових матеріалах репрезентативного славистичного зібрання: „Величезною кількістю публікацій і доповідей наш Конгрес широко відчиняє двері компаративізму в лінгвістичних, а також і в літературних і фольклорних дослідженнях, підтверджуючи ідею, що жодне явище у славистиці, незважаючи на спільні й близькі корені, не можна розглядати ізольовано, відокремлено” (акад. Мілан Гурчинов).

Авторитетові української славистичної школи сприяло й те, що співголовами багатьох секцій на Конгресі були визначені видатні українські вчені. Зокрема, в секії зі слов'янського етногенезу й історії слов'янських мов та їх внеску у слов'янську матеріальну та духовну культуру співголовами були всесвітньо відомий македонський

дослідник, акад. МАНМ Петар Ілієвський та блискучий український етимолог й історик мови, чл.-кор. НАНУ Григорій Півторак.

У секціях, де розглядалися в широкій дослідницькій аспектології питання сучасного стану унормованих слов'янських мов, варіабельності й норми, впливу глобалізації та інтернаціоналізації на стан і перспективу літературних мов, плідно аналізувалися соціо- і психолінгвістичні підходи до оцінки реальної мовної ситуації у країнах слов'янського світу, а співголовами секцій були українські дослідники Леся Ставицька, Лариса Шевченко.

Історія славістики, зокрема у проблематиці слов'янської лінгвістики й науки про книгу, сучасних напрямків фольклористики і культурології, що розглядалися як історична зумовленість і наступність, були представлені в секціях, очолюваних Головою комітету славистів України, акад. НАНУ Олексієм Онищенком і чл.-кор. НАНУ Всеволодом Наумком.

На окрему увагу, як уже зазначалося, заслуговують тематичні блоки, що охоплювали широку проблематику славістичних досліджень від „Macedonian Translations in the XVIII – XIX Centuries”, „Фольклористика в контексте наук о традиционной духовной культуре. Вопросы теории и методологии” та ін. – до проблем, пов'язаних зі слов'янською ідентичністю, місцем слов'ян у сучасному глобалізованому світі, зокрема „Славянская идея в 19-20 в. ...: интеллектуальные поиски и политическое конструирование”, „Globalization as a trend of the development of contemporary Slavic onymia”, „Slavic literatures after 1989. New Phenomena, Tendencies, and Prospects. Transformation” та ін.

Загалом програма конгресу включала 33 доповіді українських славистів, що охоплювали широкий спектр актуальної пошукової проблематики, викликала цікаві дискусії та засвідчила високий фаховий рівень розроблених національною гуманітарною наукою досліджень.

Перспективно, що українські вчені у своєму пошуку корелюють із відомими славістичними школами, зокрема в галузі історико-етимологічних, ономастичних, лінгвогеографічних, порівняльно-історичних досліджень, наукової книгознавчої діяльності, фольклористики, а також формулюють перспективні напрямки міждисциплінарного аналізу славістичних проблем.

Важливо, на наш погляд, що власне наукова проблематика розробляється і окреслюється паралельно з результативними

зусиллями Українського комітету славістів зі статусного представлення національних науковців, боротьбою за збільшення представницьких квот, персональним розширенням складу славістичного комітету й оптимізацією його діяльності.

Українська громадськість вже познайомила з виданою напередодні Конгресу книгою доповідей вітчизняних науковців „Слов’янські обрії”. Доповіді до XIV Міжнародного конгресу славістів об’єднали 49 вчених і склали представницький том нового для славістики наукового матеріалу, який засвідчив авторитетність українських дослідницьких шкіл. Водночас, як й інші національні славістичні школи, українські гуманітарії долучили свої аргументи до універсальної тези про необхідність апробації тих нових ідей, що допомагають наблизитися до істини, залишити в минулому існуючі упередження. Саме це мають зробити, на думку акад. Мілана Гурчинова з цитованої вже підсумкової доповіді на Конгресі, прихильники славістичної науки і слов’янства, які мають виняткові автхтонні цінності, що високо цінуються в сучасному світі, і яких потребує людство для досягнення загального прогресу.

Наступний, XV Міжнародний конгрес славістів, відбудеться в Мінську. Українські гуманітарії вже сьогодні розробили стратегію входження в актуальну проблематику, що запропонована для розгляду на майбутньому Конгресі. І визначилися з науковими ідеями українських славістів, що можуть бути апробовані міжнародною спільнотою.

Зважаючи на те, що після кожного підсумку йде початок і відкривається нова перспектива, думаємо, зусилля українських славістів матимуть результат, який утверджуватиме наші наукові школи серед світової славістичної науки.

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Ю. Б. Дядищева-Росовецька, канд. філол. наук

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ МЕТОДОЛОГІЧНОГО РОЗМЕЖУВАННЯ МІЖ СУЧАСНИМИ УКРАЇНСЬКИМИ ЛІНГВОФОЛЬКЛОРИСТИКОЮ Й ЕТНОЛІНГВІСТИКОЮ

У розвідці йдеться про необхідність чіткішого розмежування між лінгвофольклористикою та етнолінгвістикою та пропонуються деякі теоретичні параметри такої детермінації

This article deals with the question about the necessity of more clear differentiation between linguifolkloristics and etnolinguistics and some theoretical parameters of such determination are offered

Методологічні проблеми, які виникають у процесі становлення відносно молодих дисциплін – лінгвофольклористики та етнолінгвістики, зокрема при визначенні їх об'єкта та методу дослідження, привертають увагу не тільки вітчизняних дослідників, але і вчених за межами України: на XIV Міжнародному з'їзді славістів у Македонії піднімалося питання про онтологію і методологію етнолінгвістичних досліджень Йоргом Цінкеном (Jörg Zinken. What do cultural keywords unlock? On the ontology and methodology of etnolinguistic research; Німеччина – Велика Британія).

Одна з головних причин цих ускладнень – неувага вітчизняних дослідників до теоретичних засад своїх спостережень. Це й не дивно, адже і досі питання про окремість і «суверенність» лінгвофольклористики й етнолінгвістики становить особливу термінознавчу і наукознавчу проблему.

У першому випадку етнолінгвістика принципово дистанціюється від лінгвофольклористики, як ми бачимо це в польській філології (Єжи Бартмінський)¹.

У другому лінгвофольклористика поглинається етнолінгвістикою. На цьому питанні детально зупиняються О.С. Снитко та І.А. Кулініч в лекційному курсі «Русский язык в этнолингвистическом освещении» (2005). Характеризуючи (за І. І. Токаревою) одну із двох східнослов'янських шкіл

етнолінгвістики, пов'язану з ім'ям М. І. Толстого, вони наводять твердження, що етнолінгвістика в широкому розумінні «включає в себе діалектологію, мову фольклору і частину історії мови, пов'язану з історичною діалектологією і культурною та етнічною історією народу...»².

У третьому випадку праці з теоретичної лінгвофольклористики називають етнолінгвістичними: так, наприклад, робить М. І. Толстой у статті «О некоторых этнолингвистических наблюдениях А. А. Потебни» (2005) (детальніше про це див. у нашій монографії³).

Насправді, кожна з цих наукових дисциплін, – і лінгвофольклористика, і етнолінгвістика, – виконує своє завдання. Лінгвофольклористичний підхід передбачає опис вербальної мови фольклору та структури усного фольклорного тексту. Він ґрунтується, зокрема, й на тісному зв'язку з поетикою, стилістикою, лінгвістикою тексту і дозволяє водночас з'ясувати лексичні, семантичні, поетичні та аксіологічні характеристики мовної форми конкретних творів, а звідси й деяких жанрів фольклору. Приклади цього бачимо в класичних лінгвофольклористичних працях від О. О. Потебні до А. П. Євгенєвої, О. Т. Хроленка, П. Г. Богатирьова, І. А. Оссовецького, А. В. Десницької і до провідного вітчизняного лінгвофольклориста С. Я. Єрмоленко⁴.

Таким чином, лінгвофольклористика в нашому розумінні виступає як дисципліна одночасно і фольклорноцентрична, і лінгвоцентрична.

І натомість: «Східнослов'янська етнолінгвістика – це більш етнографічна наука, ніж лінгвістична»⁵. В етнолінгвістиці «об'єктом тлумачення... виступають *не слова* (курсив наш - Ю. Д.-Р.) і не самі предмети та явища зовнішнього світу, не їх ментальні кореляти (концепти, поняття, образи), а відповідні їм знаки мови культури в цілому (в єдності їх реальної форми та символічного змісту)»⁶. Щоправда, й самі етнолінгвісти не дійшли єдиного висновку щодо вищенаведеного положення, адже зустрічаємо і протилежне твердження: «Східнослов'янська етнолінгвістика – це наука про *слово* (курсив наш - Ю. Д.-Р.), яке лишається центральним об'єктом дослідження, тим елементом мовної картини світу, в якому виявляється національно-культурна поведінка (при включенні слова до обряду, традиції, ідіоми)»⁷.

Отже, як стверджують фахівці, етнолінгвіст дивиться на мову фольклору крізь призму етнології та мав би дивитися й крізь призму етнографії (чого поки не спостерігаємо), а лінгвофольклорист – крізь призму мовознавства. Таким чином, етнолінгвісти не роблять того, що мали б робити (нехтують етнографічним осмисленням фольклорного слова), проте лінгвофольклористи, навпаки, часто потрапляють до чужої парафії, а саме до питань, що їх розв'язує поетика.

Крім того, на відміну від етнолінгвістики, лінгвістичне осмислення фольклорного мовного матеріалу в лінгвофольклористиці виступає як дворівневе: на нижчому, підготовчому рівні дослідження відбувається первісна лінгвістична класифікація фольклорних явищ мовної природи, тоді як на вищому – застосування до їх вивчення методологій, вироблених теоретичною лінгвістикою.

Таким чином, лінгвофольклористика виявляється «лінгвістичнішою», ніж етнолінгвістика, яка в кращому разі зупиняється лише на першому рівні – лінгвістичній класифікації мовних фольклорних явищ.

Більшу віддаленість етнолінгвістики від власне мовознавства демонструє й таке явище, як можливість створювати етнолінгвістичні праці, зовсім не звертаючись до вказаного першого рівня лінгвістичного аналізу, або проводячи його на елементарному, чи навіть інтуїтивному рівні. Прикладом цього може служити корисна стаття Є.Д. Демиденка «Значение и функции общефольклорного образа камня» (1987)⁸.

Сумніви щодо наукової точності етнолінгвістичних праць виникають не тільки в лінгвофольклористів, а й у самих етнолінгвістів. Так, В. Конобродська на веб-сайті «Слов'янська етнолінгвістика» (RASTKO.NET) у детальному огляді «Українська етнолінгвістика: деякі аспекти» висловлює занепокоєння науковим рівнем ряду лексикографічних видань (В. Жайворонок «Знаки української етнокультури. Словник-довідник», «Словник символів культури України» А. Потапенко та ін.): «...словники побудовані на далеко не достатньому, часом нелокалізованому і не завжди достовірному матеріалі переважно старих джерел»⁹. І з цим важко не погодитись, адже «українська лексика» із «народної мови» в словнику-довіднику В. Жайворонка «витлумачується, відповідно коментується та ілюструється» не тільки «різноманітними

фольклорними текстами», але й «характерними цитатами з класичної художньої та *літотисної* (курсив наш – Ю.Д.-Р.) літератури, Біблії, «*Слова о полку Ігоревім*» (курсив наш – Ю.Д.-Р.) та ін.»¹⁰. Тому не дивно, що, наприклад, слово «змій» тлумачиться не тільки як «казкова істота з крилами і тулубом пластуна, наділена надзвичайною силою», що не викликає зауважень, а і як «дракон», як істота, що «висмоктує кров» і пов'язується з міфічними трипільськими (sic!) Індрою та Вану¹¹. Коментарі справді зайві... Причини цього треба шукати саме у невизначеності об'єкта і методу в етнолінгвістиці (детальніше про це див. нашу працю¹²).

Тотожні проблеми зустрічаємо і в польських колег. Звернемося до теоретичного доробку провідного польського етнолінгвіста Є. Бартмінського, голови Комісії з етнолінгвістики Міжнародного комітету славістів, який зазначає: "з погляду основної етнолінгвістичної проблематики, тобто взаємозв'язку мови і культури (в її соціальному, етнічному, національному і особистістному вимірах) немає істотних відмін між діалектним і загальнонародним (як просторічним, так і літературним) різновидами мови, як немає істотних відмін між народною і «високою» поезією"¹³. Навряд чи можна отримати достовірні результати за такою методикою. Так само, як не можна погодитися і з висновком: "Тому не можна визнати обґрунтованим обмеження етнолінгвістичних досліджень вивченням фольклору і діалекту (діалектів? – Ю. Д.-Р.) і відношення до них як до галузі (єдиної? – Ю. Д.-Р.), якісно відмінної від досліджень загальнонародної мови і національної культури..."¹⁴. Насправді ж, такі пропозиції Є. Бартмінського ведуть до нівелювання істотних різниць між мовою фольклору і мовою літературною, а звідти до викривлення отриманих у дослідженні результатів. Неточності такого ж роду можна зустріти й у вітчизняних працях.

Таким чином, коли існування антропологічної лінгвістики, хай під вивіскою етнолінгвістики, має всі права на існування, слід рішуче заперечити пропоноване Є. Бартмінським розчинення фольклору в культурі взагалі, а діалектів як мовної оболонки традиційного словесного фольклору – в "загальнонародній мові". Традиційна ж лінгвофольклористика має продовжувати досліджувати свій об'єкт – мову фольклору як виду духовної діяльності, втрата суверенності якого загрожує втратами в національній культурі.

А тепер зважимося на деякі пропозиції, що впливають із спостережень над існуючою вже історією обох наук. Українські

лінгвофольклористи, починаючи з О.О. Потебні, як один були фаховими фольклористами, які самі записували фольклорні твори, розумілися на теоретичних проблемах фольклористики та в своїх працях зверталися до конкретних проблем вивчення мови та поетичної мови фольклору. Українські ж автори праць з етнолінгвістики приходять до цієї наукової дисципліни з лінгвістів, не знаючи азів фольклористики. (Науковий шлях Є. Бартмінського має іншу конфігурацію, а його погляди пов'язані із своєрідністю розвитку фольклористики та діалектології в Польщі). Тому, коли такі фахівці-лінгвісти вторгаються до сфери лінгвофольклористики, казуси майже неминучі, бо у вивченні фольклорних творів вони виступають як дилетанти. А отже, мабуть, не варто етнолінгвістам втручатися до аналізу фольклорних текстів, що має залишитися "заповідним пасовиськом" для лінгвофольклористів, і чому не попросити етнолінгвістів триматися в межах власної проблематики?

Нічого образливого в такій пропозиції немає. Тепер майже ніхто вже не плутає етнологію з фольклористикою. Просто треба досягти такого рівня теоретичного осмислення об'єкта і методу лінгвофольклористики й етнолінгвістики, щоб вже їх ніхто не плував – і не мав змоги зробити наївно вигляд, ніби не знає, про що йдеться. Відразу скажемо, що в науковому статусі своєму лінгвофольклористика від такої чіткішої детермінації не виграє. Адже, як не боляче це визнавати лінгвофольклористів, етнолінгвістика теоретичніша за лінгвофольклористику. Тож фахівцям з неї можна тільки порадити повніше використовувати теоретичні потенції власної наукової дисципліни. А вони дуже значні.

Ми бачимо сучасну етнолінгвістику як наукову дисципліну, яка може працювати на трьох рівнях теоретичного осмислення свого об'єкта. Вищий рівень складає загальна етнолінгвістика, що розглядає загальнолюдські зв'язки між мовою та ментальністю й використовує методи філософії та психології. Наступний, середній рівень – це етнолінгвістика народів, де вивчається надзвичайно цікаві проблем відбиття етнічної своєрідності певного народу в його мові та навпаки, а методика може відповідати в деяких рисах методам дослідження, виробленим на початку ХХ ст. так званою "етнопсихологією народів" або етнопсихологією (праці В. Вундта, М. Лазаруса, Х. Штейнталя). На цьому рівні дослідникові необхідна досконала ерудиція з наук про

етнос і мову певного конкретного народу. І третій рівень, який можна назвати етнолінгвістикою тексту (або твору). Тут етнолінгвіст працює на рівні твору (тексту), встановлюючи, яким чином і в якій формі відбилися в його мові певні етнічні особливості автора або/ї виконавця. Аж ніяк не можна сказати, що такі дослідження не потребують фахових фольклористичних знань, але при такому спрямуванні етнолінгвіст залишиться на власному полі дослідження. Такі дослідження є науково актуальними і з того погляду, що вимагатимуть вироблення власної методики, адже цим ще ніхто не займався – в усякому разі, в Україні.

Таким чином, чіткіше розмежування між етнолінгвістикою і лінгвофольклористикою було б корисним для обох цих наукових дисциплін.

¹Дядищева-Росовецька Ю. Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського // Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. - К., 2007. Вип. XV. – С. 65 – 72. ²Е.С. Снитко, И.А. Кулинич «Русский язык в этнолингвистическом освещении». – К., 2003. – С. 13. ³Дядищева-Росовецька Ю. Фольклор. Мова. Поетична мова. К., 2005. – С. 32. ⁴Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – Харьков, 1899. – Т. 3.; Евгеньева А.П. Очерки по языку русской поэзии в записях XVII-XIX вв. – М. – Л., 1963.; Хроленко А.Т. Семантика фольклорного слова. – Воронеж, 1992.; Богатырев П.Г. Язык фольклора // Вопросы языкознания. – 1973. № 5.; Оссоветский И.А. О языке русского традиционного фольклора // Вопросы языкознания. – 1975. № 5.; Десницкая А. В. Наддиалектные формы устной речи и их роль в истории языка. – Л., 1970.; Єрмоленко С.Я. Фольклор и літературна мова. – К., 1987. ⁵Е.С. Снитко, И.А. Кулинич. Знач. праця. – С. 15. ⁶Там само. – С. 13. ⁷Токарева И.И. Этнолингвистика и этнография общения. – Минск, 2003. ⁸Демиденко Е.Л. Значение и функции общефольклорного образа камня // Русский фольклор. – Ленинград, 1987. – Т. 27. Этнографические истоки фольклорных явлений. – С. 85 – 98. ⁹Конобродська В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти // Вебсайт «Слов'янська етнолінгвістика» (RASTKO.NET). ¹⁰Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. - К., 2006. С. 4. ¹¹Там само. – С. 248 – 249. ¹²Дядищева-Росовецька Ю. Етнолінгвістика в інтерпретації Є. Бартмінського // Актуальні проблеми ... – С. 65 -72. ¹³Бартмінські Е. Некоторые спорные проблемы этнолингвистики // Язык и культура. Проблемы современной этнолингвистики. Мат-лы Междунар. научн. конф. – Минск, 2001. – С. 17; ¹⁴Там само. – С. 18.

МОВНОУНІВЕРСАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР МОДАЛЬНОСТІ ЯК КЛЮЧ ДО ДОСЛІДНИЦЬКОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Стаття присвячена аналізу загальних основ модальності і мовних змін, за допомогою яких умотивовується історичне моделювання модальності в давні періоди.

The author analyses the basics of modality and language change that determine the modelling of modality in old periods.

Актуальність дослідження. Статус модальності уможливує її інтерпретацію як загальної мовної універсалії, що загалом характеризує фундаментальну властивість людського буття, пов'язану із закономірностями людської психіки та вербалізованого представлення суб'єктивного у мові і мовленні. Із цього погляду валоризуються підходи до аналізу модальності не тільки за просторовою, але й за часовою координатою.

Предметом дослідження статті є окремі аспекти історичного розвитку категорії модальності.

Об'єктом дослідження є категорія модальності.

Матеріалом для дослідження стали висновки, отримані на основі аналізу писемних пам'яток різних жанрів і стилів XI – XVII ст.

Наукова новизна. Історична еволюція модальності розглядається з погляду соціально-психологічної детермінованості, історичні зміни у формах, які пов'язані з вираженням модальних значень, ілюструють взаємозв'язок між змінами у формах на позначення модальності і змін у свідомості.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок з науковими завданнями. Це дослідження є одним із аспектів загальної проблеми про розвиток модальності в мові, про причини її динаміки і конкретні видозміни в різні історико-мовні періоди.

Постановка завдання полягає у визначенні основних тенденцій, які характеризують мовні зміни категорії модальності у давній період і зокрема віддзеркалюються в історії української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Універсальні і диференційні характеристики модальності в сучасних мовах різної типології представлені у ряді праць^{1,2,3}. Історична змінність цієї категорії у мові менше досліджена, переважно простежується

еволюція окремих модальних значень і засобів їх вираження на матеріалі окремо взятих мов у діяхронії^{4,5}.

Наукові результати. Підкреслення модальності як однієї з фундаментальних властивостей людського буття, що увиразнює суб'єктивну сферу мовлення, проектується у мовну універсалію, властиву всім природним мовам. Рефлексії на довколишній світ чи на вербалізовані результати людської діяльності, „сходинки” до пізнання світу і людини спектрально атрибутують індивідуальне – колективне, сучасне – історичне, національне – наднаціональне, унілінгвальне – полілінгвальне тощо.

Лінгвістична інтерпретація модальності з функціонального погляду співвідноситься з її мовноуніверсальним статусом, а отже, семантична подібність цієї категорії в різних мовах є підґрунтям для типологічних досліджень про універсалізм семантичних категорій і різнорідність формальну, проте не функціональну.

Хоча загалом показники модальності характеризуються універсальністю, проте „залишається незрозумілою універсальність їх набору”, тоді як „засоби вираження об'єктивної і суб'єктивної модальності повинні бути в будь-якій мові”⁶.

Загальне визначення обов'язковості „модальної рамки”, яка оформляє висловлювання, і є, на думку Ш. Баллі, „душею речення”, диференціюється у вираженні модальних значень. Зокрема такому розрізненню присвячено окремі розвідки, наприклад, на матеріалі слов'янських мов⁷. Так, для вираження евіденційності визначаються переповідний спосіб дієслова у болгарській мові, „ксенопоказники” *мол, дескать, де* в російській мові^{8,9}.

У полі зору діяхроністів із синтаксичних питань переважно перебували питання словопорядку та ін., які розглядалися з погляду діяхронічної універсалії. Попри складність дослідження модальності, що пов'язана із множинністю її розуміння і витлумачення в лінгвістиці, а також сукупністю різнорівневих засобів для вираження модальних значень, валоризується мовноуніверсальний статус модальності. Особливість цієї універсалії складає також те, що вона проектується не на один мовний рівень, а „конвертується” як інтермовнорівнева універсалія, що визначає її специфіку. Діяхронічні дослідження модальності ускладнюються не тільки визначенням еволюції засобів для вираження модальних значень, а – основне – мотивацією її розвитку.

Висновок про мовноуніверсальність модальності може слугувати постулатом до історичного моделювання цієї категорії, а також перехрещуватися зі встановленням загальних тенденцій у розвитку модальності в діяхронії. Оскільки лінгвістична теорія та історія мови не протиставляються, а складають єдину науку, то координата модальності поширюється не лише на функціонування мови чи мов у просторі, але й у часовому вимірі – на віддалені в часі періоди розвитку мови чи мов. Загальніше – пронизує і сучасну синхронічну площину мов різної типології, і діяхронічний вимір однієї окремо взятої мови чи різних мов.

Наше розуміння методології діяхронічного аналізу певної мови ґрунтується на основі дослідження сукупності її різночасових синхронних зрізів^{10,11}.

Дослідження еволюції модальних засобів у різних мовах проектує визначення певного інваріанта для простеження послідовності формування модальних засобів, співвіднесення їх із позалінгвальними чинниками. У цьому разі постає питання про існування універсалій мовних змін¹².

Історичний ракурс дослідження модальності як сфери вербалізації суб'єктивної позиції мовця на дійсність і на висловлюване ним перебуває в центрі епістемологічної проблематики.

У дослідженні історична зумовленість модальності спирається на теоретичне визначення її як понятійної категорії, за допомогою якої „передаються в самій мові поняття, що існують у даному суспільному середовищі”¹³. І.І. Мещанінов неодноразово згадує її серед загальних для мов різних систем „понять і їхніх категорій, які набувають свого вираження у мові, в його категоріальній частині, у корені-слові і в діючих синтаксичних системах передачі сполук слів”¹⁴, що узгоджується з наведеним потрактуванням модальності.

Понятійний характер цієї категорії визначає належність її до кола центральних, а також передбачає мотивацію історичної змінюваності, спричиненої перетвореннями, що відбуваються у певному соціумі.

У зв'язку з цим виявляється взаємозалежність комунікативної лінгвістики і когнітології, оскільки аналіз модальності як понятійної категорії стосується важливих аспектів буття і представлення його у свідомості і в мові: „ці поняття не описуються за допомогою мови, а виявляються в ній самій, в її лексиці і граматичному ладі”¹⁵. У такий

спосіб модальність розглядається як понятійний складник свідомості, що лежить в основі суспільної сутності мови.

Отже, для дослідження модальності виявляється фундаментальним розуміння її як понятійно-мовної категорії, яка експлікує понятійні категорії. Пор. таку інтерпретацію окремих модальних значень¹⁶.

Відповідно, аналіз соціальної взаємодії тісно пов'язаний із вивченням структури знань^{17,18,19} і знаковим способом передачі знань за допомогою артефактів – текстів, що визначає основи діахронного аналізу.

Діахронічна динаміка понятійної категорії, простежена на основі різночасових текстів, розкриває специфіку універсальних категорій логіки, що організовують раціональну свідомість, а також залежно від історичної мотивації конкретного періоду в розвитку соціуму – вербалізацію оцінкових та емоційно-експресивних відтінків смислу.

Отже, для історичної реконструкції модальності віддалених періодів визначаємо особливості характеристики цієї категорії, які забезпечують урахування історичної змінюваності: її понятійний характер і креативну суб'єктивність. Оскільки модальність пов'язана зі здатністю людської свідомості оцінювати факти довколишньої дійсності і висловлюваного мовцем, то історичні зміни екстралінгвального плану зумовлювали кореляцію оцінкової шкали і межі її виявлення в мові.

Історичну змінність цієї категорії у мові варто співвідносити „зі збагаченням семантичними відтінками”, пов'язаним із „розвитком психіки людини”²⁰, зі змінами людської самосвідомості²¹.

Зокрема деталізація та уточнення модальних значень у мові пов'язується з ідеєю про можливість існування іншого погляду, ніж загальноприйнятий, а отже, значення суб'єкта виявляється у можливості визначати різні характеристики того ж об'єкта, а також оцінювати довколишню дійсність і висловлюване. Звідси активізація засобів, пов'язаних із модальними значеннями сумніву, гіпотези, невпевненості, власної думки та ін. Така соціально-культурна мотивація спричинилася до „інтроспективної” зорієнтованості мовця, що характеризувала ускладнення (у плані писемної фіксації) його інтелектуальних і почуттєвих маніфестацій.

Соціально-психологічна детермінація розвитку модальності в давній мові позначилася в загальних тенденціях до розвитку спеціалізованих засобів її вираження.

З історичного погляду уявлення про засоби вираження модальності доповнюють аналітичні конструкції різного типу, що доповнює картину варіативності засобів вираження модальності: це свідчить про продовження їх розвитку і формальну „відкритість” тих засобів, функції яких згодом переберуть на себе модальні дієслова.

Історичний аспект розвитку модальності у мові розглядається з погляду формування класу допоміжних модальних дієслів, що кваліфікують пропозитивну основу висловлювання за вірогідністю, можливістю; епістемічних дієслів, що виражають оцінку, яка ґрунтується на особистих відчуттях і переживаннях мовця на основі минулого досвіду або знань, одержаних шляхом умовиводу.

Історичний підхід до комунікативної модальності (непрямої модальності, за О.С. Мельничуком)²⁴ віддзеркалює змінність: пізніше походження бажальної модальності, найбільшу кількість видозмін модальності питальної і спонукальної, що пов'язано з множинністю семантичних різновидів, різними емоційними відтінками та ін.

Причому введені в такий дискурс різновиди модальності не завжди мають експліцитний характер, а тому постають актуалізовані питання про ступінь реконструкції модальних відтінків і різновидів на матеріалі текстових маніфестацій, порівняльно-історичних та етимологічних студій, про домінантність комунікативних інтенцій мовця у висловлюванні над пунктуаційним оформленням.

У цьому разі принцип характеристики модальних значень починається не із спеціалізованої форми для їх вираження, а зі встановлення семантико-функціональної домінанти, яка визначає множинність формальних альтернатив – первинних чи вторинних, аналітичних чи синтетичних та ін. – або її імпліцитний характер.

Діахронічний ракурс комунікативної модальності з погляду динаміки розвитку речень різних комунікативних типів, зокрема маркованих – питальних і спонукальних, висвітлювався також на історичному матеріалі інших мов, наприклад англійської²⁵.

Антропоєгоцентричність експлікує зростання ролі висловлювань із прямою евіденційністю, в яких валоризується інформація, виразником якої є суб'єкт мовлення. Аналіз евіденційності, транспонований на синтез даних мови, культури і пізнання, простежується як відображення „структур мовлення” у

свідомості певного історичного часу, зокрема в античній і середньовічній свідомості²⁶.

Як показують результати дослідження, у староукраїнській мові продовжується формування модальних слів. В основі перетворень, наслідком чого є формування модальних слів, є семантико-граматичні, функціональні зміщення, типологія яких зводилася до, по-перше, лексико-семантичної конденсації частин висловлювання та їхньої модалізації; по-друге, зміни способу організації складної синтаксичної конструкції з підрядними відношеннями, із прямою мовою, з обставинними поширювачами.

Згортання „неінформативних” елементів цієї конструкції та актуалізація її центру, що передає модально-логічне значення, ілюструють продовження змін, що стали можливими внаслідок функціонального зміщення, а в сукупності об’ємно та повно можуть експлікувати домінантність і першорядність у процесі змін семантико-сислової функції, далі – спеціалізацію засобів на виконання цієї функції.

Отже, вставні слова і конструкції варто розглядати як наслідок функціональної актуалізації модальних значень у вигляді згорнутих десемантизованих підрядних частин складнопідрядного речення, закріплених у модальних формах. Пор. про це: частковий аспект²². Частіше дослідження модальності зводилося до аспектів синтагматичного виділення, проте це не виключає аналітичного способу вираження модальних значень і без парентез.

Діалогічний характер мовлення, як і зв’язок писемної мови з народнорозмовною мотивує розвиток модальних часток. Орієнтування на різні форми мови та її історичні періоди уможливило датування виникнення багатьох модальних часток (у деяких випадках це більш рання фіксація, ніж прийнята в публікаціях), визначення їх первинних і вторинних функцій, способів утворення та ін.²³, ширше – їх функціональну валоризацію.

Лінгвістичний аналіз історичних новацій оперує не тільки мовносистемними і мовноструктурними категоріями, а й проектує їх за ці межі, має інший функціональний вихід, спрямований на висловлювання, текст. Із цього погляду саме у множинності, відкритості текстових маніфестацій багатопланово і варіативно виявляються співвідношення інформативного й оцінного, актуалізованого й неактуалізованого, індивідуалізованого й неіндивідуалізованого та ін., а ширше – прослідки, розширення оцінної

рефлексії мовця-суб'єкта є кроком до інтелектуалізації мови, характеристики уявлень про суб'єкта як носія колективних та індивідуальних уявлень про довколишній світ і висловлене ним тощо.

Висновки і подальші результати дослідження. Мовноуніверсальний статус модальності проектує її історико-мовне дослідницьке моделювання, а соціально-психологічна детермінованість модальності в діячій визначає певні тенденції, які загалом властиві для більшості мов. Розвиток модальних значень, їх деталізація і нюансування передусім пов'язані із суб'єктивним фокусом висловлювання, тексту, активованого зміною форм і меж історичної свідомості. Із погляду загальних процесів, що спричинилися до продовження розвитку модальних дієслів, модальних слів і модальних часток, можна вбачати певну універсальність, що залишає відкритим питання про універсальність мовних змін.

¹Дешеріева Т.И. Категория модальности в нахских и иноструктурных языках. – М., 1988; ²Немец Г.П. Семантико-синтаксические средства выражения модальности в русском языке. – Ростов н/Д., 1989; ³Хут С.Н. Субъективная реализация модальности в разносистемных языках (на м-ле русского, французского и адыгейского языков). – Автореф. дис. к.ф.н. 10.02.19 / Кубанский гос. пед. ун-т. – Краснодар, 1997; ⁴Милосердова О.В. Семантика и прагматика модальности (на м-ле простого предложения совр. нем. яз.). – Воронеж, 1991; ⁵Скибицька Н.В. Епістемічна модальність в англійській мові (діячій аспект): Дис. к.ф.н.: 10.02.04 / КНУ ім. Тараса Шевченка. – К., 2004; ⁶Касевич В.Б. Семантика: Синтаксис: Морфологія. – М., 1988. – С.68; ⁷Mrazek R. Дифференциация славянских языков в сфере модальности // *Otazky slovanske syntaxe*. III. – Brno, 1973. – С.177–183; ⁸Якобсон Р.О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол // Принципы типологического анализа языков различного строя. – М., 1972. – С.95–113; ⁹Человеческий фактор в языке: Коммуникация, модальность, дейксис. – М., 1992. – С.42, 135; ¹⁰Косериу Э. Синхрония, диахрония и история // *Новое в зарубежной лингвистике*. – М., 1963. – Вып.3. – С.143–343; ¹¹Якобсон Р.О. Лингвистика и поэтика // Структурализм: „за” и „против”. – М., 1975. – С.196–197; ¹²Хенигсвальд Г. Существуют ли универсалии языковых изменений? // *Зарубежная лингвистика*. II. – М., 1999. – С.132–159; ¹³Мещанинов И.И. Члены предложения и части речи. – Л., 1978. – С.93; ¹⁴Там само; ¹⁵Там само; ¹⁶Туровская С. Проблема изучения модальных смыслов: теоретический аспект (на м-ле совр. рус. яз.). – Тарту, 1997; ¹⁷Язык и моделирование социального воздействия. – М., 1988; ¹⁸Философия, логика, язык. – М., 1987; ¹⁹Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М., 1989; ²⁰Ляпон М.В. К вопросу о языковой специфике

модальности // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1971. – Т.30. – Вып.3. – С.232; ²¹Милосердова О.В. Указ. раб. – С.34; ²²Ляпон М.В. Указ. раб.; ²³Симонова Е.С. Формирование состава и развитие функций модальных частиц в украинском языке. – Автореф. к.ф.н. 10.02.02. Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. – К., 1982; ²⁴Мельничук О.С. Видозміни оформлення речень непрямої модальності в історії української мови // Слов'янське мовознавство. – К., 1958. – С.120–163; ²⁵Шевченко И.С. Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение 16–20 вв. – Харьков, 1998; ²⁶Парахонский Б.А. Структуры „говорения” в античном и средневековом сознании // Отечественная философская мысль XI – XVII веков и греческая культура. – К., 1991. – С.138–147.

АСПЕКТОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Л.Л. Звонська, д.філол.н.

ЗОЛОТА ДОБА ГРЕЦЬКОЇ ПАТРИСТИКИ Й ТРАДИЦІЇ АНТИЧНОСТІ THE GOLDEN PERIOD OF THE GREEK'S PATRISTIC AND TRADITIONS OF THE ANTIQUITY

У статті розглядається вплив античної культури на творчість найяскравіших представників християнської літератури IV століття.

The article researches influence of the antique culture on the most famous representatives' creation of the Christian literature in IV century.

Різні ідеологічні установки християнських і античних авторів зумовили двоїсте відношення до античної культури¹. Від Климента Александрійського постає поворотний етап у відношенні християнських авторів до надбань античної культури².

Вплив античної культури знайшов своє відображення в літературній творчості двох братів з м. Кесарія в Каппадокії – Василя Великого і Григорія Нісського, названого так за місцем його церковного служіння, а також їх сподвижника і друга – Григорія Богослова. Усі троє були зараховані Церквою до сонму святих і вшановуються як її Святителі. Саме вони у др. пол. IV ст. створили в Каппадокії релігійно-філософську школу, яка заклала літературні традиції богослів'я і тлумачення християнського віровчення. Центром античної філософії і риторики залишаються Афіни, де був великим вплив Лібанія, з яким Василь Великий вів полемічну переписку³.

Як багато інших “отців церкви” Святителі отримали в Афінах блискучу освіту в кращих традиціях античної школи, і після навчання володіли усіма доступними знаннями як філологи, філософи, оратори, юристи; вони мали глибокі знання з астрономії, математики, медицини. Глибоке знання античної світської літератури та мистецтва, платонівської діалектики дозволи поєднати в їх творах

християнську ідеологію з кращими традиціями античної культури і створити патристичну літературу, яка має високу художню цінність.

Проте справжнім захопленим апологетом здобутків античної культури та античної літературної спадщини стає один із найвизначніших представників золотої доби патристики – Василь Великий. Рвйність у вірі й блискучі організаційні здібності Василя були помічені Кесарійським єпископом Євсевієм, після смерті якого в 370 році Василь переймає його єпископські повноваження.

Вся письменницька творчість Василя – догматичні й аскетичні твори, листи, гомілії, як власне й суспільно-харизматична діяльність – засвідчує глибоку ерудицію в різних галузях знань. У власних творах, як зазначає А.Ч.Козаржевський, Василь орієнтується не на аудиторію “любителів-естетів” гри слів пізньоантичного красномовства, а на класичне ораторське мистецтво з його цілеспрямованим і позитивним впливом на суспільство в цілому й на індивіда зокрема⁴. Сам Василь категоричний у відношенні до пустослів’я та неправдомовства: *“тому слід всіляко оберігати душу, щоб насолоджуючись присмними словами, ми неусвідомлено не набралися поганого, як ті, що приймають мед, змішаний з отрутою”* та *“не будемо наслідувати вміння ораторів переконливо говорити неправду”*^{5,6}. Цю думку Василь підтверджує цитатою з Еврипіда: τοῖς λόγοις ὁμολογοῦντα τὸν βίον παρέξεται ἀλλ’ ἢ γλώττα μὲν ὁμώμοκεν, ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος, κατ’ Εὐριπίδην ἐρεῖ *язик присягнув,*

але думки не зв’язані присягою (Εὐρ. Ἴππ. 612) та словами Платона:

ἀλλ’ οὗτός ἐστιν ὁ ἕσχατος τῆς ἀδικίας ὄρος, εἴ τι δεῖ Πλάτωνι πείθεσθαι τὸ δοκεῖν δίκαιον εἶναι, μὴ ὄντα. *що вдавати з себе справедливого, насправді не будучи таким, – це є крайній ступінь несправедливості*^{7,8}.

Як письменник, Василь поєднує в своїй творчості пропаганду християнських ідей з глибокими знаннями античної світської літератури. З грецьких письменників Василь високо цінував Плутарха, дидактичні і моралізаторські установки трактату якого “Про те, як молодь повинна слухати поетів” виявилися Василю близькими по духу. За взірцем цього трактату Плутарха Василь створює справді програмну в цьому відношенні гомілію з промовистою назвою-анотацією Πρὸς τοὺς νεοὺς, ὅπως αὖν ἐξ

Ἑλληνικῶν ὠφείλουντο λόγων *До молоді про те, як можна користатися зі світської літератури.* У ній квінтесенцією доцільності звернення до античної літератури є слова самого Василя: Ἄλλὰ ταῦτα μὲν που καὶ τοῖς ἡμετέροις λόγοις τελειότερον μαθησόμεθα· ὅσον δὲ σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, τό γε νῦν εἶναι, ἐκ τῶν ἕξοθεν παι δευμάτων περιγραφόμεθα. Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθ ρίζουσι, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλαὶ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἰ προπροσθῆκαι πεφύκασι *Хоча найкраще усьому навчає Святе Письмо, проте і зі світської літератури зробимо для себе якийсь обрис доброчесності, бо ті, хто старанно використовують кожну нагоду, отримують користь з усього, як великі ріки від своїх приток*^{9,10}.

Проте якщо у Плутарха визначальними є філологічний і педагогічний аспекти, у Василя домінує віронастановча мета. Якщо Плутарх вважав, що підбір творів для читання й вивчення повинен ґрунтуватися на природженій чи набутій молодими людьми високій моралі, то Василь Великий вважає, що християнська моральність набагато значущіша від язичницької, бо вона сформована вірою й відкриває для безсмертної душі шлях до духовного життя.

Розгляд Василем засобів впливу і обґрунтування доцільності залучення античної спадщини до виховання християн стосуються різних аспектів, як от психологічного, соціологічного, герменевтичного та дидактичного. Їх сполучення творить певний сугестивний стиль проповідей і у поєднанні з харизматичністю постаті самого Василя, безперечно, мало разючий ефект впливу на слухачів. У стратегії рецепції античної культури християнством Василь враховує різний освітній та соціальний статус, духовний стан аудиторії.

Похвалу християнським чеснотам Василь віднаходить й у античних епіків: він згадує Гомера, кажучи, що *той, хто своїми ділами утверджує свої переконання, справді є мудрим, а інші блукають мов тіні οἷος πέπνυται· τοῖ δὲ σκιαὶ αἴσσουσι* (κ 495)

та в Гесіода: *ἄριστον μὲν εἶναι τὸν παρ' ἑαυτοῦ τὰ δέοντα ξυνορῶντα· ἐσθλὸν δὲ κάκελνον τὸν παρ' ἑτέρων ὑποδειχθείσιν ἐπόμενον· τὸν δὲ πρὸς οὐδέτερον ἐπιτήδειον, ἀχρεῖον εἶναι πρὸς ἅπαντα. мудрим є той, хто сам знає, що найкраще; розумним є той, хто приймає напоумлення від інших; а той, хто не здатний ні до першого, ні до другого, – нездара в усьом* ("Нс. Ерґ. 291-295). Рясно цитує елегії Солона: *ἄλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμετόμεθα τῆς ἀρετῆς τὸν πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν*

ἔμπεδον αἰεὶ, χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει *але ми не промінємо добротності на їхнє багатство, бо вона незмінна, а багатство людське сьогодні належить одному, а завтра – іншому*; πλούτου δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κέται *людина не знає межі для багатства* (Σολ. Ἑλ. 2, 71) та Феогніда: οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν, οὐτ' εὐχομαι, ἀλλὰ μοι εἴη ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλιγῶν, μηδὲν ἔχοντι κακόν *не прагну багатіти, ані не бажаю бути багатим, вистачить для мене у житті небагато, лише б не зазнати зла*.

Не завше Василь наводить прямі цитати, часто він передає власними словами співзвучні йому думки, так щодо Феогніда Василь пише:

παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ τὰ Θεόγνιδος, ἐν οἷς φησι τὸν Θεόν, ὄντινα δὴ καὶ φησί, τοῖς ἀνθρώποις τὸ τάλαντον ἐπιρρέπειν ἄλλοτε ἄλλως ἄλλοτε μὲν πλουτεῖν, ἄλλοτε δὲ μηδὲν ἔξειν *схожі слова є й у віршах Феогніда, в яких він пише, що бог (кого б він так не називав) схиляє ваги людської долі то в один, то в інший бік, то дарує багатство, то кидає у злидні*^{11,12}.

Василь широко використовує й сюжети з античної історії, оповідає про звитягу атлетів Мілона і Полідама, музиканта Тимотея, талант Фідія і Поліклета, повчальні історії, як от про Александра і Діогена, розповідь софіста Продика про Геракла на роздоріжжі тощо.

До найвідоміших представників грекомовної патристики, окрім каппадокійців, належав Іван Золотоуст з Антіохії. Цей видатний аскет і проповідник християнської моралі останні десять років життя (398-407 рр.) був навіть архієпископом у Константинополі. Його теологічна спадщина доктринально значима: це і трактати про взаємовідносини церкви і держави, численні коментарі до текстів Старого і Нового Завіту, проповіді-кодекси поведінки священнослужителів, полемічні промови проти еретиків та світських можновладців¹³.

На противагу Івану Златоусту, який в цілому зневажливо ставиться до грецької філософії і категорично протиставляє їй християнське вчення, Василь вважає: ποιητέον ἡμῖν καὶ ποιητέον εἰς δύναμιν ἐπὶ τῆν τοῦτου παρασκευῆν, καὶ ποιητίας, καὶ λογοποιοῖς, καὶ ῥήτορι, καὶ ἀνθρώποις ὁμιλιτέον, ὅθεν ἂν μέλλῃ πρὸς τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλει ἂν ὠφέλειά τις ἔσεσθαι. *можна отримати велику користь з творів поетів, прозаїків і ораторів; спілкування з мудрими людьми благотворно впливає на нашу душу*^{14,15}.

Василь навіть настоює на попередньому ознайомленні з творами античної літератури, перш ніж починати вивчення *святої і таїнственної науки τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων παιδευμάτων*. Підтвердженням своїм думкам Василь знаходить у Святому Письмі, оскільки λέγεται τοίνυν καὶ Μωϋσῆς ἕκκεινος ὁ πάνυ, οὐ μέγιστόν ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ παρὰ πάνσιν ἀνθρώποις ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίων μαθήμασι ἐγγυμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος.

Παραπλησίως δὲ τούτῳ καὶ τοῖς κάτω χρόνοις τὸν σοφὸν Δανιὴλ ἐπι

βαβυλῶνός φασι τὴν σοφίαν Χαλδαίων καταμαθόντα, τότε τῶν θείων

ἄψασθαι παιδευμάτων Μοϋσεῖ ζδοβυε σοβὶ величну славу серед людєй завдяки мудрості, бо натренував розум у вивченні наук єгиптян, а потім приступив до споглядання Суцого. Подібне кажуть і про мудрого Даниїла, що жив пізніше і спершу у Вавилоні осягнув халдейську мудрість, а вже потім взявся до Божої науки^{16,17}.

Ποδαючи повчальні приклади, Василь не забуває проводити паралелі з християнського вчення: τοῦτὶ μὲν γὰρ τὸ τοῦ Σωκράτους

ἀδελφὸν ἐκείνῳ τῷ παραγγέλματι, ὅτι τῷ τύπτοντι κατὰ τῆς σιαγόνος

καὶ τὴν ἑτέραν παρέχειν προσήκε, τοσοῦτου δεῖν ἀπαμύνασθαι· τὸ δὲ

Περικλέους ἢ τὸ Εὐκλείδου τῷ τοὺς διώκοντας ὑπομένειν, καὶ πρῶως αὐτῶν τῆς ὀργῆς ἀνέχεσθαι· καὶ τῷ τοῖς ἐχθροῖς εὐχεσθαι τὰ ἀγαπᾶ, ἀλλὰ μὴ ἐπαρᾶσθαι. Ὡς ὁ γε τοῦτοις προπαιδευθεῖς οὐκ ἔτ' ἂν ἐκνεῖ οὐς

ὡς ἀδυνάτοις διαπιστῆσειεν вчинок Сократа, неначе брат-близнюк наказові: *І коли хто вдарить тебе по правій щоці, – підстав йому й другу* (Мт. 5.39). *Ось наскільки ми маємо бути далекі від помсти. А приклади Перікла чи Евкліда нагадують нам місце з Євангелії, де сказано, щоб не противитися тим, що нас переслідують, і терпляче зносити їх гнів, і про те, що треба молитися за ворогів, а не проклинати їх* (Мт. 5. 44). *І той, хто змалку був вихований на таких прикладах, не нарікатиме, що євангельські приписи неможливо виконати.*

Аналогічно Василь зазначає, що Платон радить дбати про тіло у міру потреб і настільки, наскільки це необхідно, щоб займатися філософією, і одразу ж вказує, що його (Платонова) думка схожа до тієї, яку висловив апостол Павло: *Догоджання тілу не перетворюйте на пожадання* (Рим. 13.14).

Інший представник каппадокійської школи, Григорій Назіанзин, або Богослов мав непересічний поетичний талант. В своїх творах, які складають поетичний цикл *Εἰς τὸν ἑαυτοῦ βίον* *Про своє життя*, він демонструє відшліфовану поетичну техніку і примхливо поєднує вишуканість античної поезії і християнську скорботність. Глибоким психологізмом пронизані рядки: *Хто я? Звідки прийшов? Куди прямую? Не знаю, і не знайти нікого, хто б мене напоумив*¹⁸.

Григорій Богослов також виявився новатором у системі віршування, свідомо використовуючи силабо-тонічний принцип метричної будови на противагу звичному для античної поезії квантитативному чергуванню довгих і коротких складів. Поєднуючи традиційну античну жанрову форму епіграми з християнським змістом, Григорій створив чимало епіграм (246), які складають окрему книгу в Палатинській антології¹⁹.

Літературна спадщина Григорія є чималою: окрім значної кількості творів богословського характеру, є взірці публічного красномовства, зокрема *Λόγος ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μέγαν Βασίλειον*

Надгробне слово Василю Великому та декілька викривальних промов проти імператора Юліана, епістолярій (245 листів) з друзями. Порівнюючи позиції Василя Великого та Григорія Богослова у відношенні до сприйняття античної спадщини, можна сказати, що вони обидва поціновували античну поезію і драму, проте якщо Василь обмежувався їх використанням з моралізаторською і релігійно-духовною метою, то Григорій сам був непересічним поетом. І недарма ще й до сьогодні він вважається автором церковної драми “Христос-Страстотерпець”, яка складена з фрагментів п’єс давньогрецьких трагиків.

Попри енциклопедично широке залучення античної літератури і очевидну позитивну оцінку античної культури, у християнських письменників переважає сприйняття її як все-таки вторинного джерела освіти й виховання. Так, апологія античного спадку у Василя має доволі обмежену і цілком прагматичну мету, а саме – доцільність їх як додаткових ілюстрацій чи аргументів християнського вчення: *ταῦτα σξεδὸν εἰς ταῦτὸν τοῖς ἡμετέροις φέροντα πολλοῦ ἄξιον εἶναι*

μῆψασθαι τοὺς τηλικούτους φημί *такі приклади, які навчають чеснотам, подібним до християнських, варті наслідування*. Все інше, як він пише: *τοῖς ἐπὶ σκηρῆς καταλείψομεν* *залишімо комедіантам на сцені*^{20,21}.

Григорій теж аналогічно розставляє пріоритети: Ἐλλὰς ἐμὴ νεότης τε φίλη καὶ ὅσα πεπάρη καὶ δέμας, ὡς Χριστῷ ἕξαι εἰς προφρονέως *Елладо і мила юносте, все, що ямав і що було плоттю мою, як легко ви уступили Христу!*²².

Молодший брат Василя Григорій, названий за місцем єпископства Нісським, теж виявився талановитим пропагандистом християнського віровчення, а окрім того блискучим знавцем античної філософії, який в своїх працях намагався довести близькість платонівського ідеалізму і християнства. С.С.Аверинцев зазначає, що “Григорій був першим християнським мислителем, який поставив питання про розмежування сфер теології і чистої філософії й про визнання автономності кожної з них”²³.

Григорій Нісський виявляв значний інтерес до природничих наук, що пояснюється значним впливом на нього поглядів Аристотеля, який вважав людину структурною часткою всесвіту. Окрім Платона і Аристотеля, значним був вплив на Григорія філософів різних напрямків: піфагорійців, Посидонія Апамейського, Філона Александрійського та Оригена. Зокрема, від Оригена Григорій переймає алегоричну форму тлумачення Старого Завіту. Творча спадщина Григорія є значною і він, як і його тезка Григорій Богослов, власними творами утверджували вартісність античної культури, необхідність її використання у різних творчих сферах християнського життя, чи то літературній творчості, чи то науковому дискурсі.

¹Аверинцев С.С. Византийская литература / История всемирной литературы: В 9 т. – М., 1984. – Т. 2. – С. 27; ²Поснов М.Э. История христианской церкви. – Брюссель, 1964. – С. 508; ³Die griechischen christlichen Schriftsteller der drei Jahrhunderte. Clemens Alexandrinus. – Zw. Band. – Stromata. – Buch I-VI. – Leipzig: Otto Stahlin, 1908. – S. 45; ⁴Козаржевский А.Ч. Античное ораторское искусство. – М., 1980. – С. 60; ⁵Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. – S. 564; ⁶Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 258-259; ⁷Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. – S. 570; ⁸Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 262; ⁹Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. – S. 588; ¹⁰Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 270; ¹¹Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. – S. 573; ¹²Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 261; ¹³Флоровский Г.В. Восточные отцы церкви IV века. – Париж, 1990. – С. 76; ¹⁴Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series

Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 565; ¹⁵Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 267; ¹⁶Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 568; ¹⁷Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 258; ¹⁸Памятники византийской литературы IV-IX веков / Пер. Т.В. Поповой. – М., 1968. ¹⁹Павленко Л.В. Византийская литература. – Ч. I – Симферополь, 2003. – С. 40; ²⁰Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. – Series Graecae. – Paris, 1885. – Vol. XXXI. - S. 569; ²¹Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. – Львів: Свічадо, 2006. – С. 259; ²²Памятники византийской литературы IV-IX веков / Пер. Т.В. Поповой. – М., 1968. – С. 73; ²³Аверинцев С.С. Византийская литература / История всемирной литературы: В 9 т. – М., 1984. – Т. 2. – С. 84.

**ТРАКТАТ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ
„МИРЬ СЪ БОГОМЪ ЧЕЛОВѢКУ”
ЯК НАУКОВИЙ ТВІР XVII СТОЛІТТЯ**

Розглянуто ознаки української мови в тексті трактату Інокентія Гізеля „Мир з Богом чоловіку”, параметри наукового стилю вказано в аспекті функціонування термінологічного апарату та семантичної структури.

The article deals with the terminology and the semantics structure of a treatise of Inokentij Gizel “Peace with God to Man” as a model of scientific text of 17 century. The marks of Ukrainian language in this text are analyzed.

Активізація лінгвістики тексту та стилістики тексту зокрема висуває завдання перегляду та осмислення здобутків історико-лінгвістичних досліджень. Застосування сучасних теоретичних настанов та експериментальних прийомів до вивчення історичних текстів дає змогу по-новому інтерпретувати розвиток окремих мало вивчених стилів літературної мови. До таких, зокрема, належить науковий стиль української мови XVI – XVIII століть. Увага до народнорозмовних джерел літературної мови, упереджене негативне ставлення до „схоластичних” праць церковних діячів, усталене уявлення про синкретизм давнього письменства в цілому призвели до того, що поза увагою мовознавців опинилися ряд значних і за обсягом, і за значенням текстів теоретико-наукового змісту. Тому розгляд творів Інокентія Гізеля як взірців наукового стилю видається нам актуальним також і у зв’язку з формуванням діахронічної стилістики.

Об’єктом дослідження є текст трактату „ Мир с Богом чоловіку” Інокентія Гізеля (1669) р., предметом – закономірності організації його як „змістово-сислової, композиційно-структурної та жанрової єдності”, що залежить від мети, ідейного змісту та функціонально-сислової приналежності¹. Метою роботи є цілісне представлення тексту як наукового; виявлення елементів сислової структури тексту, встановлення їх специфічних форм вираження та способів поєднання. Це передбачає виконання таких завдань: встановлення ознак української мови в тексті на рівні фонетики,

морфології, синтаксису; визначення особливостей лексичного складу, функціонування термінологічного апарату; диференціацію субтекстів старого та нового знання, прецедентного та методологічного субтексту, взаємодії субтекстів оцінки, авторизації, адресації та периферійного. При цьому спираємося на порівняльно-історичні методики та на теорію наукового тексту як цілісної політекстової системи субтекстів, розроблену О. Баженовою².

Детально розглядав зміст і значення трактату Гізеля М. Сумцов у своїй історико-літературній праці³. М.Возняк вказував, що цей твір – „підручник для духовенства при виконванні тайн, зокрема тайни покути, отже рід пасторального богослов'я, важного для студій над тодішніми українськими звичаями й обичаями”⁴. Д.Чижевський назвав твір „підручником для священників при сповіді” та схарактеризував виклад як порівняно простий, без барокових прикрас. На його думку, „автор лише принагідно виронить народне слово, народною словесністю фактично не користується”⁵.

С.Єфремов вважав, що соратники й послідовники П.Могили „вже цілком опинились під мертвою ферулою схоластичної методи, яка сковує їх розум, гнітить думку...”, а молодшому поколінню: Інокентію Гізелю, Лазарю Барановичу, Іоанікію Галятовському, Антонію Радивиловському, до того ж довелося працювати вже й за нових політичних обставин – після Переяславської унії з Москвою⁶. Це позначилося на формі та літературній вартості їх творів, які оцінені дослідником негативно.

Роль схоластики сьогодні осмислена у сенсі „постсуаресіанської академічної філософії періоду Контрреформації”, яка є містком між середньовічною філософією і парадигмою філософії Нового часу, що народжується⁷.

Сучасна історія філософії оцінює трактат І.Гізеля як „перше в Україні ґрунтовне морально-етичне учення”⁸. За жанром дослідниця відносить його до „Номоканонів” – „своєрідних інструкцій священникам щодо того, як за візантійською традицією слід готувати паству до сповіді, приймати сповідь, накладати епітимію та відпускати гріхи”, але з виразною визначальною ознакою – адресовані ці настанови не тільки священникам, але й мирянам⁹. Роль трактату визначалася й у контексті процесів секуляризації суспільного життя в Україні XVII ст.¹⁰

Мовознавці згадували трактат І.Гізеля щонайперше у зв'язку з характеристикою його мови. Слов'яноруська мова, пише П.Плющ,

„приймаючи під впливом розмовної мови у свій склад україніزمи і нерозлучні з ними полонізми, втрачала у зв'язку з цим своє первісне обличчя суто культової мови і по праву може бути названа слов'яноукраїнською”¹¹. Таким чином, слов'яноруська мова тексту трактату має ознаки української редакції. У фонетиці це такі риси:

- поряд із етимологічно правильним вживанням **ѣ** зустрічаються написання літери **и**: *сіце совершеннѣ вразумилисѧ* (МБЧ, 77), також плутання **ѣ** з **є**: *начаткѣмъ суть телеснагѣ смѣшенїѧ* (392);

- плутання літер **ы** та **и**, що вказує на передній український звук [у] *ради своеѧ користи* (424), *аки бы хотѣше* (12); *кто соизволѧсть прїѧти с ким(ѣ)* (155);

- перехід [е] в [о] після шиплячих: *егда бы кто въ празникъ не иишоль празновати къ Цркви...* (33); *но ниже мачохи моеѧ, аще бы и многѣ ихъ Отець мой имѣлъ* (175); *полезнѣйшому ученїю повиноватисѧ* (29 н.н.);

- початкове [о]: *аще бы кто мнѣлъ, якѣ плюнути в Олтарѣ грѣхъ естъ смертнѣй* (49);

- ствердіння [г']: *Єще же Гдь Орла твое(го) и Воина ущедрѣет(ѣ)* (10 н.н. зв.); *и сотвору да в заповѣдех мои(х) ходите* (25 н.н.), *ради дожда долгагѣ и зѣлнагѣ, снѣга вихра и про(ч)* (79); *живуть где внѣ монастыра ?* (386); *призываетъ на вечеру* (87);

- процеси асиміляції приголосних: *и до и(з)ѧсненѧ исти(н)ны полезное* (29 н.н.), *з(ѣ) тѣхъ жеде заслугъ* (26 н.н.); *или Щастю* (417); *въ купецтвѣ, или в коемъ Художествѣ ?* (432);

- спрощення приголосних: *разѣ дѣлаѧ въ Празник(ѣ)* (33); *къ мышленїю во(з)мущенному и оужасливому* (598);

- новий запозичений звук [g], переданий як **кг**: *не нарицаютъсѧ // Швакграми, но такожде W(t)цемъ и сыномъ* (175 -176);

З морфологічних ознак типовими є вживання

- закінчення Д.в. іменників чол. р.: *Миръ съ Бгомъ члѣѣку или поканіе стое, примирѣющее Бгови члѣѣка* (тит.с.); *и волею себе Гдеви покарѣющимъ сотворилъ* (26 н.н.); *Сищенникови своему къ Препитанїю Рочному даѧти* (89);

- нові форми Н.в. мн. іменників чол. р.: *такожде и Два Браты Роднѣи* (176);

- нові форми О.в. іменників ч.р.: *составляю(т) же сѧ Крыла сїѧ, не инѣми коими Перами* (7 н.н.);

- збережена форма О.в.: *съ собою* (171);
- кличний відмінок: *Не приближайсѧ мнѣ еретиче, враг бо еси Бжїи и Соборнѣи Ап(с)толстѣи Цркви* (93);
- закінчення форм дієслова: *Добраѧ дѣланїѧ суть* (2);
- сформовані дієприслівникові форми: *не числѧчи корене* (166);
- перевага інфінітивних форм на –ти: *совѣтовали кому куповати вещи потребныѧ* (422), *стражи въ времѧ бѣды испо(л)нѧти не хотѣли* (463);
- нові форми заперечних займенників, частки: *якѡ единъ бы w(m) супружниковъ Невѣрныхъ, wбратилсѧ къ вѣрѣ, другїи же ни* (161), *той иже ничим бѣ* (63)

Перевага сполучникових конструкцій, складнопідрядних речень підкреслюють логічність викладу. Зустрічаються також конструкції з пасивними дієприкметниками в предикативній функції: *Єже аще бы мѣло быти почитано* (123).

Близькість оповіді до ораторських чи полемічних текстів виявляється в нанизуванні однотипних питальних речень: *Аще любѧтъ празность, учнїю не прилежатъ, иждивенїе, времѧ и лѣта младыи всуе и(з)нураютъ?* (398); *Аще им досаждаютъ? Проклинають, любѣ не в лице?* (395).

Українські розмовні елементи в лексиці потрапляють до тексту часто як глоси до церковнослов'янїзмів. Гізель використовує два їх види: рядкові, де українське слово приєднується сполучником: *Сродство w(m) крове, или покровность е(ст), союзъ ближнихъ таковыхъ, иже w(m) единослове походѧ(т) ...* (163), та покрайні (на берегах): *о окрестностяхъ грѣха [о околичностяхъ]* (39); *камо [где]* (39).

Намагаючись максимально регламентувати життєві колізії, у яких миряни свідомо або мимоволі порушують заповіді та скоюють гріхи, Інокентій Гізель змальовує надзвичайно яскраву картину тогочасного побуту, сімейних та суспільних стосунків. Відповідно й лексеми групуються за значеннями „назви сімейних стосунків”: *єже разумѣетсѧ и о Дѣду или Бабцѣ* (559); *своею же пасербицею* (173);

стрый или вуй и тіотка (169); назви предметів побуту: *въ употребленїи Новоизвбрѣтенныхъ внѣшни(x) утварей [строевъ]* (263), *збожем(ъ) или пѣнѧзми... дабы сіе вѣрно во(з)дали* (89); календарна лексика: *Инвци же и Пн(д)лок(ъ) да хранѧ(т)* (81); професій : *реме(с)ніки* (421), *писари судовыи* (411), *пра(к)тики*

(412), *антикари* (425), військових чинів: *воєвода(м)* (463), „зброї”: *кули, стрѣлбу, брони* (420), установ: *шпитали* (417) тощо. Не оминає Гізель і звичаїв: *Аще уазвившесѧ любезностію до когѡ, оупотребляють чаровь, или подають нѣкаѧ чаровнаѧ вкушеніѧ тѣмъ их же возлюбиха* (398).

Найвиразніше представлена абстрактана лексика. Це назви процесів: *Довлѣст(ъ) же единоѧ Бж(ст)венноѧ Луторгій совершениѣ выслухати* (77); *Єгда бы кто и гото(в) бы(л) вечерати* (87); *Аще ниѣ на Исповѣдь готовалсѧ или нѣ* (432); їх результатів: *Єлико до таковагожде неправеднагѡ уврежденія [скалѣче(н)ѧ] удеси* (528); *Борба запрѣще(н)наѧ [поєдино(к)] или бієніє Двоихъ назнаменованихъ(ъ)* (519), назви стосунків : *супружество єсть обовѣзокъ*¹², до *в(т)данія супружескаго долга* (155); назви емоцій та почуттів: *Долженъ возбуждати в себѣ Мужественную Вѣру, и несумѣнную надѣю* (431); *Ради телеснаѧ оутѣхи*(392); назви психічних та мисленневих процесів: *аще не памѣтають выну на смръть* (416).

Широко вживається економічна термінологія: *Господіє своего дому, или Господарѣ* (398); *Лихва не что ино єсть, точію прибытокъ [зыскъ] иже изъ заимодавства Растєть* (535), *Ибо чєсого ради Велит себѣ Лихварь в(т) Пѣнѣзей Мздовоздавати?* (539), *Или дати єй посагъ* (529), *Въ даѧніи на залогъ [заставу]* (227), загальнофілософська: *начаткѡмъ суть телеснагѡ смѣшенія* (392). Перекладаються інколи й усталені релігійні терміни: *Також(д)е, аще бы кто оу єретикѡв, или невѣрны(х)* (84); *Здѣ же прилучитися можетъ и Смѣшеніє Телесное съ діаволомъ, сі єсть съ Лѣтавцемъ, который блудъ єсть найтѣжшій* (244).

Не цурається Гізель і фразеологічних виразів з народного побуту: *Совѣ щатисѧ же сѧ в Златѣ, а купити Мосѧж, не крѣпка бы та куплѧ была* (152).

Інокертій Гізель як високоосвічений учений використовує й книжні з походження термінологічну ресурси. Це традиційні терміни філософії : *вины и свойства* (579); *єст(с)во, єстественное* (643); *вышшеєст(с)твенными* (63); навіть у цій мікросистемі трапляються живомовні елементи: *Во оутробѣ истнити, и претерпѣти* (82); *сѣло же легкіѧ подають вину [вказію]* (22); *Или природнаѧ, походѧщаѧ в(т) студени в тѣлѣ* (598).

Зв'язок наукового викладу з художнім осмисленням дійсності виявляється в переносному вживанні терміноодиниць. Так, термінологія натурфілософії засвідчується у складі розгорнутої метафори: природа ворогує з грішним людом: *Во всь мимомше(д)ша люта времена, воевало на насъ Нбо, еже вредящими своими планетами мнwgи болѣзни и пагубы на насъ ниспуцалw. Воевала и земля, обычных намъ плодwвъ во(з)браненіемъ(ъ), и сѣме(н) оумалчаніемъ. Воевала и вода, преизлишнимъ своимъ изліаніемъ, и вськихъ(ъ) плwдовъ Рыбныхъ не дааніемъ. Воевалъ и Воздухъ ввогда сушами, ввогда градами, бурами, и безъмѣрными мокротами. Воевалъ и Огнь частымъ градwвъ и странъ пожженіемъ(ъ). Ннѣ же егда къ Г(с)ду Бгу вбратимъ(ъ)сѣ, всь стихіа въ Ползу намъ и въ оуспѣхъ пособствwвати будутъ, и будетъ(ъ) въ всей твари тишина веліа (27 н.н).*

Герменевтичні відступи щодо біблійної метафоричності засвідчують обізнаність у царині риторики: *Идѣже таковымъ облакомъ, оуподобляютсѣ еретики ради непостолніа въ Вѣрѣ: Древесемъ, ради неплодіа дѣль, Волнамъ, ради смущеніа бывающагw w(m) нихъ; звѣздамъ прелестнымъ(ъ), ради ложнагw ученіа ихъ (95).*

Розвиток метафори „гріх – хвороба”, „духівник – лікар” зумовлює проникнення до тексту термінології медицини (назви хвороб, хворих, анатомічної номенклатури тощо): *Єст(ъ) еди(н) недугъ(ъ) отъгощающ члка и(з)лишни(м) сно(м), Именуемый Летаргосъ, имже егда кто недугуетъ(ъ), аще будетъ(ъ) и бли(з) сме(р)ти (24 н.н), також недужному (25 н.н), стомаха (82); Га(н)гренѣ (111), Меланхолія [Погубленіе w(m) Крwве Чwрной] (598).*

У лінгвістиці тексту об'єкт дослідження визначається як „цілісна семіотична форма лінгвопсихоментальної діяльності мовця, концептуально та структурно інтегрована, що служить прагматичним посередником комунікації й діалогічно вбудована до семіотичного універсуму культури”¹³. Прочитання наукового тексту в категоріях прояву когнітивного та рефлексивного аспектів діяльності автора доповнює це визначення. Найменшою одиницею структурно-сислового членування цілого наукового тексту називають субтекст як засіб „мовленнєвої реалізації онтологічного, методологічного, рефлексивного чи комунікативно-прагматичного аспекту

епістемічної ситуації”¹⁴. З когнітивним рівнем пов’язують елементи нового та старого знання, субтекст прецедентний, також методологічні настанови. Рефлексивний рівень репрезентується субтекстами оцінки, адресації, авторизації та периферійним.

Основу трактату складає **субтекст нового знання**, що становить сукупність авторських дефініцій морально-філософської термінології. Тут Гізель розробляє вчення про гріх та покаєння, вказує на їх різновиди, підвиди, матерію та форму. До викладу додано попередні визначення основоположних понять; це „совість”, „воля”, „благодать”, „виправдання”, „заслуга”, напр. :

Совѣсть ест(ъ) свѣдѣніе себе самагъ, или разсужденіе оумное в себѣ, имже члвѣкъ разсуждаст(ъ), аще достоит ему что творити, или недостоитъ? И аще добро естъ или зло, то еже творитъ? или еже сотворилъ?

Свойства же совѣсти суть: свѣдительствовати на себе, судити себе, и законополагати или совѣтовати себѣ (1).

Тут *совѣсть* - запозичена зі ст.-сл. мови калька з гр. συνείδησις „усвідомлення, свідомість, сумління” (ЕСУМ, 5, 342). Як вказують дослідники середньовічної мовної картини світу, совість „є свідченням розумності людини, її здатності оцінювати та усвідомлювати свої вчинки з позицій моралі”¹⁵. На це вказує й багатозначність лексеми вже в найдавніших текстах старослов’янської мови: 1) „свідомість, думка”, 2) „совість”, 3) „свідोцтво, підтвердження”¹⁶. Зв’язок наукових концептів „совість” – „розум” засвідчують і тогочасні лексикографи, напр. у П.Беринди: *Совѣсть: Сумнѣнье, разумъ*(ЛБ, 119). Таким чином термінологізуються й інші абстракти церковнослов’янського походження, до яких Гізель наводить маргінальні глоси, напр: *Первый убо плодъ киченіе или хваленіе [хлюба] себе естъ, егда кто сам себе, своими словесы пре(д) кимъ хвалитъ, из вещи мало достойной хваленія, или и ложной* (213). Живомовний характер перекладів підтверджують тогочасні словники: *Киченіе: Надутость, хлюба* (ЛБ, 52) *Хвалою, кичу: Похлѣбляю* (143). Пор. так само: *Четвертый плодъ любопытство [Тѣкаво(ст)] или желаніе вѣданіа неподобающаго* (МБЧ, 218); *Шестый Плодъ несогласіе [незгода] естъ Грѣхъ* (220); *Седмый Плодъ прѣніе [спорка], ест грѣхъ чре(з) него же тишитсѧ кто проти(в)ными словесы Препрѣти явственную Другаго истин(н)у* (221); *Любопрѣніе: сварь, спорка,*

рошире(н)е (ЛБ, 61); *Вторый плодъ тож же Нечистоты ест Наглство, или Безъсовѣтїе [сква(н)ливо(ст)], егда ктв за исканїемъ тѣлесности не ищет(ъ) Совѣта* (МБЧ, 262); *Наглый: сквалливый* (ЛБ, 68); *Шестый плодъ Лихоимства естъ лестъ [зрада] в самой вещи или дѣлѣ* (МБЧ, 235). Таким чином засвідчується здатність української мови поповнювати терміносистему етики, хоча Гізель і залишається на позиціях свідомого збереження статусу церковнослов'янської як мови наукового викладу.

В інших дефініціях помітні спроби тлумачити внутрішню форму (етимологію) : *Воля же естъ сила дховнаа души разумной, егоже дша прекланаетсѧ къ блгому w(т) разума предъпознанному. Къ злomu бw аки къ злomu прекланатисѧ не можетъ, но аще прекланаетсѧ, то аки къ блгому. Волѣ свойство ест волное произволенїе, еже на семь содержится, якв можетъ вола хотѣти что, или тогw не хотѣти, любѣ противное тому хотѣти* (2). Близький механізм перекладу і тлумачення демонструє також П.Беринда: *волю, желаю: хочу . волѧ, Произволенїе: волѧ, зезволе(н)е* (ЛБ, 17).

Описуючи різновиди етичних понять, автор вибудовує гіперогіпонімічні парадигми термінів – прикметників та дієприкметників: *совѣсть праваа и истиннаа, подобоистиннаа, сумнителнаа, подзорнаа или смущаемаа, ложнаа и блудщаа* (МБЧ, 2). З цього приводу М.Сумцов вказував: „Понятно, что пройденная им в молодости школа по тому времени не могла быть иною, как только схоластическою, и Гизель во всю жизнь не мог отрѣшиться от вынесеннаго из нея доктринерства, формализма, неумѣренной склонности к мелочным дефинициям”¹⁷. Цей „формалізм” відображає типову ієрархію світобудови, як її розуміли в середньовічному науковому дискурсі. З подібним „формалізмом” пов’язане й вчення про матерію і форму: „В каждый обряд, говорили схоластики, входит непременно определенное, ему только принадлежащее вещество, материя, и слова, равно и действия, которые дают материи определенное употребление, форму”¹⁸. У тогочасній богослужбовій практиці впровадження вчення про матерію та форму пов’язане з іменами Сильвестра Косова, Петра Могили, Лазаря Барановича та Йоанікія Галятовського¹⁹. І.Гізель розвиває ці постулати, впроваджуючи поняття про матерію та форму

покаяння: *Двѣ* суть части *Покалнїа*, *Матерїа* или *Вещь Предложеннаа*, и *Форма* или *Совершенство* (МБЧ, 7). У свою чергу, матерія поділяється на *ближайшую* та *далечайшую*; *ближайшая* матерія поділяється на *сокрушенїе срдца*, *исповѣданїе* та *довлетворенїе*, *далечайшая* – це самі гріхи (7).

Ця дихотомія має безпосереднє відношення до лінгвофілософського розуміння речей та слів: форма – це слова священника, якими він відпускає гріхи: слово - лише ознака, знак сутності та думки²⁰.

Субтекст старого знання. Введення елементів текстів попередників є ознаками точності, доказовості викладу, та, в цілому, виявом категорії інтертекстуальності²¹. Гізель користується розгалуженими способами осмислення текстів старого знання. Сигналом введення цитати виступають:

- вставлені конструкції в квадратних дужках: *Вѣроваша [глетъ писанїе] мужїе Нїневистїи Бгови, и заповѣдаша* Алканїе, и *вблелошасѧ въ вретїща, w(t) малы(x) до велики(x)* (97); *Занежее сицеваѧ ихъ знаменїа [по оучителемъ], начаткѡмъ суть телеснагѡ смѣшенїа* (392);

- складнопідрядні з'ясувальні речення з дієсловами мовлення в головній частині: *Нарицает же сѧ сіе и Растерзанїемъ ср(д)це, якоже Івиль_глетъ: Растерзѣте ср(д)ца Ваша* (10); *В семь же предрече и Двдъ: Рѣхъ. Исповѣмъ намѧ беззаконїе мое Г(с)деви ... якоже по семь и Іакввъ стый повелѣвает: Исповѣдайте оубв другъ другу согрѣшенїа* (11), або з дієсловами існування: *Єже и бысть в Дѣлїах ап(с)лких: Мнози (рече) w(t) вѣровавшихъ, прихождаху Исповѣдающе и сказующе Дѣла своа* (11)

- неповні головні речення з вказівками на попередників: *Апостоль же: подвыгомъ(ъ) добрымъ подвизахсѧ* (4); *О чесомъ ѡломникъ : Близъ Г(с)дъ сокрушенны(x) ср(д)цемъ* (10);

- односкладні безособові як головні речення: *W(t)туду наводитьсяѧ, якѡ члкъ, сокрушеннїй совершеннѣ, аще бы Исповѣданїе грѣховъ точїю имѣлъ въ желанїи* (10)

Виявом категорії зв'язності виступають покликання та нагадування про вищезазначене в основному тексті : *Форма или Совершенство Покалнїа [якоже вышше речесѧ] , естъ Разрѣшенїе Іерейское w(t) Грѣхѡ(в) на Исповѣди слышаных* (58), або на полях:

Возвѣщае(т) ѿломни(к), гла къ Бгу сице: [там же]: Далече w(m) грѣшникъ сп(с)ніе (262).

Методологічний субтекст сконцентрований у периферійному. Автор висловлюється щодо відбору джерел і ставлення до інших учень, засвідчуючи широту свого світогляду: *готови сице лучшее приймати, и полезнѣйшому ученію повиноватисѧ* (29 н.н.). На просторі передмови з'являється й прецедентний субтекст: *Аще же что и w(m) внешнихъ учителей взѧто быти обрѣцетсѧ, молимъ да того ради никтоже сегw ученіѧ возгнушаетсѧ; иbw не токмо въ иновѣрныхъ, но и в Єлли(н)ски(х) ученіѧхъ иногда, истинныѧ и здравому разуму служащїѧ повѣсти, якw злато просредѣ блата обрѣтаютсѧ* (28 -29 нен.). Обґрунтування вибору джерел співвідноситься з пізнанням істини: *и до и(з)ясненѧ исти(н)ны полезное , и W(m) внѣшнихъ учителей иногда присовокупити* (29 нен). М.Сумцов із цього приводу вказував, що обмовка зроблена не стільки для українців, які давно вже звикли користуватися *внѣшними учителями*, а передусім для росіян, для яких все „зовнішнє”, все католицьке і протестантське, тим більше язичницьке греко-римське, вважалось єретичним і ні до чого не придатним ²².

Периферійний субтекст складається з присвяти цареві Олексію Михайловичу, передмови : *Предословіє къ читателю православному* (21 н.н) та змісту: *Вглавленіє*. Він багатий семантично. На його просторі розгортаються інші субтексти – авторизації, оцінки, адресації.

До субтексту **адресації** прийнято відносити всі засоби впливу на читача, що пов'язані з членуванням тексту на одиниці, способи введення заголовків, виділення тощо. Твір складається з трьох частин: **часть**, кожна з яких поділяється на розділи: **главы**, ті, у свою чергу – на **догмати**. Це запоз. з гр. δόγματος „вчення, положення, догма” (СУМ 16 -17, 8, 80). Членування тексту на змістові частини відбувається також і з нумерацією окремих положень: *Вѣдати подобаетъ, ѧ ... Вѣдати подобае(т) в...* та ін. (54). Читач названий традиційно *читателем* та звертається до нього автор у передмові з проханням прихильності: *Сицеваго читателя молимъ* (28 нен). Вихід етики за межі суто теологічного дискурсу засвідчує адресація твору читачам усіх чинів.

Традиційне самовизначення (**субтекст авторизації**) зустрінемо в підписі присвяти: *Вшего ир(с)кого пресвѣтлаго величества,*

истиннии Бгомолцы, и низжайшии Раби, Иннокентій Гизель Архіандритъ Стыѧ Великіѧ Чудотворныѧ Лавры Печерскіѧ Кіевскіѧ, съ всею ѡ Хѣ Братіею (20 н.н). Об'єктивно автор високо поцінує свою працю, її мотивацію він вбачає в загальних потребах, саме християнська любов до ближнього спонукає його до написання трактату: *Се мы ѡ(т) оусердноѧ нашего къ всѣмъ Право(с)лавнымъ(ъ) Хр(с)тіа(н)скоѧ Любве, желающе спснїѧ всѣмъ(ъ), пре(д)лагаемъ(ъ) сію Книгу, яже поучаетъ всѧкаго чину члвѣка, къ искорененїю Грѣхвѣ, и вчищенїю совѣсти, къ храненїю добродѣтелей, ко притѣжанїю Благодати Бжеѧ, и къ приобрѣтенїю Вѣчноѧ Жизни* (28 н.н.); *А о нашемъ намѣренїи сице разумѣли, яко мы ученїе сіе въ мїръ издахомъ, не ради суетноѧ коеѧ похвалы, но ради оумноженїѧ хвалы Бжеѧ, и ради спснїѧ Православныхъ(ъ) Хр(ст)іанъ(ъ).* (29 н.н). Таким чином оцінка власної роботи (**субтекст оцінки**) залежить від суспільної значимості вчення.

По-друге, автор виразно усвідомлює, що має елементи новизни в своєму вченні, але приймається ця новизна лише якщо вона не суперечить православ'ю в цілому: *Сице вагъ читателѧ молимъ, дабы аще что ново и странно всей книзѣ мнѣтисѧ ему будетъ(ъ), не абїе сѧ того ради ѡ(т)вращалъ(ъ), и противленїем, цркви стой то напраснѡ именовал). ...Ибо аще бы что и новое zde обрѣталосѧ, но занеже съ Вѣрою Право(с)лавною Соглашаетсѧ // и полезно естъ в созиданїю, того ради презиратисѧ не имать.* (28 -29 н.н.).

Спираючись в основному на засоби, вироблені слов'яноукраїнською мовою, Гізелъ використовує в науковому викладі й елементи тогочасної української.

Трактат Інокентія Гізеля „Мир з Богом чловѣку” має всі структурно-сміслові компоненти наукового тексту. Його основу складає субтекст нового знання. Виклад точний, логічний, доказовий, послідовно членований. Термінологічний апарат використовується як традиційний, так і новозасвоєний. Переважно науковець спирається на моделі, широко вживані в богословській терміносистемі: абстрактні іменники, прикметники, дієприкметники. Розгалужені гіперо-гіпонімічні парадигми відображають уявлення про ієрархію світобудови та суспільства, для покращення якого автор і працював. Поглиблені субтексти адресації та авторизації пов'язані з високою самооцінкою людини епохи бароко. Зв'язок філософії, теології, етики та психології зокрема в площині складу та функціонування

терміноодиниць може становити одну з перспектив подальшого вивчення творчості І.Гізеля.

¹Кожина М.Н. Стилистика текста // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М.Н.Кожиной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П.Котюрова, М.П. Сквородников. – М.: Флинта: Наука, 2003 – С. 429. ²Баженова Е.А. Научный текст в аспекте политекстуальности. – Пермь: Изд-во Пермского университета, 2001. – 272 с. ³Сумцов Н.Ф. К истории южно-русской литературы XVII века – Вып. III. – К., 1884. ⁴Возняк М. Історія української літератури, том II. Віки XVI – XVIII. Перша частина. – Львів, 1921. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. – С. 307. ⁵Чижевський Д. І, Історія української літератури, - К.: Видавничий центр „Академія”, 2003 – С. 335. ⁶Єфремов С. Історія українського письменства – К.: Femina, 1995 – С. 162. ⁷Конончук С. Метафізичний контекст „Підручника з логіки” Йосипа Кононовича-Горбацького та барокова схоластика // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. - Зб. наук.праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. – К.: Критика, 2005 – С.151. ⁸Довга Л. Соціальна утопія Інокентія Гізеля // Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура. Зб. наук.праць на пошану пам'яті професора Валерії Михайлівни Нічик. – К.: Критика, 2005 – С. 229. ⁹Там само. ¹⁰Кралуок П.М.: Трактат Інокентія Гізеля „Мир з Богом людини” як джерело з історії вільнодумства. // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 183 – 193. ¹¹Плющ П.П. Історія української літературної мови. – К.: Вища школа, 1971. – С.177. ¹²Цікаво, що дослідники не фіксують цього слова в текстах XIV – першої половини XVII ст.: Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. – К.: Наук. думка, 1991. – 240 с. ¹³Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми - Полтава: „Довкілля – К”, 2008. – С. 495. ¹⁴Баженова Е.А. Указ.раб. – С.82. ¹⁵Вендина Т.И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка - М.: Индрик, 2002 – С. 250. ¹⁶ Там само. ¹⁷Сумцов Н.Ф. Указ.раб. – С.3. ¹⁸Сумцов Н. Ф. Указ.раб. – С.28. ¹⁹Див. також: Насенко Г. Терміни *матерія і форма* у староукраїнській літературній мові // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. – Вип.Х. – К.: ВПЦ „Київський університет” – 2004 – С. 96-102. ²⁰Бацевич Ф.С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: - К.: ВПЦ „Академія”, 2008 – С.99-100. ²¹Баженова Е..А. Интертекстуальность //Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под. ред. М.Н.Кожиной. Члены редколлегии: Е.А. Баженова, М.П.Котюрова, М.П. Сквородников. – М.: Флинта: Наука, 2003 – С. 104 - 108. ²²Сумцов Н.Ф. Указ. раб. – С.27.

Умовні скорочення назв джерел

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 тт. –Т. 5 - К., 2006 – 704 с.

ЛБ - Лексикон славенороський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В.Німчука. - К, Наук. думка, 1961.

МБЧ – Гізель Інокентій. Мирь съ Бгомь члвѣку или Показаніе стое, примиряющее Бгови члвѣка. – К., 1669 - 704 с.

СУМ 16 -17 - Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.: Вип. 1-13. – Л., 1994 - 2006.

М.М. Канась-Романюк, асп.

ТИПОЛОГІЯ ОПИСОВИХ ПРЕДИКАТІВ У СТАРОУКРАЇНСЬКІЙ ДІЛОВІЙ МОВІ КІНЦЯ XVI – XVII СТОЛІТЬ

У статті на матеріалі ділових пам'яток української мови к. XVI – XVII ст. схарактеризовано структурні моделі та семантичну специфіку описових предикатів.

The article characterizes structural models and semantic specifics of descriptive predicates that were stated in the business memorials of Ukrainian language of the XVI – XVII centuries.

У сучасній лінгвістичній літературі немає одностайної думки щодо статусу терміна «описовий предикат» (ОП) у системі мови. Так, В.М. Дерibas, А.П. Мордвілко, Л.В. Шубіна традиційно відносять ОП до фразеологізмів, а Н.О. Бойченко, В.О. Кузьменкова, О.М. Лагузова, М.М. Прокопович розглядають ці сполуки як проміжне явище між фразеологізмом і вільним словосполученням. Відповідно, відсутнє і більш-менш єдине тлумачення терміна ОП: достатньо тут покликатися на прізвища таких дослідників, як О. Єсперсен¹, В.В. Виноградов², М.М. Прокопович³, Л.В. Ніколенко⁴, Л.В. Шубіна⁵, В.М. Дерibas⁶, А.М. Мухін⁷, Р.М. Гайсина⁸ та ін. А.П. Мордвілко виокремлює серед фразеологічних зворотів іменні та дієслівні фразеологічні звороти, у межах останніх – «дієслівні описові вислови»⁹. В.О. Кузьменкова услід за В.О. Белошашковою та Канза Роже трактує їх як «описові предикати»¹⁰, Н.О. Бойченко – «стійкі дієслівні сполуки»¹¹, О.М. Лагузова називає їх (услід за П.О. Лекантом) «описовими дієслівно-іменними зворотами»¹² тощо.

У науковій літературі ці терміни вживаються здебільшого як синоніми.

Термін «описовий предикат» видається доцільним тому, що фактично передає сутність дієслівно-іменної конструкції, адже «описовий» – це такий, що «висловлює той самий зміст, але в більш розгорнутій (поширеній) формі; пояснювальний; перифрастичний»¹³. Під описовими предикатами (ОП) розуміємо одиницю «непрямої» (вторинної) номінації, яка складається з дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням та іменного компонента; вона семантично цілісна і виконує синтаксичну функцію простого дієслівного присудка або сполуки підмета та присудка¹⁴.

Усі названі лінгвісти досліджують ОП на матеріалі переважно сучасних мов: російської, української, германських. І лише Є.М. Лагузова аналізує «описові дієслівно-іменні звороти» в діахронії, зокрема в історії російської мови. Дослідниця розглядає структурно-семантичну та функціональну організацію «описових дієслівно-іменних зворотів» як особливої одиниці номінації в синхронно-діахронному аспекті; зокрема, вона аналізує зміни у сполучуваності дієслів, які втратили конкретне лексичне значення до кінця XVIII, а також наприкінці XIX – на початку XX ст. Діахронний аспект є **актуальним** і для історії української літературної мови.

Вивчення ОП в історії української мови дозволяє з'ясувати особливості їх побудови, виокремити структурно-семантичні моделі з урахуванням специфіки їх функціонування, визначити ймовірні кореляції стійких дієслівних сполук і однослівних еквівалентів, а також виявити валентний потенціал дієслівних компонентів сполук. Дослідження динаміки цих процесів допоможе, на нашу думку, з'ясувати особливості входження ОП староукраїнської мови в сучасну українську літературну мову, а отже, сприятиме розв'язанню досі дискусійного питання про наступність між старою і новою українською літературною мовою.

Мета статті – типологічне зіставлення ОП, засвідчених у пам'ятках ділового стилю. Основне **завдання** полягає у виявленні специфіки структурних моделей та семантики описових предикатів, які є **об'єктом** дослідження.

Матеріалом дослідження є пам'ятки ділової писемності, зокрема «Актова книга Житомирського міського уряду к. XVI ст. (1582-1588)», «Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року», «Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.».

«Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.», «Книга Київського підкоморського суду (1584-1644)», «Лохвицька ратушна книга II-ої половини XVII ст.». У статті зроблено спробу зіставити тексти як у територіальному (Житомирщина, Київщина, Полтавщина), так і хронологічному аспектах (кінець XVI – XVII ст.).

В аналізованих пам'ятках із погляду семантики репрезентовано ОП на позначення конкретної дії, почуттів, психічного стану та явищ духовного життя, у тому числі когнітивно-пізнавальної діяльності, мовленнєвих процесів і процедур судочинства.

В «Актовій книзі Житомирського міського уряду к. XVI ст. (1582-1588)» (АЖ а) засвідчено близько 70 ОП, які вживаються одночасно з їх однослівними відповідниками як абсолютні синоніми. Найпоширенішою структурною моделлю є поєднання дієслова (дієприслівника) з іменником у З. в. (V + N₄) без прийменника, рідше зафіксовано сполуку дієслова з іменником у З. в. з прийменником (V + (в) N₄), а також з іменниками в інших відмінках (напр., V + (до) N₂, V + (з) N₂). Найактивнішими є ОП на позначення конкретної дії (27 сполук):

- *подарок дати – даровати*: ... а за две копе, што мели *подарок дати* его мл(с)ти пну старо(с)те (АЖ а, 48) – Волень буде(т) его мл(ст.) то(т) домъ, яко сво(и) власны(и), отъдати, предати, *даровати* и ку своему пожитку **вборочати** ... (65);
- *мо(р)дєрства чинити – мо(р)дова(ти)* у значенні ‘катувати, бити, мучити’ (186) – ... стреляль и иншиє *мо(р)дєрства* незно(с)ныє *чини(л)* и шкоды немалые (101) – ... шко(д)ливе в по(с)тели рани(л), **вкрутне мо(р)дова(л)**, з ручни(ц) стреляючи (51);
- *грабєжо(в) починити – пограбити*: ... и и(н)шихъ *грабєжо(в)* немало *починили* (84) – ... кру(п) и соли побрали и *пограби(ли)* на три(д)цать ко(п) гроше(и) лито(в)ски(х) (39) та ін.

Частина ОП не має однослівних відповідників: *в нивє(ч) се вбе(р)ну(л)* (43) – ‘знищив доценту, скасував’ (СЛУМ 3, 136); *до вєзе(н)я всади(л)* (43) – ‘ув’язнив’ (184); *ли(ч)бы вчинити* (48) – ‘порахувати’ (186); *слѣдъ вывє(л)* – ‘вислідив’, *зо сну .. се собрали* (51) – ‘прокинулися’ тощо.

У тексті зафіксовано 26 ОП на позначення процедур судочинства, серед них: *присєги вчини(л)*(49) – ‘присягнув’;

справе(д)ливости чинити (53) – ‘судити відповідно до права’ (189); тут і далі значення окремих сполук подано за «Словником малозрозумілих слів», уміщеним у кінці кожної з аналізованих пам’яток); *созънанъе да(л)* (69) – ‘зізнався, особисто чи письмово заявив у суді’ (189); *увяза(н)ε вчини(л)* (100) – ‘законно ввів у володіння’ (189).

Група ОП на позначення мовленнєвих процесів незначна порівняно з попередніми двома (12 сполук): *ѡповѣданε чини(л)* (50) – ‘оповідав’; *ѡтѣповѣди и похва(л)ки чинятъ* (123) – ‘наговорюють і погрожують’ (188); *переказу чини(ти)* (134) – ‘переказувати через когось погрозу’ (187) та ін.

Описові предикати на позначення почуттів, психічного стану, явищ духовного життя, у тому числі когнітивно-пізнавальної діяльності, трапляються в пам’ятці зрідка, що пояснюється її жанром: *гни(в) и васнь маючи* (45) – ‘гніваючись і ворогуючи’ (183); *вѣдомости нѣ маε(т)* (42) – ‘не знає’; *умы(с)ль взя(в)ши* (50) – ‘замисливши’; *пильность чиниль* (68) – ‘пильнував’ (187) тощо.

В «Актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року» (АЖ б) нараховується близько 40 ОП; найпоширенішою є структурна модель з іменником у 3. в. (V + N₄), рідше засвідчено сполуку дієслова з іменниками в інших відмінках (напр., V + N₅). У тексті трапляються ОП переважно на позначення конкретної дії:

- *ра(н)у задати – зранити*: ... зрадою (с) тылу ѡскочивши, *ра(н)* ки(л)ка крѣвавыхъ *зада(л)* (АЖ б, 49) – слугу мого Яна Спасо(в)ского зби(л), *зрани(л)* (53); пор. *раны задавати* – ‘ранити, чинити утиски’ (СЛУМ 10, 13);
- *стрѣ(л)бу пустити – по(с)трѣлити*: ѡ го(р)ло хотѣчи приправити густую *стрѣ(л)бу* на мене *пустили* (65) – коня ѡ(д)накъ *по(с)трѣлили* (65);
- *кѣва(л)ты починити – кѣва(л)ти(ти)*: ро(з)маите се на(д) по(д)даными моими бѣ(з) погамованъя поганъску и посодо(м)ску явне па(с)твилъ жоны и дѣвки учтивыѣ, по(д)даны(х) мои(х) *кѣва(л)ти(л)* ... яко бы(д)ло якоѣ награваяючи(с) з ни(х), на(л) по улици и *кѣва(л)ты* немалыѣ *почини(л)* ... (62); пор. *кѣвалтъ учинити* – ‘згвалтувати, погвалтувати’ (СЛУМ 7, 132) тощо.

Інші семантичні групи репрезентовано такими ОП: *чинεчи пи(л)но(ст)* (31), *зрадою ... ѡскочивши* (49) – ‘зрадивши’, *надію маючи* (64), *окрик ... учинивши* (60), *раду учини(в)ши* (107), *маю*

ведомо(ст) (67), *шповеда(н)є и репротестацью ... доношу* (39) – ‘оповідаю і репротестую, тобто протестую на протест’ тощо.

В «Актах Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р.» (АЖГУ) зафіксовано близько 70 ОП, які мають контекстуальні синоніми – теж ОП, а також однослівні відповідники. Найпоширенішою є структурна модель з іменником у 3. в. (V + N₄), менш поширеними є моделі з іменниками в інших відмінках (напр., V + N₅). Активно вживаними є ОП, що позначають конкретну дію: *учини(л) ... шкоды* (АЖГУ, 49), *сделалъ ... шкодъ* (49); *шкоды заплати(т)* (101), *шфериючи шкоды* (112); *кгвалтъ чинити* (180); *ночьлегъ шчинити* (163); *во(л)ным учини(л)* (69) – ‘звільнив’ та ін.

ОП на позначення дій, що характеризують взаємини між людьми, а також явищ духовного життя, менш поширені порівняно з іншими трьома групами: *справе(д)ливости чинити* (75), *зраду уделатъ* (48), *пи(л)но(ст) чинитъ* (70), *тру(д)ност задава(ти)* (42) тощо.

ОП, які позначають мовленнєві процеси, зрідка мають у тексті однослівні відповідники: *со(з)на(н)є уделати* (69) – *сознати* (152) – ‘зізнатися’; *шповеда(н)є учинити* (76) – *шповедати* (108); не засвідчено однослівних відповідників до *шкрикъ шчинити* (165), *вы(з)на(н)є ... уделати* (49) та ін.

У групі на позначення процедур судочинства зафіксовано ОП з іменниковими компонентами - запозиченнями з польської мови і латини (за посередництвом польської мови)¹⁵; ці запозичення «засвідчують той факт, що особливо інтенсивно полоніزمі починають проникати у практику ведення актових книг українськими писарями з XVII ст. ... Поява полонізмів в українських текстах справ XVII ст. (особливо його другої половини) підживлювалася все частішими польськомовними записами»¹⁶. ОП засвідчено як з однослівними відповідниками, так і без них: *апеляцы(и) чинити* (101) – *апелеватъ* (102); *присезу учинити* (70) – *присягнути* (71); *протє(с)тацью чинити* (183) – ‘скаржитися’; *атє(с)тацью да(v)ати* (94) – ‘засвідчувати’; *ш(т)праву чинити* (75) – ‘виконувати зобов’язання’ тощо.

У збірнику актових документів «Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.» (ДМВН) подано уривки з Житомирських актових книг 1605 р. (49 арк.), 1609 р. (51 арк.), 1649-1650 рр. (36 арк.) та Київської підкоморської книги 1643 р. (49 арк.). Матеріал названих чотирьох книг засвідчує тенденцію писарів к. XVI –

середини XVII ст. дотримуватися зразків тогочасного діловодства, так званих канцелярських штампів, які є на початку, всередині та наприкінці тексту. «Писарі використовували вирази та термінологію, характерні для канцелярського стилю та тодішнього діловодства. Однак крізь ці канцелярські штампи у тканину стандартної офіційно-ділової констатації фактів просочувалися живомовні елементи. Так, розмовна лексика фіксується в описах та реєстраціях майна, передаваного у спадщину чи пограбованого злодіями, в розповідях свідків про певні події»¹⁷. Окрім того, спостерігаємо важливу тенденцію до внесення в частину збірки, зокрема ту, що походить із середини XVII ст., окремих слів і зворотів, іноді речень, латинської мови. Такі запозичені елементи спостерігаються переважно у сфері судовій.

У ДМВН зафіксовано близько 100 ОП, із них значна кількість має однослівні відповідники; найпоширенішою є структурна модель з іменником у 3. в. (V + N₄), хоча засвідчено й моделі з іменниками в інших відмінках (напр., V + N₅, V + N₂).

Найчисельнішими є семантичні групи ОП на позначення конкретної дії та процедур судочинства:

- *грабежо(в) починити – пограбити*: Которы(х) то *грабежо(в)* та(к) мно(г)[о] *починили* (ДМВН, 32) – Само(и)ла збили и (з)ранили, взяли и *пограбили* воло(в) чотири, коштовали ше(ст)на(д)ца(т) копъ гроше(и) (85);
- *змо(р)дова(н)є вказати – змордувати*: Та(м) же мне, во(з)ному, напре(р)ве(и) *вказаль* па(н) Миха(и)ло Си(н)гає(в)ски(и) збите и *змо(р)дова(н)є* своє ... (63) – ... жону мою на (и)мя Пола(г)ю Ги(р)мано(в)ну Белоши(ц)ко(в)ну бе(з)ви(н)не, *вкру(т)не* а нелюто(с)тиве кие(м) зби(л), *змо(р)дова(л)* (55);
- *реєстръ положити – зреєстровати*: ... *реєстръ* тоє ревизие(и) абы сте ве(р). вша пере(д) нами, гдремъ, *положили* конє(ч)но (117) – ...до ревидова(н)я кни(г) зе(м)ски(х) кие(в)ски(х) депутоваными, *зреєстрова(в)ши* и зревидовавши тыє книги ... (115);
- *маніфєстацию заносити – манифє(с)товати ‘протестувати’*: А на(д) то *маніфєстацию заноси(л)* *в* погине(н)є спра(в), диспозици(и), привилє(в), *вринало(в)* ... (196) – ... ма(л)жо(н)ки своє(и) имєне(м)

све(д)чы(л) и манифє(с)това(л)се в тотъ способъ (189) тощо.

На позначення почуттів, психічного стану, дій, що характеризують взаємини між людьми, явищ духовного життя, а також мовленнєвих процесів засвідчено всього 20 ОП: *пи(л)но(ст)* ... *чини(л)* (26), *справє(д)ливо(с)ти* ... *чинити* (80), *взя(в)ши* ... *умысль* (91), *маючи* ... *васнь* (84) – ‘сварячись’, *страхо(м)* ... *нако(р)ми(т)* (180) – ‘налякає’, *маючи* ... *ра(н)ко(р)* и *гнє(в)* (198-199) – ‘ненавидячи і гніваючись’ (307), *зостаючи товаришами* (201), *ту(р)бации* ... *нє мєли* (214) – ‘не турбувалися / клопотали’ (308), *чини(л) шповєда(н)є* (29), *учини(в)ши шкры(к)* (137), *швола(н)є* ... *учинили* (64) – ‘оголосили’ (306) та ін.

У передмові до «Книги Київського підкоморського суду» (1584-1644)» (ККПС) автори зазначають, що «записам підкоморських книг Правобережної України кінця XVI – початку XVII ст. властива характерна для ранньої дипломатичної мови Великого князівства Литовського поширено-розповідна форма акта з деталізованим викладом обставини чинності», проте вже з 30-их років XVII ст. спостерігається тенденція до проникнення в мову таких книг численних латиномовних штампів, широковживаних «у суперечках і аргументації адвокатів, які оперували дефініціями польського межового права, більш деталізованого порівняно зі Статутом 1566 року. Характерно, що в судових сюжетах іншого змісту, зафіксованих у гродських і земських книгах, насиченість латинізмами менша, що ... можна пов’язати ... з рівнем детальності правової розробки тих чи інших питань у литовському праві»¹⁸. Поступово і в назвах актів усталюються латинізми, властиві тогочасній польській дипломатиці.

У ККПС зафіксовано близько 150 ОП. Найпоширенішою структурною моделлю є поєднання дієслова з іменником у 3. в. (V + N₄) без прийменника; трапляються також сполуки дієслова з іменниками в інших відмінках (напр., V + N₂ – при запереченні, V + N₆). Як і в попередніх пам’ятках, найчастіше засвідчено ОП для характеристики конкретної дії (50 сполук): *конець* ... *вчинити* (ККПС, 58), *ро(з)граниче(н)є* ... *чини(л)* (83) – ‘розмежовував’, *то(р)гь учинили* (104), *даючи во(л)но(ст)* (112) – ‘звільняючи’, *препєдиции нє чинили* (239) – ‘не перешкоджали’ (329), *бє(з)правя* ... *чинити* (243), *вариацию учиниль* (249) – ‘видозмінив, замінив’ (325), *квалъту нє учиниль* (262), *уближенъя* ... *нє чиню(т)* (267) – ‘не шкодять, не роблять збитків’ (330) тощо та процедур судочинства (46

ОП): *положи(л) позо(в)* (57), *угоду учинили* (71), *застанов[ε]нья ... чинити* (116) – ‘погоджувати’, *апелѧцы(и) ... допуца(ли)* (83), *постановеньє чиниль* (115), *ро(з)судок учиниль* (130) – ‘виніс судове рішення’ (329), *екзекуцы(и) не чинили* (148) – ‘не виконували судового рішення’ (326), *и(н)квизыцью чинивши* (152) – ‘розслідувавши’ (327), *постановенья ... учини(л)* (163), *встрє(н)ту ... чыни(л)* (182) – ‘доводив аргумент, що заперечує правоздатність окремих елементів судочинства’ (326), *ε(к)сьперимє(н)ть ... учиниль* (234) – ‘довів, оглядав докази’ (329), *конъди(к)тамень учиниль* (45) – ‘змовився, організував змову (проти когось)’ (327) та ін.

Частина цих ОП має однослівні відповідники у тексті:

- *границы ѡказа(т) – ѡграничити*: ... гото(в) ε(с)ми з до(во)до(м) свои(м) *границы* звечистые зстарода(в)ные **ѡ(т)чи(з)ные** и деди(з)ные **ѡказа(т)** (59) – ... *ѡграничити* и ко(п)цы позасыпа(ти) бы(л) гото(в) (58);
- *знаки положити – ѡ(з)начити*: **ѡные** добра достатєчне *ѡграничи(ли)*, *знаки певные положи(ли)* и копчами закопали и засыпали (86) – ... *ѡ(з)начити*, < > *ѡписати* и вымалєвати на мапъпа(х) казалъ (201);
- *дєль учинити – поделити*: ... хотєчи межы вашъмостями в тыхъ звышь менованыхъ має(т)ностя(х) моє(и) *дєль ровъны(и) учинити* и копчами **ѡ(з)начити** (103) – ... перєстали и тот(т) кгру(нт) вє(с), **ѡ** которы(и) пром.(ж)ку ними пра шла, *поделили* ... (59);
- *присєгу вчинити – присѧ(з)нути*: пере(д) комо(р)нико(м) земли Кие(в)скоє пано(м) Ивано(м) Ла(с)ко(м) *присєгу вчини(л)* (59) – ... зъ ше(ст)ма све(т)кам, которы(х) я **ѡ**беру, са(м) сємы(и) *присѧ(з)нєть* (59);
- *ко(н)тровє(р)сѧи учинити – контровєрѧтовати* ‘спєречатися в суді, наводити альтєрнативні докази’ (327): а противко п̄но(м) тро(м) Трипо(л)скимъ ... *учинивши тые (ж) ко(н)тровє(р)сѧи* ... (120) – чере(з) умоцованого свого п̄на Ка(с)пєра Бразинъского *контровєрѧтовали* (170);
- *протєстачью учинити – протє(с)товати*: ... *учиниль протєстачью ѡ* томъ всемъ на ни(х) в горо(дє) Киевъскомъ ... (134) – пере(д)о (м)ною протѧ(в)ко п̄но(в) Корчєвски(х) *протє(с)товали* (93) та ін.

У пам'ятці представлено і групу ОП на позначення дій, що характеризують взаємини людей, почуттів, психічного стану та явищ духовного життя, у тому числі когнітивно-пізнавальної діяльності (22 сполуки): *доводи ... показа(т)* (63), *поко(и) ... вчини(ти)* (74) – ‘заспокоїти’, *ласку ... уделали* (78) – ‘змилювалися’, *учинивши ... померькованє* (104) – ‘погодившись, помирившись’ (329), *чинячи ретрузизию* (243) – ‘рішуче заперечуючи, опираючись’ (329), *учинивши змову* (260), *дефинитивамъ сєньте(н)циа(м) чинити* (279) – ‘остаточно вирішити’ (333) тощо.

Мовленнєві процеси представлено в тексті такими ОП (близько 15): *рє(ч) ... ѡ(т)правова(л)* (58), *даль зна(т)* (117), *приповєда(нє) учинити* (83) – ‘примовити’, *ѡ(б)мову ... учини(ли)* (89), *в мо(в)ча(н)ю были* (151), *мовє(н)є чинили* (158) та ін.

«Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст.» (ЛРК) є зразком документів, який дає можливість розкрити наступність традицій ділової мови періоду до та після возз'єднання України з Росією¹⁹. Наведені в цій книзі акти «витримані в дусі стандартів українського діловодства: їх побудова, постійні формули посилань на артикули в основному збігаються з відповідними актами канцелярій – Полтави, Миргорода, Стародуба та ін. Це свідчить про те, що, незважаючи на полонізацію ділових стилів у першій половині XVII ст., традиції української актової мови були збережені і вже безпосередньо після визвольної війни міські вряду мали досить кваліфікованих писарів»²⁰. Рівень писемно-книжної підготовки останніх був неоднаковий: почерк п'яти писарів характеризується вправністю і вмільним викладом, а п'ятнадцяти інших – меншою охайністю, а також відбивають живомовну стихію. Проте навіть досвідчені писарі не відчували потреби уодноманітнювати написання актів, тому «в текстах спостерігається величезна кількість паралелізмів, які відбивають взаємодію наслідків книжної виучки і живого мовлення писарів. Поряд із стандартними формами судові справи фіксують багатющий матеріал живого народнорозмовного мовлення. Дана книга заповнена в основному “справами поточними”, які фіксують хід судового слідства. Звідси досить повне відображення лексики і фразеології місцевої говірки»²¹.

У ЛРК зафіксовано близько 160 ОП, серед яких функціонують структурні моделі з іменником у 3. в. (V + N₄) без прийменника, рідше з прийменником (V + (в) N₄), а також з іменниками в інших

відмінках: V + N₂, V + (до) N₂, V + (за) N₂, V + N₅. У тексті засвідчено ОП на позначення:

- 1) конкретної дії (65 сполук):, *забо(й)ство вицали* (26) – ‘вбивали’, *затру(д)ненъе ... виражать* (37) – ‘ускладнювати’, *длукгу заве(л)* (37) – ‘заборгував’ (217), *прешъкоди ... чини(т)* (28), *шкоду ... попосповънивъши* (42), *ко(н)ца ... не довели* (59), *каръно(ст) давши* (86), *трудъности ... задава(т)* (116), *чинилъ проми(с)лъ* (178), *слѣду не да(л)* (31), *рату(н)ку ... дати* (77), *пане(н)ства збави(л)* (108), *в ста(н) ма(л)же(н)ъски(и) понѧ(в)ши* (37), *да(л) ... до(с)хованя* (66) – ‘сховав’, *за жону ... взялъ* (38), *небожчи(к)о(м) вчинили* (ЛРК, 18) – ‘убили’, *во(л)ни(м) ... чини(м)* (22) та ін.;
- 2) процедур судочинства (28 ОП): *ска(р(з)у) ... приклада(л)* (22), *допи(т) ... не (в)чини(л)* (24), *згону ... вчинили* (33), *штове(д) ... поклада(л)* (47), *пода(л) ... ате(с)тацію* (95), *учинивъши ... и(н)квизицію* (135) – ‘розслідувавши’, *апелляцію мѣти* (189) тощо;
- 3) почуттів, психічного стану, дій, пов’язаних зі взаєминами людей, а також явищ духовного життя, у тому числі когнітивно-пізнавальної діяльності (25 сполук): *товариства ... не заживаль* (39) – ‘не потоваришував’, *вери донѧвъши* (44) – ‘повіривши’, *страху ... не маючи* (50) – ‘не боячись’, *завезавъши ... сумленѧ* (54) – ‘засумнівавшись’, *по(с)вару ... не вицинали* (58) – ‘не сварилися’, *справе(д)ливо(ст) ... учинили* (67), *въстиду ... нѣ маючи* (113) – ‘не соромлячись’, *мают славу* (144) – ‘славляться’ та ін.;
- 4) мовленнєвих процесів (20 ОП): *да(л) знати* (36) – ‘повідомив’, *ро(з)мову ... мѣвши* (38) – ‘розмовлявши’, *спреча(т) не важилисѧ* (48) – ‘не сперечався’, *галасы (чинишиѣ)* (82) – ‘галасуєш, кричиш’, *штове(д) чини(л)* (90), *благодарєнє вчини(в)ши* (172) – ‘подякувавши’, *рѣчь презе(н)товали* (191) тощо.

Значна частина ОП ЛРК має однослівні еквіваленти:

- *росправу чинили* (18) – *ро(с)правова(л)сѧ* (20);
- *крадеж справоваль* (32) – *вкрала* (33);
- *шлюбъ бра(л)* (149) – *шлюбова(л)* (67);

- *ко(н)тє(н)ту ... не дава(л)* (142) – *не ко(н)тє(н)туючисе* (35) – ‘не задовольняти’ (218);
- *по(х)ва(л)ки ... чинить* (31) – *по(х)валя(т)ся* (95);
- *умы(с)лу ... не мѣль* (74) – *не мышлю* (54);
- *ѡ(т)повє(д) ... дава(л)* (142) – *ѡ(т)повѣда(л)* (166);
- *речь ... выдава(л)* (28) – *рекла* (69) та ін.

Привертає увагу нерідко вживана сполука *досы(т) чинити* ‘задовольняти’ (ККПС, 326): *досы(т) не учинивши* (АЖ а, 135), *досы(т) не учинила* (АЖ б, 47), *учиниль досы(т)* (ЛРК, 87), *досы(т) чинєчи* (ККПС, 58). «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.» подає *досытьчинити* як окреме дієслово (СЛУМ 8, 179), проте препозиція прислівника щодо дієслова є аргументом на користь того, що це не одне слово, а сполука, подібна до ОП, однак у ній замість іменника вживається прислівник.

Порівняльний аналіз пам’яток ділової писемності засвідчує, що переважна більшість ОП належала до активного мовного фонду, а найбільш продуктивними були сполуки з дієслівними компонентами *чинити*, *дати*, *делати* тощо: *грабєжо(в) ... починили* (АЖ а, 84), *пови(н)ности и послуше(н)ства ... чини(т)* (АЖ а, 92), *шкоды ... чини(л)* (АЖ а, 63), *кривды ... чиниль* (АЖГУ, 163), *ѡкрикъ учинили* (ДМВН, 120), *границу ... учинили* (ККПС, 100), *переш(ь)коду ... чини(т)* (ЛРК, 75), *со(з)на(н)є даю* (АЖГУ, 68), *ра(н) ... зада(л)* (АЖ б, 49), *подарок дати* (АЖ а, 48), *бытву ... дали* (АЖ б, 64), *сделалъ ... шкодъ* (АЖГУ, 49), *со(з)на(н)є ... удела(л)* (АЖГУ, 69), *вы(з)на(н)є ... удела(л)* (АЖГУ, 49), *шкодъ ... не делалъ* (ККПС, 163), *ласку ... уделали* (ККПС, 78) та ін.

Проте окремі ОП фіксуються лише в конкретних пам’ятках: *подарок дати* (АЖ а, 48), *переказы бурити и касовати* (АЖ а, 144) – ‘перешкоджати’ (АЖ а, 184), *зо сну ... се собрали* (АЖ а, 51), *на поруку взявши* (АЖ а, 104) – ‘поручившись’, *бытву ... дали* (АЖ б, 64) – ‘побили’, *стре(л)бу ... пустили* (АЖ б, 65), *мерѣтвы(м) учинили* (65), *надию маючи* (АЖ б, 64), *слухъ стратиль* (АЖГУ, 155), *ночьлезь ъчинили* (АЖГУ, 163), *порахуно(к) учини(л)* (ДМВН, 87) – ‘розрахувався’, *ѡгни ... починивши* (ДМВН, 124) – ‘запаливши’, *нає(з)дъ ... чини(л)* (ДМВН, 135), *ѡсеротєлюю зо(с)вави(л)* (ДМВН, 180) – ‘посиротив’, *прєюдициумъ и кравамєнь не учиниль* (ДМВН, 247) – ‘не збиткував (шкодив) і не насильствував (утискав)’ (ДМВН, 305; 307), *маючи ... васнь* (ДМВН, 84) – ‘ворогуючи, сварячись’

(ДМВН, 304), *ѡбвола(н)ε ... учинили* (ДМВН, 64) – ‘оголосили, обнародували’ (ДМВН, 306), *страхо(м) ... нако(р)ми(т)* (ДМВН, 180) – ‘злякає’ (тут дієслово вжито у переносному значенні), *маючи ... ра(н)ко(р) и гнє(в)* (ДМВН, 198-199) – ‘гніваючись і ненавидячи’ (ДМВН, 307), *ероро(в) ... не показа(ли)* (ДМВН, 117) – ‘не помилилися’, *чини(т) ε(к)зекуцы(и)* (ДМВН, 154) – ‘виконує судове рішення’ (АЖ б, 379), *дєтримє(н)тумь не чинєчи* (ККПС, 198) – ‘не збиткуючи’ (ККПС, 333), *вариацию учиниль* (ККПС, 249) – ‘видозмінив, замінив’ (ККПС, 325), *прєюдциумь ... не чиню* (ККПС, 251) – ‘не збиткую’ (ККПС, 335), *рекгре(с) учиниль* (ККПС, 277) – ‘відновив’ (ККПС, 336), *ласку ... уделали* (ККПС, 78), *чинячи рєтрузизию* (ККПС, 243) – ‘рішуче заперечуючи, опираючись’ (ККПС, 329), *дефинитивамь сєньтє(н)циа(м) чинити* (ККПС, 279) – ‘остаточно вирішувати’ (ККПС, 333), *дєцизию ... учинити* (ККПС, 275) – ‘вирішити’ (ККПС, 326), *дє(к)ларацию учиниль* (ККПС, 216) – ‘оголосив, заявив’ (ККПС, 326), *дукть ... ѡ(т)правовала* (ККПС, 143) – ‘офіційно показувала границі мастку’ (ККПС, 326), *и(н)квизыцыю чинивши* (ККПС, 152) – ‘розслідувавши’ (ККПС, 327), *прєтєньси не маєт* (ККПС, 248), *небожчико(м) вчинили* (ЛРК, 18), *забо(й)ство вцали* (ЛРК, 26), *по(с)ва(р) вчинили* (ЛРК, 28), *длукгу завє(л)* (ЛРК, 37) – ‘заборгував’ (ЛРК, 217), *каръно(ст) давши* (ЛРК, 86), *панє(н)ства збави(л)* (ЛРК, 108), *чиниль проми(с)ль* (ЛРК, 178) – ‘промишляв’, *вери донъвъши* (ЛРК, 44), *страху ... не маючи* (ЛРК, 50), *завєзавъши ... сумленъ* (ЛРК, 54), *галасы (чинишь)* (ЛРК, 82), *благодарєние вчини(в)ши* (ЛРК, 172), *рѣчь прєзє(н)товали* (ЛРК, 191).
Вважаємо за доцільне навести деякі ОП у контексті:

- *всказа(н)я не вчинили* – ‘не прийняли судового рішення, розпорядження’ (АЖ а, 184): А умоцованы(и) стороны поводовое па(н) Ωлехно ... поведель, и(ж), дє(и), тоє апеляцеи, в.м. допусти(ти) не можете, гды (ж), дє(и), ещє головного *всказа(н)я не вчинили* (АЖ а, 93);
- *увяза(н)ε вчини(л)* – ‘законно ввів у володіння’ (АЖ а, 189): пану Ма(т)фєю Немиричу *увяза(н)ε вчини(л)* и єму тые села до рукъ подаль (АЖ а, 100).

В аналізованих пам’ятках засвідчено цікавий випадок полісемії ОП *пильность чинити*: 1) на позначення психічного стану; 2) на позначення процедури судочинства:

- То пакъ, дє(и), я, дня вчорашнего почавши, *ѡть* поранку а(ж) до вечєра, тутъ, в Житомиру, *пильность чиниль* (АЖ а,

68) – ‘пильнував’ (АЖ а, 187); пор. використання однослівного відповідника: ... ве(д)лугъ давного и старожит(т)ного уживання свого перестерегаючи кгру(н)ту, а чужо(г)[о] не пра(г)нучи, перестерегаеть и пи(л)нуеть (ДМВН, 233);

- И на ѿномъ часѣ, яко на року завитому, стороне ѿбе(д)ве становилися, такъже и назавтреѣ четъве(р)того дня того (ж) мѣа июля пи(л)но(ст) чинили и готовы были показати ве(с) проце(с) права своего (ККПС, 114) – ‘подавали офіційну заяву застережного змісту’ (ККПС, 328) та ін.

Спостерігається тенденція до заміни дієслівних компонентів ОП віддієслівними іменниками: *взя(т)є ... у везе(н)є* (АЖ а, 72), *по вчинє(н)ю декрету* (АЖ а, 70), *невчинє(н)є справе(д)ливости* (АЖ а, 72), *недосы(т) учинє(н)є* (ДМВН, 90), *(в)ниве(ч) ѿбе(р)ненъє* (ДМВН, 97), *нагороже(н)ємъ шко(д)* (ДМВН, 134), *за допуще(н)ємъ ... апеляцы(и)* (ККПС, 145), *по учинє(н)ю ... протє(с)таци(и)* (ККПС, 200), *починє(н)ю шко(д)* ККПС, (226), *по учинєнъю ... пропозици* (ККПС, 259), *чинєнъя знаковъ* (ККПС, 265), *при(т)оче(н)ю справи* (ЛРК, 56), *да(н)я ... справе(д)ливос(т)и* (ЛРК, 163) та ін. Від дієслівного компонента засвідчені також дієприкметники-означення: *грабежи починєныє* (АЖ б, 38), *по(с)танове(н)ємъ, потаємне учинєны(м)* (ДМВН, 87), *границу ... учинєную* (ККПС, 145), *на ѿ(т)повє(д) постано(в)є(н)ы(и)* (ЛРК, 61), *попо(л)неннаѣ шкода* (ЛРК, 41) тощо.

Іноді дієслівний компонент ОП виступає у формі безособової конструкції на **-но**: *вчинєно шкоду* (АЖ а, 45), *дано ведомо(ст)* (ДМВН, 180), *учинєно ... ку шкоде* (ККПС, 217), *кри(в)ды ... не чинєно* (ККПС, 282) тощо.

Дієслівні компоненти ОП можуть зазнавати трансформації, перетворюючись на присудки підрядних означальних речень: *шкоды, наклады, которые ... вчини(ли), плати(т), нагорожа(ти)* (АЖ а, 134-138); *кривды и шкоды якие колвєкъ мѣти мель* (АЖ а, 117); *не хотєли принати ѿповєда(н)я, которє чиниль* (АЖ а, 121); *тую школу, которые ѿ(н) ал(б)о по(д)даные єго вчинѣ(ть) совито нагороди(т)* (ККПС, 72); *по(т)ва(р), што сє на него вкладає(т)* (ЛРК, 74) – ‘наговорює’ [*по(т)ва(р)* у «Словнику малозрозумілих слів» до пам’ятки тлумачиться як ‘наклеп’ (ЛРК, 218)] тощо.

Отже, у пам’ятках ділової писемності к. XVI – XVII ст. представлено значну кількість ОП, найпоширенішими з яких є ОП на

позначення конкретних дій та процедур судочинства, менш поширеними – на позначення почуттів, психічного стану, дій, пов'язаних із взаєминами людей, а також явищ духовного життя, у тому числі когнітивно-пізнавальної діяльності. В окремих випадках засвідчено полісемію ОП. Найтиповішою структурною моделлю є сполука дієслова з іменником у З. в. без прийменника, рідше засвідчено дієслівні сполуки з іменниками у З. в. з прийменником, в Р. в. (із прийменниками *з, за, до* та *без*), в О. в. (без прийменника) та М. в. В аналізованих пам'ятках спостерігаємо паралельне використання ОП та однослівних відповідників до них, заміну дієслівного компонента ОП віддієслівним іменником, поширення іменникового компонента підрядними означальними реченнями.

¹Есперсен О. *Философия грамматики* / Пер. с англ. В.В. Пасека и С.П. Сафроновой. *Общ. ред. и предисловие Б.А. Ильиша.* – М., 2002. – 408 с.; ²Виноградов В.В. *Русский язык: Грамматическое учение о слове.* – М., 1986. – 639 с.; ³Прокопович Н.Н. *Об устойчивых сочетаниях аналитической структуры в русском языке советской эпохи* // *Мысли о современном русском языке: Сб. статей.* – М., 1969. – С. 47-57; ⁴Николенко Л.В. *К вопросу о взаимосвязи синтагматических факторов в составе глагольно-именных ФЕ описательного типа* // *Вопросы семантики фразеологических единиц. На материале русского языка: Тезисы докл. и сообщ.* – Ч. 1. – Новгород, 1971. – С. 200-204.; ⁵Шубина Л.В. *Синтаксическая сочетаемость перифрастического оборота (Модель: глагол + имя существительное в вин. пад.)* // *Вопросы семантики фразеологических единиц. На материале русского языка: Тезисы докл. и сообщ.* – Ч. 1. – Новгород, 1971. – С. 262-264; ⁶Дерибас В.М. *Устойчивые глагольно-именные словосочетания русского языка* / В.М. Дерибас. – М., 1983. – 256 с.; ⁷Мухин А.А. *Устойчивые глагольные фразы и методы их изучения* // *Проблемы образования фразеологических единиц: Респ. сборник.* – Тула, 1976. – С. 41-57.; ⁸Гайсина Р.М. *Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке.* – Саратов, 1981. – 195 с.; ⁹Мордвилко А.П. *Очерки по русской фразеологии (именные и глагольные фразеологические обороты).* – М., 1964. – 132 с.; ¹⁰Кузьменкова В.А. *Типология описательных предикатов и их аналогов в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук.* – М., 2000. – 202 с.; ¹¹Бойченко Н.О. *Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.* – К., 2002. – 18 с.; ¹²Лагузова Е.Н. *Описательный глагольно-именный оборот как единица номинации: Дис. ... д-ра филол. наук.* – М., 2003. – 370 с.; ¹³Ахманова О.С. *Словарь лингвистических терминов.* – М., 2004. – С. 289; ¹⁴Кузьменкова В.А. *Указ. раб.* – С. 7; ¹⁵Мойсієнко В.М. *Акти Житомирського уряду кінця XVI*

початку XVII ст. – важливе джерело вивчення тогочасної української літературно-писемної мови // Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. до вид. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – С. 5-41; ¹⁶Там само. – С. 30, 36; ¹⁷Німчук В.В., Симонова К.С. Передмова // Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: 36. актових док. [Підгот. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін.]. – К., 1981. – С. 12; ¹⁸Німчук В.В., Яковенко Н.М. Підкоморські книги Правобережної України кінця XVI – першої половини XVII ст. // Книга Київського підкоморського суду (1584-1644). [Підгот. Г.В. Боряк та ін.]. – К., 1991. – С. 23; ¹⁹Маштабей О.М., Самійленко В.Г., Шарпило Б.А. Передмова // Лохвицька ратушна книга II-ої половини XVII ст.: 36. актових документів. [Підгот. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило]. – К., 1986. – С. 5; ²⁰Там само. – С. 7-8; ²¹Там само. – С. 8.

Список умовних скорочень назв джерел

- АЖ а – Актова книга Житомирського міського уряду к. XVI ст. (1582-1588) / Підгот. М.К. Бойчук. – К.: Наук. думка, 1965. – 191 с.
- АЖ б – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року / Підгот. до вид. А.М. Матвієнко, В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – 390 с.
- АЖГУ – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / Підгот. До вид. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – 250 с.
- ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст.: 36. актових док. [Підгот. В.В. Німчук, В.М. Русанівський, К.С. Симонова та ін.]. – К.: Наук. думка, 1981. – 316 с.
- ККПС – Книга Київського підкоморського суду (1584-1644). [Підгот. Г.В. Боряк та ін.]. – К.: Наук. думка, 1991. – 335 с.
- ЛРК – Лохвицька ратушна книга II-ої половини XVII ст.: 36. актових документів. [Підгот. О.М. Маштабей, В.Г. Самійленко, Б.А. Шарпило]. – К.: Наук. думка, 1986. – 218 с.
- СЛУМ 3 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Вип. 3. – Львів, 1996. – 252 с.
- СЛУМ 7 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Вип. 7. – Львів, 2000. – 256 с.
- СЛУМ 8 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Вип. 8. – Львів,

2001. – 256 с.

СЛУМ 10 – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.: У 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Д. Гринчишин. – Вип. 10. – Львів, 2003. – 256 с.

Т.В. Сухова, асп.

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ВИЗНАЧАЛЬНИХ ЖАНРОВИХ ОЗНАК ДОКУМЕНТІВ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ

У статті розглянуто такі основні жанрові характеристики документів купівлі-продажу, як їх функціональне спрямування та самоназва.

This article is devoted to research the main genre characteristics of purchase and sale documents, like their functional purpose and self-naming.

Зацікавлення жанровою специфікою давніх документів ділового письменства пов'язане з появою робіт Н.Є. Садихли¹ та С.С. Волкова² (чолобитні), В.Й. Горобця³⁻⁴ (діаріуші, класифікація ділової документації Гетьманщини), Л.В. Ажнюк⁵ (директивні документи), О.М. Герашенко⁶ (універсали), Н.І. Білан⁷ (заповітна документація) та ін.

Посилена увага до офіційно-ділового стилю давнього письменства, до з'ясування жанрової диференціації його пам'яток, переконливо засвідчує **актуальність** досліджень у цій галузі. І пояснюється тим, що саме офіційно-діловий стиль, репрезентуючи набутки писемно-літературної мови, відображає й риси мови народної, органічно їх поєднуючи. В актових джерелах найшвидше відбиваються всі мовні зміни, пов'язані з політичною ситуацією, економікою, торгівлею, виробничими відносинами тощо, через що певні жанри дають змогу найбільш ретельно простежити розвиток української мови в динаміці. Проте досить велика кількість жанрів, серед яких і жанр купчої, досі залишається недослідженою.

Метою дослідження є аналіз визначальних жанрових ознак документів купівлі-продажу.

Завдання дослідження: 1) визначити основні жанрові характеристики, необхідні для віднесення документа до певного жанру; 2) розкрити суть цих характеристик.

Об'єктом наукового аналізу став жанр купчої у староукраїнській мові XVII – XVIII ст., а **предметом** – визначальні ознаки цього жанру, а саме, його функціональне спрямування та самоназва.

Джерелом дослідження є рукописні староукраїнські купчі другої половини XVII – XVIII ст., що зберігаються у фондах Інституту рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України.

Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні основних жанрових характеристик документів купівлі-продажу.

Формування жанрової системи офіційно-ділового стилю нерозривно пов'язане з існуванням суспільства, яке на певному етапі розвитку потребує письмової фіксації в оформленні соціальних відносин різних типів, а відповідно, й системи жанрів, яка б задовольняла потреби цього суспільства в конкретний період.

Період другої половини XVII – XVIII ст. є надзвичайно складним і трагічним в історії українського народу. І, водночас, він є важливим для дослідження таких пам'яток права, як документи на приватну власність, оскільки й Визвольна війна українського народу середини XVII ст., і подальше входження Лівобережної України до складу Росії в якості автономії та поступова втрата нею державності до кінця XVIII ст., помітно відбивалися на їх мові та формулярі.

Жанр купчої в цей період виявляється одним із найпоширеніших. Займаючи чільне місце в структурі групи документів на приватну власність, він впливав, водночас зазнаючи зворотніх впливів, на становлення інших жанрів цієї групи (таких як духівниці, дарчі, дільчі, обліки тощо) та офіційно-ділового стилю загалом.

Виділяючи групу документів як окремий жанр, ми зважаємо на сукупність таких характеристик, як функціональне спрямування документа, його самоназва, композиція та формуляр. У цій статті ми приділимо увагу таким визначальним характеристикам жанру купчої, як функціональне спрямування та самоназва. Проблемам композиційного складу цих документів та їх формуляру присвячено інші наші статті.

В основі жанрової диференціації документів офіційно-ділового стилю лежить їх функціональне спрямування. ***Функціональне***

спрямування купчих полягає в засвідченні факту купівлі-продажу майна (об'єкта власності), його відчуження та передачі права на власність іншій особі (особам, установі).

Об'єктом переважної більшості староукраїнських купчих записів було нерухоме майно. Вочевидь, при купівлі іншого майна в письмовому засвідченні не було потреби. Причиною, що зумовлювала продаж нерухомості (найчастіше земельних ділянок, будинків, господарчих споруд), було здебільшого скрутне матеріальне становище власника, хоча траплялися й інші причини, наприклад, уникнення суперечок, що постали між родичами за ділянку (власність).

Віддавна виділяється кілька жанрових різновидів, об'єднаних **спільним спрямуванням** на засвідчення здійснених актів купівлі-продажу та пов'язаних із ними процесів. Наприклад, М.М. Пещак, досліджуючи грамоти XIV ст., вказує на те, що купчі та продажні грамоти в XIV ст. функціонували як окремі жанрові різновиди: „Якщо грамота писалася від імені особи чи осіб, які купували, вона називалася купчою, а якщо від імені особи (осіб), що продавали, – продажною”⁸. На жаль, дослідниця не наводить відповідних прикладів. О.С. Лаппо-Данилевський вказує на те, що раніше окремо від купчих існував різновид т. зв. „відступних” актів: „Различіе между полнымъ и неполнымъ правомъ собственности, напрымѣрь, отражалось въ существованіи двухъ различныхъ видовъ актовъ: купчихъ и отступныхъ...”⁹

Купчі документи досліджуваного періоду можуть поєднувати в собі елементи документів продажних і власне купчих, які протягом століть злилися в єдиному документі. Що в тексті реалізується поєднанням іменників „**купля**” (купівля) та „**продажа**” (продаж) у складі відповідних мовних формул: „...*которѣю то кѣплю и продажѣ нашѣ уповѣдаемо его мл(с)ти Панѣ Ко(н)дратѣ Грѣдѣци<, > атаманови городовомѣ Глѣховскомѣ, Панѣ Савѣ Почацѣ<, > во(и)тову<, > и всемѣ сѣрадову...*” [Ф. I, 55766, арк. 25, 1697 р.]. Купчі записи можуть також містити лише формулярні елементи власне продажних документів, що з часом увійшли до їх складу. Вони відображаються в текстах особовими формами дієслова „**продати**”: „...*Собственное озеро<, > прозываемое Атюшу<, > деѣ части никому не пенные<, > ани тежѣ въ жадныхъ долгахъ незаведенные<, > продали ихъ милостямъ панамъ Сотнику Конотопскому [Иосифѣ] и Федору Костенецкимъ...*” [Ф. I, 55789, арк.

68, 1739 р.]. Або ж вони можуть містити елементи уступних, що в тексті реалізовані особовими формами дієслова „уступити” (поступитися), найчастіше це зв’язані форми перфекта в 1-й особі однини: „...**ѡступилемъ**; на вѣчние ј нео(т)купние часи’ учтивоу Јвану Берлин(ь)скомъ<, > ме(л)никови, за суммъ певнѡю; пѣназе(и)...” [Ф. I, 56237, арк. 4-4 зв., 1648 р.]. У текстах купчих наявний елемент колишніх документів на відчуження майна, т. зв. „очищення” – формула відчуження, базовим компонентом якої є дієслово „отдаляти” (віддаляти) в особових формах: „...А ꙗ себе и наслѣдниковъ мойѡхъ отъ оного вѣчне **отдалѡю** уникакова права неоставляю...” [Ф. I, 55816, арк. 122-122 зв., 1795 р.]. Очевидно, ця мовна формула є наскрізною для всіх різновидів документів, пов’язаних із передачею майна (купчі, заповіти, дарчі тощо).

У наш час під актом купівлі-продажу (купчою) розуміють нотаріальний акт про купівлю й продаж нерухомого майна, про право володіти ним. [ВТССУМ, 473].

Назви „купча”, „купчий запис”, „купчий лист” використовуються в дослідженні відповідно до їх уживання в текстах староукраїнських купчих. В аналізованих текстах трапляються такі слова та номінативні сполуки на позначення акта купівлі-продажу: 1) „**купчий запис**”: „...подаю сеѡ мо(и) **кѡнѣчи(и) записъ** по(т)рѣбѡючо(и) сторонѣ до рукъ...” [Ф. 61, №1235, 1726 р.], „...чиню вѣдомо симъ моимъ **кѡнчимъ записо(м)**...” [Ф. 61, №1236, 1727 р.]; 2) „**купча**”: „...писа(л) сію **кѡнчѡю ѡ Глѡхо(в)ско(и) Ратѡиши рѡкою**...” [Ф. I, 55766, арк. 25, 1697 р.]; 3) „**купчий лист**”: „**Коемъ рѡкоданому купчомъ листѡ Григори(и) Волинскій рѡку приложилъ**”. [Ф. I, 55783, арк. 58-58 зв., 1726 р.]. Термін „купча” вважається запозиченим із російської мови відповідно до рос. „купчая” – скорочення від „купчая грамота” або „купчая крепость”. [ЕСУМ, Т. 3, 149]. Проте можна також припустити питоме його походження й те, що він був успадкований від киеворуського періоду або від литовсько-польської доби існування княжих і королівських грамот.

Розвиток жанрів відбувається одночасно з функціонуванням окремих їх документів, удосконаленням їх смислової структури, ускладненням або спрощенням їх мовних формулярів. У процесі становлення жанрів відбувається також і **стабілізація** їхніх **назв**, адже впродовж еволюції жанру його назва може змінюватися, що пов’язано з конкретними умовами побутування документів-репрезентантів відповідного жанру.

Як було зазначено вище, раніше існували документи купчі, що писалися від особи покупця, й продажні, що писалися від особи продавця. Пізніше відбулося їх взаємне спрощення, і злиття в єдиному документі, який, в основному, писався від особи продавця, але за яким закріпилася назва купчої. Таке зміщення основного смислового навантаження з компонента „продажна” на компонент „купча” пов’язане, на наш погляд, із кількома причинами.

По-перше, треба зазначити, що період другої половини XVII – XVIII ст. характеризувався активним виділенням нового прошарку власне українського панства: козацької старшини. Що супроводжувалося накопиченням ним матеріальних цінностей, у тому числі земельних володінь. У зв’язку з диференціацією за матеріальним станом, більш значущим для суспільства виявлявся той, хто накопичував (купував) матеріальні цінності.

По-друге, як уже зазначалося, зумовлювали продаж нерухомості переважно негативні фактори: поганий матеріальний стан власника, борги тощо. У свою чергу, набуття права власності мало позитивне забарвлення. Відповідно, в назві документа зберігся смисловий компонент „купувати”, „купівля”, який був носієм позитивного значення.

По-третє, покупець протягом багатьох років володів набутим майном саме на підставі купчої, як документа, що фіксував інформацію про купівлю землі, а не продажної – документа, що містив функціонально додаткову інформацію, яка підтверджувала продаж земельного володіння новому власнику.

Отже, перенесення основного смислового навантаження з компонента „продажна” на компонент „купча”, на наш погляд, пов’язане з соціально-економічними, психологічними та правовими чинниками побутування тогочасного суспільства.

Крім того, з текстів купчих записів зазначеного періоду ми бачимо, що трансформація назви цього документа триває. У наш час на означення нотаріальних актів про купівлю й продаж нерухомого майна є поширеною назва „документи купівлі-продажу”. Передумови ж виникнення цієї назви бачимо ще в документах другої половини XVII – XVIII ст. Вони проявляються в текстах у поєднанні обох смислових компонентів, утілених за допомогою іменників „**купля**” (купівля) та „**продажа**” (продаж) у складі мовних формул: „...*При сєи купли J продажи Ѳєодо(р) Козмови(ч)<, > презвито(р) Сѣто воздвиженски(и)<, > Соснички(и) руку приложи(л)...*” [Ф. І, 55783,

арк. 58-58 зв., 1726 р.], „...ви(с)луха(в)ши *убоїхъ сторонъ доброво(л)ной куплѣ и продажѣ...*”. [Ф. I, 56264, арк. 51-51зв., 1701 р.].

Дослідження рукописних староукраїнських купчих другої половини XVII – XVIII ст. дає підстави для наступних **узагальнень**: 1) Період другої половини XVII – XVIII ст. є важливим для дослідження документів на земельну власність, зокрема купчих записів, оскільки істотні зміни в державному житті позначилися на їх мові та формулярі. 2) Виділяючи групу документів як окремий жанр, ми зважаємо на сукупність таких характеристик, як функціональне спрямування документа, його самоназва, композиція та формуляр. 3) Жанр купчої був одним із найпоширеніших у зазначений період. Займаючи одне з центральних місць у структурі групи документів на приватну власність, він впливав на становлення інших жанрів цієї групи (таких як духівниці, дарчі, дільчі тощо) та офіційно-ділового стилю загалом. 4) Функціональне спрямування документів офіційно-ділового стилю є основою їх жанрової диференціації; для купчих воно полягає в засвідченні факту купівлі-продажу майна, його відчуження та передачі прав на власність іншій особі (особам, установі). 5) Об’єктом переважної більшості староукраїнських купчих записів було нерухоме майно. 6) Раніше існували документи купчі, що писалися від особи покупця, та продажні, що писалися від особи продавця. Згодом відбулося їх взаємне спрощення та злиття в єдиному документі, за яким закріпилася назва купчої. 7) Перенесення в назві документа купівлі-продажу основного смислового навантаження з компонента „продажна” на компонент „купча” пов’язане з соціально-економічними, психологічними та правовими чинниками побутування тогочасного суспільства.

¹Садыхлы Н.Е. Лексика московских челобитных XVII века (Лексико-семантические процессы): Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / Азерб. гос. ун-т им. С.М. Кирова. – Баку, 1973. ²Волков С.С. Лексика русских челобитных XVII века: Формуляр, традиционные этикетные и стилевые средства. – Л., 1974. ³Горобець В.Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. (На матеріалі українських діаріушів). – К., 1979. ⁴Горобець В.Й. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К., 1993. ⁵Ажнюк Л.В. Функціональний синтаксис директивних документів XIV – середини XVII ст.: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01. – К., 1996. ⁶Герашенко О.М. Історія композиції та формуляра українських гетьманських універсалів: Дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харків, 1996. ⁷Білан Н.І.

Структурно-стильові та лексико-семантичні особливості заповітної документації (На матеріалі духівниць кінця XVII – XVIII ст.): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01. – К., 2003. ⁸Пешак М.М. Стиль ділових документів XIV ст. (Структура тексту). – К., 1979. – С. 12. ⁹Лаппо-Данилевский А.С. Очерк русской дипломатики частных актов: Лекции, читанныя слушателямъ „Архивныхъ Курсовъ” при Петроградскомъ Археологическомъ Институтѣ въ 1918 году. – Б. г., Б. м., 1918. – С. 185.

Список умовних скорочень назв джерел

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 слів / Уклад. та гол. ред. В.Т. Бусел. – Київ-Ірпін, 2001.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. / За ред. О.С. Мельничука – К.: Наук. думка, Т. 1, 1983. – 631с.; Т. 2, 1985. – 570с.; Т. 3, 1989. – 552с.; Т. 4, 2004. – 653с.

Ф. 61, №1235 – Купчая крепость Бандури Федора на продажу дворища й хаты Григорию Кирсте, 1726 г. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України.

Ф. 61, №1236 – Купчая крепость на продажу двора Таранихи Юлианы Наумовны Григорию Моренцови, 1727 г. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України.

Ф. I, спр. 55766 – Купча Андрія Рощини, дана Івану Максименку, на плац голий між дворами Михайла Тудиголовського та Харка Шевця, 1697 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревского А.М., Т 41₆, Украинская старина. – арк. 25.

Ф. I, спр. 55783 – Купча на батьківський двір Григорія Волинського панові Павлові Омеляновому сотникові Сосницькому, 1726 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревского А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 58-58 зв.

Ф. I, спр. 55789 – Купча Омелька Гарбузенка і Петра Киенка Іосифу и Федору Костенецьким на дві частини озера Атюші, 1739 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревского А.М., Т 41₆, Украинская старина. – арк. 68.

Ф. I, спр. 56264 – Купча від жителів Кирієвських, дана Панові Андрію Марковичу, сотнику Глухівському на ґрунти, 1701 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревского А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 51-51 зв.

Ф. I, спр. 56237 – Копія купчої з Ратуші Чернігівської від Наума Рижиковського, видана Іванові Берлінському на половину третьої частки млина Листвинського на Білоусі, 1648 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревского А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 4-4 зв.

Ф. І, спр. 55816 – Купча на сінокос Остапа Воронухи, дана Федору та Анастасії Омеляненковим, 1795 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревського А.М., Т 41₆, Украинская старина. – арк. 122-122 зв.

Ф. 61, № 1238 – Купчая крепость Пушенка Данила на продажу ниви Івану Грибаню, 1729 г. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України.

Ф. І, спр. 56373 – Купча Василя Романова Іваниненка, дана Іванові Іванині на дві ниви, 1755 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревського А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 272-273 зв.

Ф. І, спр. 56238 – Запис вічистого продажу на частину ґрунту Бровенчизни від Марка Мищука пану Данилу Якубовичу Руднику сознаний, 1660 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревського А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 6-6 зв.

Ф. І, спр. 56266 – Купча Марії Бондаровни Грицькові Оселедцеві та Пилипу Серединому зятю на гай із сіножаттю, 1703 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревського А.М., Т 41₁₁, Уступные, мировые, купчие... – арк. 53-53 зв.

Ф. І, спр. 55781 – Купча на два яри Василя, Фоми та Ігната Тищенко пані Павлової Огієнкової, 1682 р. – Рукоп. ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України; Арх. Лазаревського А.М., Т 41₆, Украинская старина. – арк. 48-49 зв.

Г.П. Щокань, асп.

КНИЖНА ЛЕКСИКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ДР. ПОЛ. XVII – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVIII СТ.: ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто різні підходи до визначення поняття книжної лексики та запропоновано певні додаткові критерії для виділення книжної та вузько книжної лексики староукраїнської літературної мови другої половини XVII – п. чв. XVIII ст.

In article various approaches to studying of such layer of lexicon, as lexicon book are considered. And as additional criteria to delimitation of book lexicon of the old Ukrainian literary language of second half XVII - the first quarter of a XVIII-th century are offered.

Зміст та смислове наповнення такого поняття, як книжна лексика, на сучасному етапі розвитку лінгвістичної думки не має чітко окреслених меж. Це пояснюється як неоднорідним матеріалом дослідження, так і різними підходами, залученням різних

характеристик для визначення книжних одиниць, як у стилістиці – так і в історії мови.

Як одна з основних частин лексичного фонду літературної української та російської мов книжна лексика була об'єктом дослідження таких учених, як А.Н. Гвоздев, В.В. Виноградов, Ю.А. Бельчиков, В.Г. Костомаров, Є.Ф. Петрищева, Л.А. Ісаєва, С.Я. Єрмоленко та ін¹. Серед авторів, що звертають увагу на книжні одиниці в історії української мови, можна відзначити Горобця В.Й., Передрієнка В.А.² Однак, попри весь обшир різноманітних досліджень, присвячених книжним одиницям, як у стилістиці, так і в історії мови, та великої кількості характеристик такої лексики, бракує чітких критеріїв, на основі яких можна було б виокремлювати книжні одиниці на певному хронологічному зрізі. Оскільки книжність не є постійною ознакою лексичних одиниць, то, ведучи мову про книжний або не книжний характер тієї чи іншої лексики, необхідно, на нашу думку, розглядати їх у функціонально-соціологічному аспекті. Очевидним видається той факт, що лексичні одиниці, які визначаються як книжні в певний період розвитку мови, згодом можуть втрачати свій статус книжних, під впливом різних екстралінгвальних чинників, можливі також зворотні процеси, наприклад, перехід лексем із активного до пасивного словника (архаїзми, історизми). З'ясування критеріїв виділення книжної лексики староукраїнської літературної мови періоду др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст. та розширення меж словника книжної та вузько книжної лексики зазначеного періоду становить **актуальність** нашого дослідження.

Метою дослідження є з'ясування критеріїв виділення книжної лексики та фразеології староукраїнської літературної мови др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст.

Об'єктом дослідження є лексика та фразеологія староукраїнської літературної мови др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст.

Завдання дослідження: окреслити критерії виділення книжної та вузько книжної лексики та виявити лексеми та фразеологічні одиниці такого типу в Староукраїнській літературній мові др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст.

Джерельну базу дослідження становлять праці Бельчикова Ю.А., Петрищевої Є.Ф., Горобця В.Й., Передрієнка В.А.³.

У межах стилістики книжна лексика розглядається як лексика стилістично маркована, що протиставляється за певними ознаками

лексиці розмовній та вирізняється на тлі лексики стилістично нейтральної. Попри весь обшир характеристик стилістично маркованих засобів, їх можна, за визначенням Є.Ф. Петрищевої, розподілити на дві групи: 1) у межах однієї групи стилістично марковані засоби розглядаються як мовні елементи з обмеженою сферою вживання, а стилістично нейтральні – відповідно – як елементи, що вживаються в усіх сферах; 2) іншу групу становлять характеристики стилістично маркованих засобів як елементів, що мають певну експресію⁴. Один підхід не заперечує іншого, проте, існують невідповідності при віднесенні до книжної лексики скажімо термінів, які, на думку певних дослідників, жодної експресії не мають. Тому деякі автори не зараховують науково-технічну, соціально-політичну, офіційно-канцеляристську та подібну термінологію до ряду стилістичних засобів. Однак, така дослідниця, як Ахманова О.С., вважає, що терміни різних спеціальностей мають певну стилістичну характеристику, яку можна назвати „прозаїзмом”⁵. Поряд із традиційним розподілом лексики на лексику книжну, розмовну та стилістично нейтральну із залученням вищенаведених характеристик, існують інші класифікації. Наприклад, Ю.А. Скребньов розподіляє лексику літературної мови на групи „на єдином основанні соціального престижа слова”, беручи за основу естетичний критерій⁶. Лексика маркована розподіляється ним на дві групи, що протиставлені лексиці стилістично нейтральній. Одну групу становлять слова підвищеної естетичної вартості, іншу – слова пониженої естетичної вартості. Нейтральна лексика, таким чином, постає як лексика з нульовим ступенем естетичної вартості. Кожна з груп стилістично забарвлених слів розмежовується, в свою чергу, за ступенем естетичної вартості. Так книжно-літературні слова типу „деятельный, важнейший, присущий, отличие, завершение, трудоспособность, преобладать, повсеместно” і т. п. належать до групи слів із мінімально підвищеною естетичною вартістю. Слова з відтінком „високопарности”, урочистості, архаїчності, що належать до високих інтелектуальних та естетичних сфер, складають групу слів із середнім ступенем підвищеної естетичної вартості, до цієї групи зараховуються також терміни та канцеляризми (напр.: *воспрянуть, нижепоименованный, глобальный* та ін.). До лексики із максимальним виявом естетичної вартості дослідник зараховує поетичну лексику (напр.: *ланыты, рамена, длань, младость, златой*), традиційно шаблонну (*тишь, гладь, отзвенеть, приволье*) та деякі

авторські неологізми (*стозвонный* – Есенин, *взорлить* – Маяковський). До лексики зі зниженим ступенем естетичної вартості автор зараховує слова розмовні, арготизми та непристойні слова. Таким чином, на наш погляд, група слів із підвищеним ступенем естетичної вартості видається співзвучною із книжною лексикою, а група з пониженим ступенем естетичної вартості – із лексикою розмовною.

Серед критеріїв виділення книжних одиниць найбільш повний перелік, на нашу думку, поданий Ю.А. Бельчиковим, який при розмежуванні лексики на книжну, розмовну та нейтральну, зазначає, що важливим для виділення класів книжної та розмовної лексики є: по-перше, сфера переважного розповсюдження слова (розряду слів); по-друге, предметно-тематична характеристика слова (розряду слів); по-третє, експресивний бік слова, і, по-четверте, соціальне джерело, функціонально-стильове середовище, в якому виникла лексична одиниця (принаймні в перший час функціонування слова в мові)⁷.

За визначенням С.Я. Єрмоленко, книжна лексика це „слова що вирізняються на тлі стилістично нейтральної лексики літературної мови своїм походженням, особливістю словотвірної будови та вузькою сферою вжитку; вносять у спілкування відтінок офіційності, урочистості, науковості, часом штучної книжної мови”⁸. Також книжна лексика постає як „властива писемній формі літературної мови, вживана в науковій літературі, публіцистичних творах, офіційно-ділових документах тощо”⁹. Традиційно походження та використання книжних слів пов’язується з книжними стилями мови, до яких зараховують офіційно-діловий, науковий, конфесійний і частково публіцистичний стиль¹⁰. За визначенням А.Н. Гвоздева, книжна лексика „характеризується, с одной стороны, общей связью с книжной речью, с другой – полной неупотребительностью или большей или меньшей неуместностью в бытовой обиходной речи”¹¹.

Книжній лексиці притаманна тематична різноманітність, відповідно до широти проблематики текстів книжної мови, її функціонально-стилістичних варіантів¹². До пласту книжної лексики Ю.А. Бельчиков зараховує такі предметно-тематичні розряди слів, як лексика суспільно-політичного змісту та призначення, наукова термінологія, загальнонаукова лексика, лексика, що стосується сфери діловодства, дипломатичного листування та протоколу, міждержавних угод¹³.

Як типові приклади книжної лексики традиційно розглядаються старослов'янізми, слова-терміни, що співвідносяться зі стилістично нейтральною лексикою, канцеляризми, наукова лексика¹⁴. Ознакою книжності, за визначенням Єрмоленко С.Я., виступають суфіксальні утворення на *-ація, -изація, -изм, -іальний, -ість, -ання*, слова з префіксами *архі-, ультра-* і т. п.¹⁵ До класу книжної лексики входить значна кількість запозичень, інтернаціоналізмів.

Щодо початків формування складу такого пласту одиниць, які розглядаємо як книжні, – вони сягають церковнослов'янського шару давньоруської книжності. У створеній М.В. Ломоносовим теорії трьох стилів ця категорія слів становила основу високого стилю. Згодом відбувається переосмислення такого поняття як книжність, і в ХІХ ст. під „книжністю” розуміється передусім витонченість, штучність мови¹⁶. З початком ХХ століття, що, як зазначає Л.І. Ісаєва, відзначився активним засвоєнням книжно-писемних засобів широкими масами населення, відбувається суттєве зміщення меж лексики книжної, що почала переходити до загальноживаних мовних засобів, і - як наслідок - постання „зіпсованої книжної мови”, необґрунтованого вживання книжних засобів у мові малоосвічених прошарків суспільства. Кінець ХХ ст. та відомі соціально-політичні події, що вплинули на відносно виважене використання канцелярської та наукової лексики, традиційну системи запозичень, призвели до остаточного зміщення меж книжної мови¹⁷.

За браком ґрунтовних досліджень книжних елементів у історії мови актуальним видається дослідження книжних одиниць із залученням функціонально-соціологічного аспекту. Однією з основних постає проблема співвідношення адресата й адресанта книжної лексики староукраїнської літературної мови др. пол. ХVІІ – п. чв. ХVІІІ ст. З погляду історичного, впадає в вічі, що часто в колі носіїв збігається адресат і адресант, коли йдеться про обмежену соціальну сферу побутування писемно-літературної мови, яка частогусто обмежувалася сферою діловодства, та палітрою окремих її функціональних жанрів і стилів (епістолярія вищих класів, актова писемність, конфесійні жанри та ін.). Іншими словами, в другій половині ХVІІ – першій чверті ХVІІІ ст. книжну мову часто репрезентує тогочасна еліта, освічені прошарки суспільства. Це дає змогу розглядати книжні елементи як певний мовний код, пласт лексики інтелектуально обмеженого кола носіїв. Актуальним у цьому ракурсі виявляються дослідження В.Й. Горобця, який при аналізі

актової писемності кінця XVII - другої половини XVIII століття окремо розглядає мову старшини, зокрема полкової та генеральної, звертаючи увагу на „вияв внеску її природної мови у розвиток літературно-книжного словника загальнонародної мови, передусім початку XVIII ст.”¹⁸. Горобець В. Й. підкреслює значення природних новотворів із узагальненою семантикою, зокрема таких, як *помарнотратила*, *поскуповаль* кгрунти, *пооткуповаль*, *откуповуваль*, *поотплачоваль* грошима, при ... якъ *духовних* так и *свіцкихъ урядових особах*, *пороздаваль*, *поотбирала*, за *донесенямъ* та ін., а також виявляє густий ряд усталених перспективних літературно-книжних елементів, як-от: *поновлений* („*поновленною інквізицією*”), *непевний* („*непевного мнения*”), *обовязокъ*, *отводъ*, *истотна причина*, *представленийъ зъ людей*, *ясный доводъ*, *злочинность доведенные похвалки на ... звиклой простых упорных людей завзятости*, *стосоватися*, *достовірний реестръ*, *непевность вины*, *недостовірний [шацунокъ Овчинниковъ]*, *[сумнителство]* *претензий*, *совісті і реестровъ непорядное [именій]* *забрана*, *обидві стороны дшами своїми не торговали (и) оголоченніе по чужишъ кутахъ поволоклись* та ін.¹⁹. Безперечно, вищенаведені лексеми виявляються одиницями книжними, хоча не завжди отримують такий статус у лінгвістичній літературі, оскільки перелік критеріїв виділення книжних елементів є неповним та потребує деяких уточнень. Адже при аналізі лексичного матеріалу часто-густо виявляються елементи, що звертають на себе увагу своїм ненародним звучанням та написанням, які, проте, не завжди залучаються до розряду книжних елементів, навіть у академічних працях²⁰. Та у деяких авторських, зокрема в праці Передрієнка В.А.²¹ Або навпаки, до розряду книжних зараховуються елементи, які вже, очевидно, не мали такого статусу. Так, Передрієнко В.А. до книжної лексики XVIII ст. (на наш погляд неправомірно) відносить, серед інших, такі цілком конкретні назви, як *магістрат*, *ректор*, *академія*, *філософ*, *компас*, *пулсовъ* мацати та ін.²². Для підтвердження нашої думки щодо неправомірності віднесення цих одиниць до класу книжних, нам необхідно простежити частоту вживання цих слів у художній літературі та ораторсько-проповідницькій прозі XVIII ст., що стане предметом нашого подальшого дослідження.

Отже, необхідним, на наш погляд, є перегляд критеріїв виділення книжних одиниць та долучення до вже наведених характеристик такої, як елітарність книжних елементів,

недоступність, незрозумілість широким суспільним колам, а отже - неможливість вживання в народній мові. З іншого боку, важливою видається також потенційна здатність слова сприяти певній інтелектуалізації мови, за умови розширення меж його вживання, у зв'язку з детермінологізацією. Щодо книжної фразеології, то найбільш суттєвим, безумовно, є процес переосмислення фразеологічних одиниць, передусім біблійних за походженням, про що йдеться в праці В.В. Виноградова²³. Роль процесу переосмислення фразеологічних одиниць, на нашу думку, подібна до ролі детермінологізації та сприяє інтелектуалізації мови. Наступною проблемою при дослідженні книжної лексики староукраїнської літературної мови др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст. є виділення одиниць, що становлять особливий підклас у класі книжної лексики – так званих вузько книжних одиниць.

Зважаючи на перелічені вище характеристики, до розряду книжної лексики, що сприяла певній інтелектуалізації літературної мови др. пол. XVII – п. чв. XVIII ст. і була доступною лише обмеженому колу освічених людей (книжників) або створювалася ними зараховуємо: 1) свідомі запозичення з інших мов (мова йде не про „чуждые формы, слова и обороты”, на які звертає нашу увагу В.В. Виноградов²³, а про влучні запозичення, що називали поняття, яких почасти не існувало у тогочасному суспільстві, і не мали питомих відповідників). До цієї групи запозичень відносимо абстрактну лексику та термінологію; 2) специфічні „книжні” фразеологічні одиниці, зміст яких не був зрозумілим непідготованому читачеві (слухачеві) (напр.: Альфа і омега...); 3) Особлива роль належить калькам з інших мов, які є результатом мовотворчості представників освічених кіл суспільства (книжників).

З огляду на джерела походження, слід брати до уваги як запозичення, що надходили книжним шляхом, так і новотвори, які відображають лексикон високоосвіченої шляхти.

Отже, на нашу думку, лексичні одиниці, які стилістика визначає як книжні, потребують більш детального дослідження в діахронічному аспекті. Також необхідно уточнити та доповнити критерії виділення книжних одиниць, що дасть змогу вести мову про приналежність лексем до класу одиниць книжних на певному хронологічному зрізі. Нагальним постає також уточнення поняття вузько книжної лексики, яке не є однозначним.

¹Див.: Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965; В. В. Виноградов. Стилистика. – М., 1963; В. В. Виноградов. Очерки по истории русского литературного языка XVII-XVIII веков. – М., 1982; Бельчиков Ю. А. Лексическая стилистика. – М., 1977; Костомаров В. Г. Культура речи и стиль. – М., 1960; Он же. О разграничении терминов «устный» и «разговорный», «письменный» и «книжный». В кн.: Проблемы современной филологии. – М., 1965; Петрищева Е. Ф. Стилистически окрашенная лексика русского языка. – М., 1984; Исаева Л. А. Коммуникативный и коннотативный аспекты книжных лексических и фразеологических единиц в художественных текстах: На материале рассказов М. М. Зощенко: Дис...канд. филолог. Наук. – Махачкала, 2004 та ін.; ² Горобець В. Й. Проблеми мовно-текстологічного аналізу актової писемності кінця XVII- другої половини XVIII століття / Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. – Вип. 2. – К., 2001. – С. 33-46; Він же. Процеси демократизації й оновлення літературних норм мови в актової писемності XVIII ст./ Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 53–62; Передрієнко В. А. Формування української літературної мови 18 ст. на народній основі. – К., 1979; ³Див.: Бельчиков Ю. А. Указ. соч.; Петрищева Е. Ф. Указ. соч.; Горобець В. Й. Знач. праця; Передрієнко В. А. Знач. праця; ⁴Петрищева Е. Ф. Знач. праця. – С. 16–17; ⁵ Ахманова О. С. О стилистической дифференциации слов.: В книге Сборник статей по языкознанию. Проф. МГУ акад. В. В. Виноградову. – М., 1958. – С. 31; ⁶Див.: Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики (Учебное пособие для студентов и аспирантов). – Горький, 1975. – С. 97; ⁷ Див.: Бельчиков Ю. А. Знач. праця. – С. 20; ⁸С. Я. Єрмоленко. Книжна мова/Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С. 256; ⁹Д. І. Ганич, І. С. Олійник. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985. – С. 118; ¹⁰Мала філологічна енциклопедія/ Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К., 2007. – С. 181; ¹¹ Гвоздев А. Н. Очерки по стилистике русского языка. – М., 1965,. – С. 65; ¹²Див.: Исаева Л. А. Коммуникативный и коннотативный аспекты книжных лексических и фразеологических единиц в художественных текстах: На материале рассказов М. М. Зощенко: Дис...канд. филолог. Наук. – Махачкала., 2004. – С. 13; ¹³ Бельчиков Ю. А. Знач. праця. – С. 38. ¹⁴Исаева Л. А. Знач. праця. – С. 13; ¹⁵С. Я. Єрмоленко. Книжна мова/Українська мова: Енциклопедія. – К., 2004. – С. 256; ¹⁶ Исаева Л. А. Указ.соч. – С. 4; ¹⁷Там же; ¹⁸ Горобець В. Й. Проблеми мовно-текстологічного аналізу актової писемності кінця XVII- другої половини XVIII століття / Актуальні проблеми української лінгвістики: Теорія і практика. – Вип. 5. – К., 2002. – С. 44; ¹⁹ Там само. – С. 44; ²⁰ Див.: Історія української мови. Лексика і фразеологія / АН УРСР; Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні / Віталій Макарович Русанівський (відп.ред.). — К., 1983; ²¹ Передрієнко В. А. Формування української

літературної мови 18 ст. на народній основі. – К., 1979; ²²Він же . – С. 80; ²³*Виноградов В. В.* Очерки по истории русского литературного языка XVII-XIX веков. – М. 1982; ²⁴*Там само.*

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТИЛЮ, ТЕКСТУ ТА ЇХ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Т.В. Стасюк, канд. філол. наук

ТЕРМІНОЛОГІЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ

Здійснено мовний аналіз сфери інноваційних технологій; визначено лінгвістичний статус термінів; проаналізовано деякі термінологічні неологізми; розглянуто деякі найбільш продуктивні засоби творення інноваційних термінів в українській мові під впливом всесвітніх інтеграційних і глобалізаційних процесів.

The linguistic analysis of the sphere of innovative technologies has been carried out; the language status of terms has been defined; some neologisms have been analysed; some of the most productive derivative means for innovative terms of the Ukrainian language have been considered.

Поява нових термінів створює потребу в їх аналізі, спонукає до визначення їх лінгвістичного статусу, виявлення їх семантичного наповнення й прагматичної значущості. Термінологія сфери інноваційних технологій – це найновіша частина терміносистеми, яка стрімко формується, розвивається протягом періоду незалежності України й функціонує за внутрішніми законами мови.

Мета дослідження – проаналізувати основні терміни і термінологічні новоутворення інноваційних процесів, встановити закономірності використання термінів у сучасному дискурсі, визначити шляхи запозичень термінів-неологізмів та проаналізувати зміну їх семантики.

Актуальність дослідження зумовлена недостатньою визначеністю процесів утворення та перекладу термінологічних одиниць взагалі й у галузі інноваційних технологій зокрема.

Матеріалом дослідження є слова та словосполучення української мови, які з'явилися протягом останніх 10 років для позначення об'єктів та процесів у галузі інноваційних технологій.

Проблемами, порушеними цією статтею, є проблеми класифікації, семантичного аналізу і синтаксичного аналізу важливих лінгвістичних категорій, які обслуговують інноваційні процеси.

Важливо наголосити на необхідності дотримання принципу інноваційності в мовознавстві, виробити єдину систему для створення всеохоплюючої термінологічної бази, яка функціонуватиме в умовах здійснення інноваційної діяльності. Необхідність вирішення сформованих завдань обумовлює доцільність розгляду порівняно нової категорії лексики інноваційних технологій, яка частково є запозиченою, а частиною своєю представляє українські лексеми в несподіваних, з точки зору класичної семантики, поєднаннях.

Дослідження друкованої літератури та електронних джерел з порушеної проблеми свідчить про інтерес до неї як з боку практиків, так і теоретиків. Сфера високих технологій була предметом дослідження таких науковців, як А.М. Анісов, М.І. Басін, С.О. Борчиків, О.Р. Брагіна, О.В. Говорунов, О.О. Грицанов, С.А. Дацюк, В.О. Ковалевський, Н.А. Носов та інші. В європейській лінгвістичній практиці мову новітніх технологій досліджували M. Abonie, P. Allen, F. Ashbey, D. Bedell, C.G. Fidelman, J. Fraim, S. Guttenplan, A. Harmon, A. Hubert, M. Randolph, H. Rheingold, G. Simon та інші. Найпоказовішими щодо аналізу окремої термінологічної галузі є праці А.М. Анісова¹; В.П. Беха²; А.В. Говорунова³. Науковцями розроблено багато теорій. Ми ж у процесі дослідження виходили з позиції, що при аналізі ключових категорій очевидно стає необхідність онтологічної (буттєвої) детермінації інноваційних термінів як категоризуючих одиниць.

Українські реалії спонукають більшість зацікавлених осіб визначитися у своєму ставленні до висловлюваних положень, пильнувати тлумачення термінів, які вони використовують у роботі, дослідженнях, втіленнях проектів, бо, навіть на перший погляд, вимальовується не тільки теоретична, але й прикладна значущість ареолу лексем інновацій.

Вагомим початком на шляху дослідження інноваційного термінологічного поля став найосновніший документ, який послуговував базою для найшвидшого, безпосереднього ознайомлення із станом справ щодо інноваційного потенціалу України. Це Закон “Про інноваційну діяльність” № 40-IV 04.07.2002 (Верховна Рада України). Цей Закон визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і

спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом.

У розділі “Загальні положення” вихідною статтею є “Визначення термінів”, де зазначено, що у основному законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери;

інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг;

інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом;

інноваційна продукція – нові конкурентоспроможні товари чи послуги, що відповідають вимогам, встановленим цим Законом;

інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних) щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції;

пріоритетний інноваційний проект – інноваційний проект, що належить до одного з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, затверджених Верховною Радою України;

інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг;

інноваційна інфраструктура – сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо).

Хоча в основному законі визначені базові поняття, як свідчить практика, питання термінології навіть в межах термінів **інновації**,

інноваційна діяльність, інноваційний продукт, інноваційна продукція, інноваційний проект, пріоритетний інноваційний проект, інноваційне підприємство, інноваційна інфраструктура, інноваційний потенціал залишається недостатньо дослідженим, що підтверджується неоднозначністю тлумачення сутності категорій вузькими інтерпретаціями, або підміною цих понять близькими, але зовсім не тотожними, відсутністю системності й методологічного забезпечення при їх розгляді.

Аналіз цієї проблеми зробив особливо актуальними питання методології, моделювання, оптимізації, розширення термінології інноваційної діяльності на всіх без винятку її рівнях. Становлення інноваційної діяльності як нової галузі знань передусім потребує розробки нових системотворчих понять, які дозволили б комплексно охопити всі її аспекти в цілому й акцентувати увагу на найбільш важливих її сторонах.

Після визначення семантики базових термінів доцільним буде перейти до термінологічної природи інноваційних найменувань. Як відомо, терміни – це слова або словосполучення, що позначають специфічні поняття, якими оперують фахівці певної сфери науки чи техніки. Існує декілька способів класифікації термінів. Терміни будь-якої галузі класифікуються за семантикою, тобто залежно від того, якого класу поняття чи об'єкти вони позначають.

Оскільки в час швидкого розвитку науки й техніки новітні розробки потребують своєї номінації, виникає необхідність заповнення лексичних лакун у термінологічній системі української мови. Номінативний процес проходить декількома шляхами: терміни утворюються засобами мови, виникають у результаті перекладу, або запозичуються з мови-оригіналу в незміненому вигляді. При утворенні термінів засобами власної мови діють закони словотворення. Основними вимогами до перекладу термінів є повне збереження семантичного наповнення одиниці перекладу. Переклад характеризується як процес вторинної номінації й терміни, що були перекладені, займають чинне місце в термінологічній структурі української мови й навіть отримують статус загальноживаної лексики.

Як вже раніше визначалось дослідниками, основними шляхами перекладу термінів є транслітерація/транскрипція, калькування, експлікація та переклад на основі аналогії⁴. Транслітерація й транскрипція при перекладі термінів рідко бувають у чистому

вигляді, частіше використовується транскрипція із збереженням елементів транслітерації: *hacker* (хакер), *interface* (інтерфейс). Серед прикладів чистої транскрипції можна навести терміни *cache* (кеш), *slash* (слеш). Приклади транслітерації більш чисельні: *adapter* (адантер), *assembler* (асемблер), *cursor* (курсор).

Якщо транслітерація/транскрипція використовується в основному при перекладі окремих слів-термінів, то переклад термінологічних словосполучень здійснюється частіше засобами калькування та експлікації. Калькування – це засіб перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом заміни її складових частин (морфем або слів) їх лексичними відповідностями у мові перекладу⁵. Калькування використовувалось при перекладі таких термінологічних словосполучень, наприклад, як: *process-handling procedure* (процедура управління процесом); *peer view instances* (рівноправні екземпляри видимого елемента); *current drive* (поточний дисконд).

Калькування є виправданим при перекладі термінологічних словосполучень тоді, коли складові елементи цих словосполучень вже посіли певне місце в термінологічній системі мови перекладу і є доступними для розуміння спеціалістів.

У випадку, коли словосполучення складається з термінів, які ще не ввійшли у вживання в певній галузі науки чи техніки на мові перекладу і потребують свого тлумачення, використовується експлікація. Експлікація (описовий переклад) – це лексико-граматична трансформація, при якій лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, яке дає пояснення або визначення даної одиниці⁶.

Експлікація є продуктивним засобом перекладу термінів, оскільки бурхливий розвиток сфери інноваційних технологій не дозволяє багатьом термінам своєчасно знайти свої еквіваленти й закріпитися у мові перекладу. За допомогою експлікації перекладаються багатокомпонентні термінологічні словосполучення, як, наприклад: *native mode* – режим роботи у власній системі команд; *processor-specific code* – програма, прив'язана до певного процесора; *business application* – програма комерційних розрахунків; *nucleus* – ядро операційної системи.

Продуктивність експлікації при перекладі на українську мову також пояснюється розбіжностями у засобах творення слів та словосполучень.

Таким чином, термінологічна система галузі інноваційних технологій має динамічний характер, про що свідчить виникнення нових лексичних утворень для позначення інноваційних розробок.

Окремо можна розглянути термінологію інноваційних технологій, яка посідає все більше й більше місце в комп'ютерній літературі. Слід звернути увагу, що зараз термінологія інформаційних технологій розвинута настільки, що навіть у межах одного ареалу використання терміни мають кілька значень, які в більшій чи меншій мірі пов'язані одне з одним. Отже, найосновніші терміни можуть тлумачитися по різному:

Client - Клієнт

1. Користувач.

2. У технологіях клієнт-сервер може відповідати програмі, що формує запити до серверу для одержання (передачі) даних або виконання операції на сервері.

E-mail (Electronic mail) - Електронна пошта

1. Стандартний сервіс Internet, що дозволяє передавати і приймати адресовані повідомлення. Опис стандарту електронної пошти Internet знаходиться в RFC 821, 822, 1521, 1522.

2. Електронні листи, складені на комп'ютері і надіслані по мережі іншому користувачу.

Keyword - Ключове слово

1. Окремий термін, що використовується у запитах інформаційно-пошукових систем.

2. Дескриптор – окреме слово або словосполучення, яке використовується при ручному або автоматизованому індексуванні документів перед завантаженням в ПС.

Port - Порт

1. Поняття, яке використовується транспортними протоколами Internet для розподілу одночасно встановлених логічних з'єднань із тим самим хостом. Порт ідентифікується числом, що визначає конкретний програмне застосування Internet, для якого призначені дані.

2. Один із каналів прийому-передачі комп'ютера, призначений для підключення зовнішнього обладнання. Асоціюється з роз'єднувачем на корпусі комп'ютера.

Traffic - Трафік

1. Потік даних у середовищі передачі даних. Використовується для виміру обсягу даних, переданих через канал зв'язку за період часу.

2. Кількість відвідувачів Web-сайту (або його визначеної Web-сторінки) за одиницю часу (день, місяць і т.д.).

3. Іноді під цим терміном розуміється кількість звертань до Web-сайту.

WWW-server - WWW-сервер

1. Сукупність Web-сторінок, об'єднаних загальною ідеєю і дизайном, що розташовуються, як правило, на одному комп'ютері (див. Web-сайт).

2. Серверне програмне застосування, яке використовується для публікації та надання інформації на World Wide Web.

Класифікацію термінологічної лексики можна здійснювати також за моделями утворення термінологічних інновацій. Визначення способів утворення неологізмів у галузі інноваційних технологій та їх систематизація є однією з актуальних проблем сучасного мовознавства. Інтенсифікація інноваційних процесів разом із глобалізаційними процесами у сучасному суспільстві приводять до збагачення термінологічної системи української мови словами й словосполученнями, пов'язаними зі сферою технологій. Часто номінативні процеси не встигають за появою нових науково-технічних розробок, тоді лакуни заповнюються шляхом перекладу інноваційних термінів засобами, що існують у мові перекладу. На жаль, процеси створення спеціальних лексикографічних джерел також мають повільний характер і сучасним перекладачам і професіоналам з інноваційних технологій бракує спеціальних словників. Номінативні процеси в галузі інформаційних технологій функціонують у мовах всіх технічно розвинених країн світу. Запозичення нових термінів є проявом інтегративних процесів, що відбуваються в межах науки, техніки та економіки різних країн, і основою світової глобалізації.

Отже, можна зробити висновок про актуальність і практичну значущість розглянутої теми. Реалії сьогодення потребують від уряду, посадових осіб, керівників підприємств і закладів, від кожної людини усвідомлення важливості реформування суспільства на інноваційній основі. Подолання інноваційної стагнації потребує розробки нових підходів і принципів формування стратегічної політики держави, а в лінгвістичному аспекті, існує попит на

комплексні дослідження термінології, лексичний комплекс, лексикографічну базу (як тлумачні словники, так і словники для перекладу з української мови і на неї).

Викладені положення відкривають широку перспективу досліджень у галузі термінологічної системи новітніх технологій: лексичний аналіз, семантичні особливості, проблеми походження, шляхи утворення або запозичення в українську мову, словотвірний аналіз, морфологічний тощо.

¹Анісов А.М. Время и комп'ютер: негеометрический образ времени. – М.: Просвещение, 1997. – 215с.; ²Бех В.П. Человек и Вселенная: когнитивный анализ. – Запорожье: Тандем У, 1998. – 144с.; ³Говорунов А.В. Человек в ситуации виртуальной реальности. – М.: Владос, 2003. – 208с.; ⁴Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – М.: Высш. шк., 1990. – С. 74; ⁵Там само.– С. 98; ⁶Там само – С. 185.

М. Л. Штельмах, асп.

ЖАНРОВО–СТИЛЬОВА МОТИВАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ РОЗМОВНОГО СИНТАКСИСУ В ІНТЕРВ'Ю

У статті проведено лінгвостилістичний аналіз жанрово-стильової мотивації використання розмовного синтаксису в інтерв'ю

The linguistic–stylistic analysis of the genre and stylistic motivation of using the colloquial syntax in the interview was made in the article

Обґрунтування проблеми взаємодії лінгвостилістичних параметрів літературної мови й розмовної мови передбачає аналіз вагомої, порівняно з лексичними механізмами, ролі синтаксису в процесі залучення розмовних елементів у мовну матерію масмедійного інтерв'ю. На наш погляд, це пов'язано з тим, що, на відміну від лексики, яка формує поодинокі семантичні контексти розмовності в текстах жанру інтерв'ю, синтаксис володіє масштабною функціональною валентністю, що сприяє зв'язній побудові запитань і відповідей як однієї цілісної структурної одиниці.

Вивчення синтаксичних особливостей мовної організації текстів інтерв'ю здійснювалося здебільшого в аспекті комунікативної лінгвістики з позицій особливостей побудови і функціонування діалогічного мовлення (М. Бахтін, В. Гак, Ф. Бацевич, Л. Веккер, Т. Кочеткова, Т. Ван Дейк, М. Жинкін та ін.), а також – із погляду власне журналістського (В. Сиченков, О. Тертичний, В. Тищенко, В. Горбачук, М. Лукіна, Т. Шумишина та ін.). В аспекті лінгвостилістичному дослідження синтаксичних особливостей побудови текстів інтерв'ю в сучасній мовознавчій науці представлені досить поодинокі і не формують системної лінгвостилістичної теорії (Г. Денискіна, Г. Апалат, Н. Гапотченко, Ж. Горіна, А. Башмакова тощо).

Саме тому **метою** нашого дослідження є комплексний лінгвостилістичний аналіз жанрово-стильової мотивації використання розмовного синтаксису в інтерв'ю. **Об'єктом** вивчення є інтерв'ю в аспекті лінгвостилістичної специфіки мовної організації текстів цього жанру. **Предметом** дослідження виступають власне розмовні синтаксичні одиниці в текстах жанру інтерв'ю.

Варто зауважити, що такий підхід є **новим**, оскільки передбачає комплексний мовознавчий аналіз синтаксичних особливостей текстів інтерв'ю як універсальної домінуючої жанрової форми мовно-інформаційного вираження для всіх засобів масової інформації у сфері масової культурної комунікації. Оскільки на сучасному етапі розвитку вітчизняної лінгвістичної науки проблема є новою і до кінця не вирішеною, то дане дослідження вважаємо **актуальним** й таким, що може стати корисним в подальшому вивченні питань функціонування текстів інтерв'ю у сфері мовної комунікації.

Синтаксичний рівень вираження мовної матерії дозволяє системно визначити конвергентні тенденції взаємодії літературних форм і розмовних елементів, оскільки є основою для формування жанрових і стилістичних параметрів та їх модифікацій.

Слід зазначити, що коливання, а в окремих випадках і зміна мовного стандарту на рівні синтаксичної побудови тексту спостерігається майже в усіх сучасних україномовних текстах жанру інтерв'ю. Зумовлений даний процес тим, що текст жанру інтерв'ю формується, як ми вже зауважували, в результаті усного спілкування автора й реципієнта задля отримання інформації першого від останнього, а це, в свою чергу, передбачає встановлення миттєвого мовного акту. Не дивно, що внаслідок цього лінгвостилістичне

оформлення текстів інтерв'ю контаміноване з узусом реципієнта, з його мовною компетенцією, що свідчить про органічний зв'язок мови автора та реципієнта, про сприйняття та відтворення в текстах жанру інтерв'ю інформаційних повідомлень без мовних втрат і спотворень¹.

Відповідно, налаштування мови автора на мовний рівень реципієнта, а також усна традиція функціонування інтерв'ю, здебільшого на рівні методу, зумовлює необхідність спрощення синтаксичної структури реплік у текстах інтерв'ю, зближення їх із розмовним варіантом.

Це активізує лінгвостилістичну мотивацію легкості й доступності інформації при вербалізації її в мовній структурі тексту інтерв'ю, тобто нівелює процес перевантаження текстів інтерв'ю додатковими стилістичними смислами, які мають місце в письмовій традиції.

Залучення розмовних синтаксичних структур у тексти жанру інтерв'ю передбачає використання певних синтаксичних конструкцій, що, на наш погляд, можна поділити на декілька різновидів або класів, диференційованих за принципом лінгвостилістичної мотивації та функціональності.

Перший клас розмовних синтаксичних конструкцій – це клас парцелятивів. Наявність парцельованих синтаксичних конструкцій в текстах жанру інтерв'ю є характерною, оскільки виявляє усну традицію буття діалогічної мови.

В аспекті дослідження розмовного синтаксису слід додати, що парцельовані конструкції, в яких частина простого або складного речення, диференційованого при структурному розчленуванні на декілька висловлювань, у зв'язку з певною метою вилучається за межі синтаксичної конструкції, свідчать не лише про фрагментарність мови (коли доводиться формулювати думки вголос, як це відбувається переважно в розмовній мові)², а й про модальний характер вербалізованого мислення автора та реципієнта, тобто створення мовної матерії за принципом суб'єктивних емоційно–експресивних вражень: – *Значить, ви впевнені? Політика для вас вже не terra incognita? (Україна молода, 12.18.06, ст.1); – А зустріч з Наталією Вітренко? Думали про це коли-небудь? (Газета по-українськи, 06.02.06, ст. 12); – Ви казали, що після виключення з «Нашої України» з вас вимагали 5 мільйонів доларів. Здається, за те, що ви були в їхньому списку. Хто це робив? Хто вимагав з вас гроші? (День, 14.07.07, ст. 5)* тощо.

По суті, принцип парцелювання в усіх сучасних україномовних текстах жанру інтерв'ю спрацьовує однаково, тобто думка розбивається на дві частини, одна з яких є важливим смисловим доповненням попередньої. Це дозволяє наблизити побудову діалогічної репліки або фрази до розмовної моделі своєрідного потоку свідомості. Внаслідок стилістичної заміни нормованих стійких синтаксичних конструкцій літературної мови розмовними кліше виникає другий клас розмовних синтаксичних конструкцій, що компенсують функцію експресивності і виступають важливими смисловими та лінгвостилістичними маркерами при передачі психологічного і культурного стану двох суб'єктів у текстах жанру інтерв'ю.

Прагнення ствердити українську літературну традицію, що почала повноцінно функціонувати в сучасному медіальному просторі набагато пізніше, ніж російська, визначає багато в чому консерватизм мовних форм, у тому числі й синтаксичних. Іншими словами, в умовах активного розвитку сленгу і впровадження форм розмовної мови функціонально валентна пуританська традиція збереження форм української літературної мови в більшості текстів сучасних україномовних мас-медійних інтерв'ю приводить до того, що принцип стилістичної заміни стандартних кліше розмовними варіантами актуалізується частково (порівняно з російськомовними текстами жанру інтерв'ю), а процеси модифікації мовної матерії зводяться переважно до поодиноких перманентно представлених в контексті ідестилістики автора або реципієнта прикладів. Але, незважаючи на це, на наш погляд, тенденція вербалізації розмовних форм висловлювань тією чи іншою мірою усе ж присутня в текстах мас-медійного інтерв'ю: – *Тобто пишуть листи динамівці, і все?* (Газета по-українськи, 06.02.06, ст. 13); – *Отже, ти так собі мізкуєш? Це – твій вибір?* (Коментар, лютий 2004, ст. 12); – *Коротше кажучи, на зйомках російського «Тараса Бульби» ви знепритомніли?* (Газета по-українськи, 22.06.07, ст. 24); – *А ви не хотіли б знову стати великим босом Міністерства культури?* (Україна молода, 01.04.05, ст. 5) тощо.

До третього класу розмовних синтаксичних конструкцій, наявних в текстах жанру інтерв'ю, можна віднести універби або компактні синтаксичні конструкції, що виникли внаслідок спрощення об'ємних описових зворотів. За універбами, на думку Г. Нещименко, легко вгадується розмовний стиль, оскільки синтаксичний лаконізм

висловлювання, притаманний універбам, вказує на фрагментарне представлення компонентів речення і є функціональною ознакою усної сфери мови³: – *Їздите машиною?* (Газета по-українськи, 22.06.07, ст. 24); – *Там буваєте?* (Газета по-українськи, 22.06.07, ст. 24); – *Загалом проблему вирішено. – Мирно?* (День, 13.11.06, ст. 8); – *Як поступав?* (Газета по-українськи, 08.12.06, ст. 28); – *Дівчину в селі мав?* (Газета по-українськи, 08.12.06, ст. 28); – *І?* (Україна молода, 01.04.05, ст. 5) та ін.

Четвертий клас синтаксичних конструкцій розмовного типу складають сленгові модальні конструкції. На відміну від вставних і вставлених модальних слів, словосполучень та речень літературного походження, що формують у текстах жанру інтерв'ю спектр експресивних суб'єктивних модальних значень, сленгові модальні конструкції спрямовані на відтворення в письмових текстах інтерв'ю лінгвостилістичних особливостей мови автора та реципієнта, актуалізованих на етапі усного спілкування під час застосування інтерв'ю як методу.

Іншими словами, сленгові модальні конструкції відображають мовостилістику автора та реципієнта, тобто виступають засобами мовної стилізації. І знову варто зазначити, що сленгових модальних конструкцій в сучасних україномовних текстах жанру інтерв'ю небагато, оскільки і в цьому випадку відіграє величезну роль консервативний принцип ствердження мови, що з одного боку, свідчить про конструктивний статус української літературної традиції, її інтелектуальний розвиток та елітарність, а з іншого – про слабкий ступінь розвитку української розмовної мови, його непрогресивний сленговий характер: – *Як на мене, то це, блін, чиста провокація! Сьогодні тебе гладять по голові, а завтра, без понту буде сказано, б'ють як скаженого пса. Де ж тут справедливість? Де ж тут шоу–бізнес?* (Україна молода, 29.04.06, ст. 8); – *Відчувати собі музикантом, це, забиваючи на все, бути ним, просто бути і все. Ось так, без усіляких там [...]* (Коментар, лютий 2004, ст. 4); – *Ви закидали, що Ющенко не державний муж. Це – наслідок розчарування в ньому як людині чи політикові?* (Газета по-українськи, 13.07.07, ст. 5); – *Реально, що може зашкодити проведенню дострокових виборів?* (Газета по-українськи, 13.07.07, ст. 5) та ін.

П'ятий клас розмовних синтаксичних конструкцій формується завдяки перестановці в текстах жанру інтерв'ю зв'язних компонентів висловлювання у зворотному порядку (інверсії), ігноруванню деяких

членів речення для відтворення фрагментарності думки, а також повторенню окремих синтаксичних елементів по декілька разів.

Одним словом, ідеться про своєрідну імітацію помилок у побудові фрази з метою передати різноманітні нюанси усної мови в мовному режимі письмового тексту жанру інтерв'ю, зафіксувати вербалізацію свідомості у первинному вигляді⁴. У даному випадку приклади можуть бути різні: – *Будемо говорити, що це була помилка вашого оточення? Оточення помилка, чи вашого помилка оточення?* (Коментар, лютий 2004, ст. 8); – *За вашим зізнанням, коли ви пішли, політика мала закінчитися. Для вас? Для України? Чи ви просто зімітували, що пішли, а політику продовжили інші тим часом?* (Політика і час, 30.11.05, ст.28); – *Але ж 151 депутатська заява зачитана. Про складення повноважень, наскільки я знаю. Тим паче – європейського зразка* (Газета по-українськи, 13.07.07, ст. 5) та ін.

Таким чином, дослідження лінгвостилістичної мотивації використання розмовного синтаксису у сучасних україномовних текстах жанру інтерв'ю доводить, що завдяки активізації сленгової традиції усної мови функціональної значимості набувають парцельовані речення, сленгові модальні конструкції, мовні штампи, спрощені описові конструкції або універби, а також інверсовані висловлювання з порушеною лінгвостилістичною зв'язністю компонентів. Усі вищезначені синтаксичні елементи унаочнюють розмовну традицію в письмових текстах інтерв'ю та відтворюють мовостилістичні параметри мови автора та реципієнта, актуалізовані у процесі усного спілкування під час застосування інтерв'ю як методу. Під впливом стійкої традиції збереження літературних мовних форм наявність розмовних синтаксичних конструкцій в україномовних текстах жанру інтерв'ю суттєво зменшена, порівняно, наприклад, із сучасними російськомовними текстами. Це зумовлює частково обмежений відсоток їх вживання й функціонування в різних періодичних виданнях.

¹Черепанов М. С. Проблемы теории публицистики / М. С. Черепанов; [2-е издание, перераб. и доп.]. – М.: Мысль, 1973 – С.56; ²Вакуров В. Н. Стилистика газетных жанров: учеб. пособие [для вузов по спец. «Журналистика»]/ В. Н. Вакуров, Н. Н. Кохтев, Г. Я. Солганик. – М.: Высшая школа, 1978. – С. 108; ³Нещименко Г. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: Проблемы. Тенденции развития / Г. Нещименко // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 2001. – №1. – С. 58; ⁴Вакуров В. Н.. Указ. раб. – С.57.

СПЕЦИФІКА ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОНІМІВ ЯК КОМПОНЕНТІВ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ

У статті проаналізовані особливості лінгвістичної інтерпретації власних назв в аспекті обґрунтування їх місця та функціональних можливостей у системі мовної лексичної парадигми. Розглядаються актуальні питання сучасної теоретичної ономастики: окреслення домінантних ознак, класифікації та функцій онімів, а відтак – визначення основних тенденцій їх розвитку та дослідження.

The article touches upon the problem of proper names' linguistic interpretation, argumentation of their place and functions in the language lexical system. The current issues of modern theoretical onomastics are analyzed: definition of proper names' main features, classification, functions and main tendencies in their development.

Динамічний характер сучасного лінгвістичного пошуку спирається на комплексний, системний підхід до чітко визначеного об'єкта дослідження. Такий аналіз дає змогу сформулювати загальні тенденції, що характеризують розвиток певного явища, і визначити домінантні з них.

Так, наукове тлумачення власних назв піддавалося науковій інтерпретації багатьма дослідниками, зокрема лінгвістами, літературознавцями, філософами, соціологами та ін. Кожен із авторів брав до уваги дотичний до його науки аспект. Мовознавчий розгляд цієї проблематики пов'язаний із визначенням особливостей і функцій онімів на лексичному, граматичному і стилістичному рівнях, що формує основні положення у галузі теоретичної і практичної ономастики.

Лексикологічний аналіз власних назв передбачає, в першу чергу, визначення їх місця у словниковому складі мови (теоретичне обґрунтування, формування типологічно-класифікаційної парадигми) та функціональних можливостей онімного простору.

Власні назви належать до лінгвістичних універсалій, оскільки існують у всіх мовах світу. Але в кожній окремо взятій мові вони мають свої специфічні ознаки: набір домінантних рис, характерні фонетичні, морфологічні, стилістичні трансформації, комплекти

словотвірних засобів з певною продуктивністю тощо. З іншого боку, потрібно визначити особливості онімів як компонентів лексичної системи мови, що є специфічною за лексико-семантичною структурою, спрямованою на індивідуалізацію об'єкта, його виділення серед інших денотатів.

Відомо, що ономастика протиставляє оніми й апелјативи. На нашу думку, їх не можна розглядати автономно, як окремі одиниці мови, адже, не дивлячись на різні відношення до денотата, вони мають спільні природу, функції та схожий характер відображення дійсності, а поняттєвий зв'язок між ними зберігається через внутрішню форму.

Денотативний статус онімів пов'язаний із типом індивідуальної одиничності, а при використанні онім уже функціонує як денотатив і реалізує всі можливості, закріплені системою конкретної мови. Конотативні оніми більш забарвлені, і тому яскраво відображають можливості власних назв впливати на адресата комунікації. Поняття конотації та денотації в ономастиці більш взаємопов'язані, ніж у загальній лексикології, де конотація відбиває властивості реального або ідеального денотату та прийняту в суспільстві його оцінку¹.

О. Суперанська розглядає опозицію “власні/загальні назви”, проводячи паралель між онімами, номенами і термінами, які в сукупності, на її думку, становлять шар спеціальних слів² у лексичній системі мови. Таким чином, розмежовуючи в мові загальну та спеціальну лексику, дослідниця вважає, що цей поділ проходить через категорії слів, представлені як власними, так і загальними назвами, а отже, підтримує думку про нерозривний зв'язок онімів й апелјативів.

Зважаючи на традицію визначати особливості онімів в їх протиставленні з апелјативами, сформувалось уявлення про власні назви, як неповноцінні загальні³ з гіпертрофованою номінативною функцією⁴, що не мають смислової структури і не виражають поняття, притаманні загальним назвам.

На наш погляд, наявність у онімів номінативної функції та здатності до індивідуалізації, робить цей компонент лексичної системи мови унікальним способом ідентифікації об'єкта, семантика якого може в різних ситуаціях набувати специфічних конотацій, додаткових формулювань і тлумачень, але без зміни основного значення. Кожен із носіїв тієї чи іншої назви має свої домінантні характеристики, що впливає на трансформацію формального складу

оніма, його граматичної будови та семантико-стилістичного забарвлення, яке ми вважаємо чи не найголовнішою ознакою власних назв у межах нашого дослідження їх функцій у сучасній медійній сфері.

Питання лексичної семантики онімів традиційно було в колі актуальних лінгвістичних зацікавлень. Так, О. Фонякова, досліджуючи лексичне значення власних назв, пов'язує лінгвістику і філософію. Вона акцентує увагу на студіях О. Єсперсена, Л. Щерби, Є. Куриловича, які ще в першій половині 20 століття розробляли теорію ономастичного значення – лексичного значення власних назв. Це дає підстави говорити про виділення ономастичної семасіології⁵, як науки про структуру і типологію значення власних назв, в окремий розділ лінгвістичного пошуку.

Тлумачення лексичного значення залишається одним із найдискусійніших питань лінгвістики, адже одні дослідники визначають його як сукупність диференційних семантичних компонентів, визначених парадигматичними відношеннями одиниць лексичної системи, інші – як відображення у слові уявлень про явища позамовної дійсності⁶. Деякі науковці проводили паралелі значення слова з його прагматикою, конвенційною закріпленістю за типами мовленнєвих контекстів і мовленнєвих дій⁷.

У семантиці власних назв присутнє *загальне значення*, що полягає у позначенні денотатів і вказує на їх належність до певного тематичного типу, і *конкретне значення*, що реалізується у мовленні й визначається сумою конкретної інформації про позначений денотат⁸.

Значення власної назви у процесі її функціонування може розширюватися, в результаті чого вона може набувати додаткових значень. Виявлена пряма залежність “номінативне значення/лексичне значення” є передумовою динамічних процесів транспозиції онімів у апелятиви⁹, що можуть мати різний характер. *Повна апелятивація* – це використання онімів для позначення нового денотата в результаті виникнення нових лексичних значень із новим денотативним зв'язком. *Неповна апелятивація* – це використання власних назв для позначення існуючих денотатів (що вже мають первинні позначення), шляхом зміни (розширення) денотативного характеру значень власних назв на цілий клас предметів. Загальні назви, що утворюються у результаті неповної апелятивації онімів, поділяються на *репрезентативні*, що вживаються для позначення

типових представників націй та інших колективів людей, і *компаративні*, що функціонально виявляють узагальнююче значення характерної ознаки, дії чи вчинку історичної особи, літературного героя тощо¹⁰.

На думку дослідників, теоретично обґрунтовуючи семантику власної назви, потрібно розрізнити мовні семи, тобто системне значення, яке в повторюється в ряді мовних знаків, й інформацію (постійний мовленнєвий зміст, енциклопедичне значення), яка постійно супроводжує власні назви в мовленні.

Зокрема, В. Болотов вважає, що найсуттєвішим для власних назв є їх енциклопедичне значення¹¹ – сума конкретної інформації про денотат імені. Головна відмінність енциклопедичного значення власної назви від лексичного значення загальної, на думку дослідника, полягає в тому, що перше виникає в мовленні й різниться від одного поля до іншого, а енциклопедичне значення, на наше переконання, виявляється лише в людському колективі.

Автори лінгвістичної розвідки "Теорія та методика ономастичних досліджень", представники Московської філологічної школи О. Суперанська, Н. Подольська та ін., протиставляють енциклопедичну інформацію, тобто відомості про денотат власної назви, мовленнєвій інформації, що встановлює зв'язок імені з його носієм, соціальне поле денотата та його імені й виявляє ставлення мовця до іменованого¹².

О. Суперанська, достатньо обґрунтовано розглядає декілька типів інформації, закріплених за власною назвою¹³, які можуть стосуватися стилістичної функції імені. Енциклопедична інформація, на її думку, поєднує в собі всі значення тих слів, яких вона стосується. Це, на наш погляд, може призвести до зникнення межі між власними і загальними назвами і перехід оніма із загальновідомою енциклопедичною інформацією в апелятив без особливих змін основного значення. Мовна інформація власної назви стосується природи і характеру її компонентів, виявляється лише в ході спеціальних лінгвістичних досліджень, а отже, засвідчує логіку основних положень теорії ономастики. Мовленнева інформація зумовлена екстралінгвальною суб'єктивною оцінкою мовця про об'єкт і виражається, здебільшого, інтонацією, ритмом, особливостями вимови, міміки та жестикуляції

Потрапляючи в мову як систему знаків, власні назви повинні отримати певний обсяг інтелектуальної інформації¹⁴. Це дозволило б

встановити їх зв'язок із логіко-предметними рядами і зумовило б функціонування у системі.

Проте, на наше переконання, не кожен онім може послуговуватися наявністю інтелектуальної інформації. Основною його характеристикою була і залишається відсутність чітких конотацій і зв'язку з поняттям. З іншого боку, перенасичення такою інформацією призводить до поступового перетворення власної назви у загальну шляхом різного роду переносних вживань власних назв.

Деякі дослідники не поділяють думки про наявність у власної назви певної інтелектуальної інформації, оскільки сума знань про предмет, на їх думку, зважаючи на свій суб'єктивний характер, не входить до системного¹⁵ значення оніма.

Так, В. Никонов¹⁶ пропонує розглядати три типи значень власних назв: етимологічне (дономастичне), ономастичне (на нашу думку, логічніше використовувати термін “власне ономастичне”) і відномастичне, яке, швидше за все, можна тлумачити як результат дериваційних процесів, коли з'являються відонімні утворення, різного роду вторинні номінації, семантика яких була сформована на основі вихідного оніма.

Досить дискусійним залишається питання типології та класифікації власних назв.

Загальнонауковим вважається підхід, який спирається на розмежування власних назв живих істот і неживих предметів¹⁷:

1. *Імена живих істот*: 1) антропоніми – власні назви людей: ім'я особове, ім'я по батькові, прізвище, псевдонім, прізвисько; 2) зооніми – власні назви (кличка) тварин. Основними мотивуючими її ознаками виступають переважно: колір шерсті, особливості поведінки й анатомічної будови; 3) міфоніми – власні назви, найменування вигаданих суб'єктів або об'єктів у переказах, казках, міфах.

2. *Назви неживих предметів*: 1) топоніми – назви географічних об'єктів – міст (астіоніми), сіл, селищ (комоніми), вулиць (урбаноніми), областей (хороніми), річок (потамоніми), озер (ліммоніми), морів (пелагоніми) океанів (океаноніми), боліт (гелоніми); 2) космоніми – назви космічних об'єктів; 3) фітоніми – назви рослин; 4) хрематоніми – назви окремих предметів, що охоплюють власні назви матеріальних речей; 5) ергоніми – назви організацій, виробничих і суспільних об'єктів; 6) хрононіми – назви відрізків часу, подій та ін.

Дехто з дослідників не виділяє окремо власні назви живих істот і неживих предметів. Цього погляду дотримується, наприклад, О. Фоякова, яка до вищезгаданих типів онімів додає етноніми – назви народів і національностей, а міфоніми розглядає разом із теонімами – назвами богів і божеств. До того ж вона пропонує окремо виділяти оніми літературного походження – імена та назви об'єктів, створених автором художнього твору, – й досліджувати їх у межах літературної ономастики. Саме цей аспект у сучасному лінгвістичному пошуку є досить актуальним і перспективним, оскільки до уваги беруться твори окремих письменників. Зважаючи на безперервний розвиток літератури, появу нових авторів, угруповань, особливо в сучасний період, це дозволяє зробити більш об'єктивні висновки про природу та функції загальномовного ономастичного простору.

Зі свого боку, ми пропонуємо додатково розглядати так звані стилістичні оніми, яким притаманне забарвлення відповідно до того стилю, в якому вони були вжиті. Це забезпечить вироблення тенденції, наприклад, у зміні семантики власних назв від стилю до стилю, що зумовлюється відмінностями у домінантних рисах кожного з них, у розвитку таких компонентів лексичної системи як синоніми, антоніми, а також у динаміці функціонування різних стилістичних засобів (метафора, метонімія, перифраз та ін.).

Поряд із запропонованою традиційною класифікацією існує ряд індивідуально-авторських бачень розв'язання цієї актуальної в мовознавстві проблеми, в основу яких покладено кардинально інші принципи опису ономастичного матеріалу.

Так, А. Гардінер¹⁸ розглядав оніми з точки зору їх зв'язку з певним денотатом і пропонував поділити власні назви на втілені та невтільнені. Під втіленими він розумів власні назви, закріплені за конкретними об'єктами іменування, а під невтільненими – ті самі імена, безвідносно до конкретного денотата.

Ідея такого поділу була прийнята і проаналізована багатьма лінгвістами, зокрема ономастами. С. Перкас¹⁹ вказував на те, що носії втілених імен є широко відомими, а невтільнені власні назви сприймаються як такі, що можуть співвідноситися з рядом індивідуальних об'єктів, але, на відміну від апелятивів, не є узагальненням по відношенню до цих об'єктів. З іншого боку, в певному контексті вони будуть стосуватися конкретного індивідуума.

М. Кронгауз²⁰ вважав втілені власні назви тісно пов'язаними з конкретним об'єктом. Невтілені, на думку дослідника, використовуються в мовленні не для позначення конкретного об'єкта, а як умовний знак, засіб іменування.

Аналогічний підхід до питання класифікації онімів у своїх студіях виявили також П. Чесноков, Л. Чеснокова, О. Уляшова та ін. Проте цю концепцію вони зреалізували в рамках іншого термінопозначення, яке, на нашу думку, є більш науково обґрунтованим. Науковці запропонували виокремлювати з-поміж онімів загальні власні назви й індивідуальні власні назви. Л. Чеснокова²¹, у свою чергу, пропонує робити таке розмежування, враховуючи опозицію мови і мовлення. На протигагу цьому твердженню, О. Уляшова²² розглядає власні назви з точки зору їх визначеності/невизначеності у мові та мовленні. Так, загальні власні назви повторюються в різних найменуваннях і виконують у мові функцію генералізуючої визначеності, а індивідуальні власні назви – імена історичних діячів, літературних персонажів та ін. – зберігають за собою індивідуалізуючу визначеність у мові.

О. Суперанська у своїх теоретичних дослідженнях природи онімів також зверталася до розмежування мови і мовлення. З цього погляду вона розглядала реальність-потенційність і активність-пасивність власних назв, таким чином вказуючи на їх розповсюдженість у загальному чи індивідуальному лексиконах. Продовживши ідеї Л. Щерби про активний-пасивний склад лексичної системи мови, О. Суперанська²³ виокремлювала пасивні потенційні, активні реальні й активні потенційні власні назви. Пасивні потенційні оніми не можна вважати повноправними мовними одиницями, оскільки це – імена, нові (нешодавно вигадані чи запозичені) або застарілі (такі, що вже вийшли із загального вжитку). На відміну від них, активні реальні власні назви визнані більшістю мовців, а активні потенційні – характеризуються тим, що їх значення та моделі утворення теж широко відомі.

Окрім відсутності чіткого окреслення класифікацій онімів, актуальним і невіршеним вважається питання визначення їх функцій. Серед основних традиційно виділяють номінативну, ідентифікаційну і диференційну функції, а також соціальну, емоційну, акумулятивну, дейктичну (вказівну), експресивну, естетичну і стилістичну²⁴, які більшістю дослідників вважаються додатковими.

Номінативна, називна функція онімів обумовлює денотативний компонент семантики власної назви. Деякі дослідники ототожнюють цю функцію з ідентифікацією об'єкта, що позначається власною назвою. Хоча нам здається, що процеси номінації й ідентифікації не коректно розглядати в межах однієї функції, адже називання, притаманне усім шарам лексики, суттєво відрізняється від ідентифікації, звернення до конкретного об'єкта, що є основною характеристикою саме власних назв і визначає ідентифікаційну функцію як домінанту для них. Ідентифікація, як справедливо зазначила Н. Аругюнова, передбачає встановлення тотожності об'єкта самому собі при використанні імені в різних контекстах²⁵.

Диференційна функція онімів окреслює їх здатність вказувати на клас предметів, що складається з одного елемента. Це дозволяє порівняти семантику власних назв із семантикою займенників, які розмежовують у значенні загальне (мовне) й індивідуальне (мовленнєве). Це положення характеризує ще одну функцію власних назв – дейктичну.

Класифікаційна функція онімів разом із диференційною, на нашу думку, дозволяє говорити про їх спільність із числівниками та, за словами Л. Чеснокової²⁶, - про здатність до індивідуальної номінації.

О. Фоякова, у свою чергу, розглядає функції онімів в аспекті їх використання у сферах ономастичної номінації, сигніфікації та конотації. Такий підхід видається обґрунтованим.

Загалом доцільним видається розглядати функції власних назв у межах конкретних стилів, кожен із яких позначений характерними лише для нього рисами. А це, в свою чергу, визначає набір онімних функцій, які відіграватимуть домінантну роль у тому чи іншому стилі. Наприклад, універсальними можна вважати номінативну й індивідуалізуючу функції. Що ж до соціальної, емоційної, експресивної, стилістичної та ін., то вони здебільшого характеризують оніми по відношенню до конкретного стилю. У більшості випадків це стосується художнього, розмовного і стилю ЗМІ, що пояснюється їх відповідним емоційно-експресивним забарвленням, яке традиційно визначається як певний стилетвірний чинник цих мовно-комунікативних сфер.

Представники Одеської ономастичної школи Ю. Карпенко, М. Мельник²⁷ та ін., досліджуючи зокрема літературну ономастику Ліни Костенко, звертають увагу на функції виразовості, образності,

тропеїчності, хронотопічну функцію онімів, яка вказує на певний час і місце, а також характеризуючу функцію, згідно з якою, онім кваліфікує саме свого носія, а не визначає його статус. Окремо ці науковці виділяють текстотвірну функцію, що реалізується шляхом активного використання власних назв як засобів пов'язування структурних елементів тексту і перетворює оніми на ключові слова, своєрідні концепти, які й організують текст.

Недостатньо описаними, на нашу думку, залишаються лінгвістичні доміанти засобів масової інформації. У нашому дослідженні розглядаємо місце та функції онімів у текстах сучасних ЗМІ. Специфіка цієї сфери передбачає ефект переконання, певного нав'язування, що зумовлюється відповідним характером використання власних назв. Ідеться про експресивне, емоційне навантаження, зміну семантики, а також морфологічних, синтаксичних і стилістичних форм, що призводить до трансформації їх із загальнономовних онімів на стилістичні.

Отже, цілком очевидно, що єдину концепцію розгляду питання особливостей, класифікації і функцій власних назв виробити дуже складно. В основі запропонованих ідей опису ономастичного матеріалу лежать різні за своєю природою підходи. Це свідчить про неабиякий інтерес до цієї проблематики з боку дослідників, особливо в сучасний період і пов'язано, в першу чергу, з динамічним характером власних назв і нестійкою ситуацією в лінгвістичному пошуку і формуванні наукової парадигми сьогодення.

¹Дука Л.І. Прагматичний потенціал онімів та способи його актуалізації в тексті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 "Російська мова" / Л.І. Дука. — Запоріжжя, 2002. — С.5;
²Суперанская А.В. Апеллятив — онома / А.В. Суперанская // Имя нарицательное и собственное: [отв. ред. А. В. Суперанская]. — М., 1978. — С.8;
³Уфимцева А. А. Типы словесных знаков / А.А. Уфимцева. — М., 1974. — С.157;
⁴Реформатский А. А. Топономастика как лингвистический факт / А. А. Реформатский // Топономастика и транскрипция. — М., 1964. — С.17;
⁵Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте / О.И. Фонякова. — Л., 1990. — С.11;
⁶Смольников С.Н. Функциональные аспекты исторической антропонимики (на материалах деловой письменности Русского Севера 16-17 вв.): дис. ... доктора филол. наук: 10.02.02 /Смольников Сергей Николаевич. — Санкт-Петербург, 2005. — С.43;
⁷Новиков Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. — М., 1982. — С.88;
⁸Кам'янець В.М. Структурні, семантичні та

функціональні особливості власних назв сучасної німецької мови (на матеріалі особових імен, прізвиськ та псевдонімів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / В.М. Кам’янець. — Львів, 2001. — С.3;⁹Там само;¹⁰Там само;¹¹Болотов В.И. К вопросу о значении имен собственных / В. И. Болотов // Восточнославянская ономастика. — М., 1972. — С.335;¹²Теория и методика ономастических исследований: [ответственный редактор А.П. Непокупный]. — М.,1986. —С.25;¹³ Суперанская А.В. Языковые и внеязыковые ассоциации собственных имен / А. В. Суперанская // Антропонимика: [ред. В. А. Никонов, А.В. Суперанская]. — М., 1970. — С.11-15;¹⁴Суперанская А.В. Апеллятив – онома / А.В. Суперанская // Имя нарицательное и собственное: [отв. ред. А. В. Суперанская]. — М., 1978. — С.7;¹⁵Толстой Н. И. Еще раз о семантике имени собственного / Н. И. Толстой // Актуальные проблемы лексикологии: тезисы докладов. — Минск, 1970. —С.200–201;¹⁶Фонякова О.И. Указ. раб. — С.14;¹⁷Українська мова: енциклопедія. — К., 2000. — С.79-80;¹⁸Смольников С.Н. Указ. раб. — С. 30;¹⁹Перкас С. В. Имена собственные и нарицательные в словаре и художественном тексте / С. В. Перкас // Материалы к серии “Народы и культуры”. Вып. XXV. Ономастика. Ч. 1. Имя и культура. — М., 1993. — С.142-143;²⁰Кронгауз М. А. Воплощенное и невоплощенное имя собственное: некоторые аспекты референции / М.А. Кронгауз // Экспериментальные методы в психолингвистике. — М., 1987. — С.118-135;²¹Чеснокова Л. Д. Имена числительные и имена собственные / Л. Д. Чеснокова // Филологические науки — 1996. — № 1. — С.105;²²Уляшева О. Я. Значение определенности–неопределенности у имен собственных в системе языка и в речи / О. Я. Уляшева // Функционально-семантический аспект единиц русского языка. — Таганрог, 2001. — С.66-67;²³Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. М., 1973. — С.216-217;²⁴Бондалетов В. Д. Русская ономастика / В. Д. Бондалетов. — М., 1983. — С.21;²⁵Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. - М., 1999. — С.273-293;²⁶Чеснокова Л. Д. Имя числительное в современном русском языке. Семантика. Грамматика. Функции / Л. Д. Чеснокова. — Ростов н/Д, 1997. — С.23;²⁷Карпенко Ю.О. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія / Ю. О. Карпенко, М. Р. Мельник. — Одеса: Астропринт, 2004. — С.204.

ОБРАЗНІСТЬ У РЕФЕРАТИВНОМУ ТЕКСТІ

Досліджуються засоби вираження експресії в реферативному тексті, які допомагають оживити занадто «сухий» реферативний виклад, точніше передати авторську думку й надати їй більшої переконливості.

Style of expression in synopsis texts has been researched in this scientific work. This style helps the creator of synopsis to brighten up text, to put it, more precisely, to make author's thoughts clearer for reader and to do text more convincing.

Незважаючи на те, що вивченню образних засобів на рівні загальноновживаної мови присвячено цілу низку мовознавчих праць, така актуальна й цікава наукова проблема, як використання даних мовних засобів у стилі науково-реферативної літератури, є темою майже не дослідженою. Пояснити це частково можна наявністю традиційної точки зору, згідно з якою основна мета реферативного твору – об'єктивно передати суть первинного документа в компактній, економній формі – викликає в референта необхідність абстрагуватися від усього індивідуально-особистісного, суб'єктивно-оцінного, унаслідок чого реферативний текст стає емоційно нейтральним. Проте дослідження даних текстів переконує в тому, що хоча вони і є вкрай точними та стислими, у них все-таки наявна образність. Специфіка образності в рефераті, як і в первинному науковому тексті, на основі якого він створений, полягає в тому, що вона спрямована в першу чергу на інтелект читача, а вже потім – на його чуття, емоцію. Образність допомагає чіткіше висловити суть описуваного явища й сформувану в читача відповідну концептуальну картину, викликати в нього незначну емоційну реакцію, необхідну для адекватного сприйняття викладеного матеріалу. Оскільки, як стверджують сучасні мовознавці^{1,2}, образність інформує і про об'єкт, і про суб'єкт пізнання, референт використовує її також і для того, щоб показати індивідуальність автора першоджерела.

Незважаючи на те, що з огляду на основну рису цього стилю – об'єктивний виклад – образність тут „не може бути занадто яскрава, вона здебільшого оцінна”³, є приклади використання в рефератах

образних означень (епітетів) – *струнка політика* [4, 2004, № 1, с. 28], *ворожий інститут* [4, 2004, № 3, с. 6], *повне розуміння* [4, 2004, № 10, с. 16], *чіткі критерії* [5, 2004, № 10, с. 24], *нескінченна турбота* [4, 2004, № 1, с. 10]. Такі експресивні мовні засоби допомагають оживити занадто “сухий” стиль реферативного викладу і відтворити рівень образного сприйняття досліджуваного об’єкта автором першоджерела та його здатність відтворити це в тексті. Зустрічаються іноді і власне оцінні означення на кшталт *незвичайний, унікальний, особливий, величезний* тощо, які передають суб’єктивне, небайдуже ставлення автора до висловленого, що зближує його з читачем. Але найчастотнішими є оцінно-характеризуючі означення, що позначають:

- ступінь значущості явища (події, факту) – *основний, важливий, актуальний, головний, центральний* тощо;
- його зв’язок із попереднім чи наступним фактом чи подією – *новий, сучасний, первинний, вторинний, повторний, середній, початковий* тощо;
- ступінь приналежності предмета до класу подібних – *традиційний, стандартний, характерний, спеціальний, специфічний* тощо;
- його неповторність – *єдиний, одиничний, унікальний, складність чи простоту – складний, простий, елементарний.*

Досить часто оцінні конструкції вміщують одночасно власне оцінку і функціональний аспект “інтенсивність”, тобто кількісну міру оцінки якості. Серед уживаних у науковому письмовому мовленні засобів оцінної інтенсифікації референти віддають перевагу найвищому ступеню порівняння:

Реальною загрозою є існування найвпливовішого і найповажнішого на сьогодні міжнародного інституту – РБ ООН [5, 2003, №6, с. 24].

Найбільш бажаним, на думку автора, є варіант поєднання згаданих вище видів зі ступенем активності конформістів, реформаторів та активістів [5, 2003, № 6, с. 12],

та прислівником:

Запропонована принципово нова методика визначення буферної здатності торфових ґрунтів відносно важких металів [6, 1996, № 4, с. 50].

Виражена такими мовними засобами оцінка ґрунтується на тому, що вона подається через призму індивідуально-емоційного

сприйняття першоджерела референтом. На загальному тлі об'єктивних форм оцінки, характерних для мови реферату, “стилістичне забарвлення таких інтенсифікаторів виступає по-особливому виразно, контрастно”⁷, надає викладу більшої переконливості. При цьому референт спирається, з одного боку, на ставлення автора першоджерела до предмета чи явища, якому приписується цінність, а з іншого, – на стереотипні уявлення про даний об'єкт і на загальноприйняті критерії оцінювання притаманних йому ознак. Після опрацювання першоджерела і “пропускання” вміщеної в ньому інформації через себе, через власне сприйняття референт обов'язково відтворює авторську оцінку. Але в реферативних текстах простежуються емоції і відчуття референта, якими він переконує читача, причому ненав'язливо, даючи можливість погоджуватись із запропонованим ставленням до оцінюваного об'єкта або мати іншу точку зору.

Слід зазначити, що використання подібних інтенсифікаторів є припустимою, але жодним чином не органічною рисою реферативного викладу, який „тяжіє до засобів мовлення, позбавлених емоційного навантаження й експресивних барв”⁸.

Серед засобів надання експресії в реферативному тексті іноді можуть використовуватися метафори, стислість і глибина образного світу яких “дає змогу точніше, адекватніше передати авторську думку”⁹. Більшість із них переноситься сюди з першоджерела, щоб передати стиль та інтенцію його автора, наприклад:

Негативним наслідком реформ є величезний зовнішній державний борг, який став тягарем для економіки України [5, 2003, № 11, с.13].

Як бачимо, для того, щоб відобразити негативне ставлення автора першоджерела до великого державного боргу України й викликати відповідне ставлення до нього й читача, референт услід за автором послуговується експресивним словом *тягар*, яке в своєму значенні має семи „важка ноша, дуже важкі обов'язки, знегоди, клопоти”¹⁰. Вживання даного слова дозволяє викликати певні емоції, справити вплив на читача ще й тому, що воно відноситься до розмовної лексики, яка нагадує функціонування мови в повсякденному житті. Зіставлення досліджуваних явищ зі знайомою і зрозумілою читачеві картиною його повсякденного життя позитивно впливає на сприймання інформації, особливо ученими-початківцями, які внаслідок цього вважають автора “своїм”.

Широке розповсюдження в рефератах дістали номінативні метафори, утворені шляхом образного переосмислення загальноживаних слів. Більшість таких метафор наділені когнітивною функцією. Образно-оцінний компонент у них ніби зникає і вони „зі сфери асоціативного значення переходять у сферу значень конструктивних елементів стилю”¹¹, наприклад:

Досліджено коливання попередньо навантажених невідкріплених і ребристих сферичних поясів [6, 1996, №4, с. 127].

Термін *пояс*, в основі якого лежить метафора, вже міцно утвердився в термінологічній системі, став загальноживаним, звичним, він утратив свою експресивність, оскільки звичне не констатується свідомістю, не звертає на себе увагу і тому є нейтральним. Незважаючи на це, такі терміни (Л.М. Алексеева їх називає метафоричними²²) стимулюють евристичний потенціал інтелекту читача. Враховуючи цю здатність впливати на асоціативну сферу мислення, досвідчений референт обов’язково переносить їх із первинного тексту в реферативний.

Проте найбільший потенціал впливу мають слова з явно вираженою метафоричністю, що являють собою досить яскравий образ, який дає „можливість зазирнути всередину будь-якого наукового поняття, окреслити контури його змісту”¹². Слова з образною асоціативністю використовуються “для опису властивостей предмета дослідження”¹³. Як зазначає М.Б. Воробйова, у пошуках досить виразних мовних засобів наука “все частіше звертається до сфери людських взаємовідносин і емоційних реакцій”¹⁴. У цьому відношенні реферативні тексти не є винятком, і тому для характеристики предметів, процесів, властивостей тощо в них використовуються слова, семантично пов’язані з діями людини або інших живих істот. Так, наприклад, збирання платежів може бути безболісним [5, 2003, № 11, с.31], матеріал може мати втому, зразки металів як і люди бувають свідками [6, 1996, №4, с. 126]. У термодинаміці частинки збираються в ансамбль і консолідуються [6, 1996, №34, с. 129], моделі гармонізують [6, 1996, №4, с.124]. Використання таких мовних засобів може вплинути на читача більше, ніж ціла низка переконливих фактів, логічних доказів і безперечних суджень, адже ніщо не може “бути більш переконливо наочним, ніж сфера вчинків, почуттів, бажань і прагнень свідомої людської істоти”¹⁵.

Привносять експресивність у науковий виклад також образні засоби, які позначають схожість людей з іншими живими істотами. Наприклад, у реченні “Українські олігархи, на думку автора, – це вигодована Москвою кримінальна суспільна верства, що кровно зацікавлена в збереженнях своїх прибутків і вимушена дбати в Україні про інтереси сусідів” [4, 2004, № 1, с. 8] олігархи прирівнюються до деяких домашніх істот, яких звичайно відгодовують. Такі метафори є важливим засобом впливу на читача, адже дозволяють образно виразити в ньому авторську оцінку інформації і зробити реферативний текст яскравим і цікавим.

Вносити образність у текст можуть лексеми, які зазвичай позначають особу або якусь соціальну інституцію, але вживаються в незвичному амплуа – для опису предметів та їхніх властивостей, наприклад, *інституції* так само, як і рослини, *укорінюються* [4, 2004, №3, с. 8], між ціннісними орієнтаціями політичного лідера і його послідовниками може існувати *зазор* [4, 2004, №3, с. 9].

Використання образних засобів, в основу яких покладено схожість когось або чогось за якимись ознаками, “веде до перенесення знання про вже пізнаний об’єкт на об’єкт досліджуваний”¹⁶, що сприяє кращому розумінню і сприйманню викладеної інформації. Переносячи дані образні засоби з першоджерела в реферативний текст, референт намагається передати прагматичні установки автора, його індивідуальний стиль, уподобання в добір мовних засобів.

Одним із засобів увиразнення, до якого часом удаються референти, є економні за складом і дуже вагомі за змістом усталені словосполучення – фразеологізми (*гілка влади* [4, 2004, № 1, с. 28], *обличчя української діаспори* [4, 2004, № 1, с. 29], *лева пайка* [4, 2003, № 3, с. 10], *історичне коріння* [4, 2003, № 6, с. 13], *геополітичний клімат* [4, 2004, № 2, с. 28], *руйнівна сила* [4, 2005, № 6, с. 24], *дорога в один бік* [4, 2004, № 1, с. 29], *зобов’язаний випадку* [4, 2004, № 1, с. 10], *оповита серпанком* [4, 2003, № 6, с. 20], *переплетіння повноважень* [4, 2003, № 6, с. 8], *прибрати до рук* [4, 2004, № 3, с. 7], *кидати тінь* [4, 2003, № 6, с. 25], *довести до логічного кінця* [4, 2003, № 6, с. 20], *вивести з пустелі сум’яття* [4, 2005, № 1, с. 5]. Використання цих мовних засобів можна пояснити їхньою лаконічністю і стислістю, тобто рисами, характерними саме для реферативного викладу. Крім цього, образно-емоційний характер

фразеологічних одиниць робить реферативний текст яскравішим, цікавішим, пробуджує інтерес читача до його прочитання.

Експресивність як „сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті як засіб суб'єктивного ставлення мовця до змісту”¹⁷ не може „обмежуватися одиницями лише одного рівня мови”¹⁸, вона властива всім рівням мови реферату. На синтаксичному рівні експресивність забезпечується шляхом виділення певних аспектів, уточнення якоїсь важливої з точки зору референта інформації, подання додаткових відомостей, пояснень для того, щоб привернути до них увагу читача. З цією метою в рефератах широко використовуються уточнювальні вставні та вставлені конструкції, які за будовою бувають однослівними, у формі сполучення слів або речення. Незалежно від цього вони виокремлюються в тексті з двох сторін і поділяються за способами їхнього виділення на чотири види, зокрема на ті, які виділені за допомогою: а) круглих дужок; б) тире; в) ком; г) квадратних дужок. Перші три види зазвичай містять додаткову інформацію, конкретизацію того, про що розповідається в основному тексті. Наприклад:

Кількість працівників – власників підприємства скоротиться до розмірів “трудої олігархії” (за наявності активної управлінської ланки в її складі, яка через керівні права здатна впливати на фінансово-господарську діяльність підприємства). [5, 2000, № 2, с.23].

Детально аналізуються існуючі методологічні підходи й для СУП розробляється новий – ситуаційно-ресурсний – підхід. [5, 2000, № 2, с. 23].

Це велика руйнівна сила, яка є, крім великих жертв і матеріальної шкоди, чинником морально-психологічного й фізичного впливу терористів на учасників антитерористичної діяльності й суспільства [4, 2005, № 6, с. 24].

Як видно з наведених речень, уточнення розвивають і поглиблюють попереднє поняття, думку, унаслідок чого відбувається приріст нового знання. За допомогою уточнень, які в реферативному викладі служать одним із основних засобів аргументації, здійснюється поетапне зближення і гармонізація наукових картин автора й читача.

Як зазначає О.Д. Пономарів, уточнювальні конструкції з'являються тоді, коли мовець у ході висловлення думки помітив

необхідність щось уточнити, роз'яснити або дати побіжні зауваження чи коментарі³. Вони можуть за допомогою більш зрозумілих синонімів і загальнозживаних слів пояснювати значення певного терміна:

Певне значення в ідеологічному оформленні має “слоган” – коротке висловлювання або набір декількох слів, що втілює зміст політичної позиції, заклик до конкретних дій [4, 2004, № 3, с.10],

або вказувати на те, в якому зі своїх значень використовується багатозначне слово – у ролі терміна чи поняття:

Запропоновано інвестиційний проект розвитку виробництва на підставі залучення іноземного капіталу, а також проект підвищення рівня безпеки суден, зокрема, пожежної безпеки, що містить нові технології вогнезахисту матеріалів за міжнародними вимогами та наукові рекомендації для організації спеціалізованого центру їх вогнезахисту [6, 2004, сер. 2, № 6, с. 111].

Унаслідок цього пояснюване поняття постає в більш конкретній формі і стає зрозумілішим для читача.

Уточнювальні конструкції можуть бути аббревіатурою, перекладом термінів і понять, їх науковою назвою. У таких випадках вони найчастіше подаються в круглих дужках. Іноді, навпаки, слово наводиться іноземною мовою, а переклад на українську подається в дужках. Як уточнення оформляються зазвичай і різноманітні посилання на роботи інших авторів та асоціативні згадування про когось або про щось.

Із розділових знаків, що виділяють уточнювальні вставні слова і конструкції, у реченнях рефератів переважають коми. Якщо вставні слова входять до складу відокремлених членів речення, то вони, як правило, комами не виділяються. Наприклад:

Створено новий конструктивний спосіб побудови відображення траєкторій лінійних керованих систем на траєкторії канонічної системи без заміни керування, зокрема у випадку керування, що вирішує задачу швидкодії у початок координат під впливом канонічної системи [6, 2005, сер. 1, № 4, с. 15].

Вставлені конструкції, які містять додаткове пояснення, виділяються переважно дужками незалежно від того, виражені вони реченням, словосполученням чи одним словом:

*Позначено лектотип *T. Laricidinarum* (зберігається в Зоологічному інституті РАН, С.-Петербурзі)* [6, 2005, сер. 1, № 4, с. 104].

Наведено назви комах (українську з найвідомішими синонімами та латинську), а також ряд, родину, таксономічну характеристику, статус, прийнятий з урахуванням категорії Червоної книги Міжнародного Союзу охорони природи та природних ресурсів (МСОП) і Європейського Червоного списку [6, 2005, сер. 1, № 4, с. 106].

У реферативних текстах іноді можна зустріти складні синтаксичні будови, в яких одночасно використовуються вставні та вставлені конструкції або поєднання останніх, наприклад:

Доведено, що над полем характеристики О всі регулярні автоморфізми груп блочно-трикутних перетворень (зокрема, групи Жонк'єра) є внутрішніми [6, 2005, сер. 1, № 4, с. 10].

Проаналізовано вплив різних концентрацій ауксину (нафтилоцтова кислота (НОК)) і цитокінінів (бензиламінопурин (БАП), зеактин, тидіазурон) на морфогенез та регенерацію рослин N. Africana в разі використання листкових пластинок і міжвузлів як експлантатів [6, 2005, сер. 1, № 4, с. 95].

У таких випадках наявне ступінчасте, або ускладнене, уточнення, яке сприяє поступовому просуванню „смыслебудівного” процесу.

Конкретизувальні засоби, виділені квадратними дужками, вживаються переважно в заголовковій частині реферату, де вони подають перекладений або конкретизований референтом заголовок першоджерела та інформацію про те, що першоджерело взято з електронних ресурсів.

Одним із ефективних стилістичних засобів виділення і, як результат, впливу на читача є використання референтом стратегії контрасту, коли в знайомому, звичному для читача явищі виявляються нові грані, протиріччя. Наприклад:

Відзначено, що ефективність фінансової політики полягає не в зростанні чи знаходженні платежів до бюджету, а в тому, наскільки безболісно для підприємства ці платежі зібрано й наскільки результативно їх використано [5, 2003, № 11, с. 31].

Протиставлятися можуть також відносно протилежні поняття й ознаки, які відносяться до однієї парадигми, складають одне ціле:

На думку автора, процес удосконалення антимонопольного регулювання потребує не тільки визначення загальних принципів його розробки і впровадження, а й ретельного врахування конкретних

причин монополізації господарських процесів і форм організації монопольної влади [5, 2003, № 11, с.5].

Зазначено, що в умовах дефіциту державного бюджету казначейські векселі надали хоч і недосконали, але реальну можливість погашення заборгованості бюджетних організацій перед суб'єктами підприємницької діяльності. [5, 2003, № 11, с. 31].

Доведено, що вирішально значимим для країн, які хочуть стати повноправними членами європейських структур, є не стільки створення і прийняття демократичних конституцій і законів, скільки утвердження духу демократії, процесів застосування демократичних правил у щоденному житті [4, 2004, № 3, с. 8].

Протиставленням створюється ефект неочікуваності нової ознаки (твердження, явища), порушується безперервність і передбачуваність. Неочікуване чинить опір сприйманню. Подолання опору вимагає певних зусиль з боку читача і тому сильніше впливає на нього.

Таким чином, реферативний твір, що відображає процес пізнання того чи інших предметів, явищ, фактів, поєднує в собі як саме знання про них, так і їхню оцінку автором дослідження.

Реферативний виклад, який характеризується стриманістю у вираженні оцінки й кваліфікації предметів і явищ матеріального світу та доцільною організацією мовного матеріалу, передає в основному раціональне в мовленнєвій поведінці референта. Раціональне вживання мовних засобів відтворює також і впевненість автора первинного твору в правильності наукового пошуку, у достовірності викладеного, і свідчить про наявність у нього обґрунтованих знань об'єкта дослідження, осмислення якого знаходить вираження у формулюванні чітких понять. Тому експресивні засоби, які надають мовленню оригінальності та виразності, передають смисл з підвищеною інтенсивністю і виступають „стимулом для позитивної чи негативної емоційної реакції”³ читача, не є необхідною частиною його мовної тканини, залишаються в ньому іностильовими. Незважаючи на це, експресиви в реферативному тексті є допустимими й іноді навіть доречними, оскільки сприяють вираженню невідомості широті автора первинного твору, передають атмосферу довірливого діалогу з читачем. Їх використанням референт дає змогу читачеві побачити особливості авторського ідеостилу – систему змістовних і формальних мовленнєвих характеристик текстів, що відтворюють особливості його мовного

мислення. Але, щоб не порушувати загальні закономірності викладу, кількість експресивних мовних засобів тут повинна бути незначною.

Реферативні тексти діють швидше на підсвідомість людини. Вони є експресивними не з позиції мовного вираження, а з позиції впливу на читача, тобто для реферативного викладу характерна так звана логічна або інтелектуальна експресивність.

Інтенсивність та експресивність створюють прагматичний ефект виразності й зображальності мовлення. Вони виконують функцію не просто повідомлення, а посиленого впливу на читача.

Образність в реферативному тексті зумовлена інтенцією автора першоджерела і намаганням референта передати її читачеві з метою справити на нього вплив.

Використанням уточнювальних конструкцій референт намагається краще передати зміст першоджерела, так оформити думку його автора, щоб читач зумів якомога легше, повніше й адекватніше її сприйняти.

¹Дядюра Г. Образність у науковому тексті // Українська мова: з минулого в майбутнє. К., 1998. – С. 127-129; ²Котюрова М. П. Научный текст в аспекте индивидуального стиля мышления // Styl a tekst. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej. Opole, 26 – 28. 09. 1995 г. Opole, 1996. – S. 243-249; ³Пономарів О. Стилiстика сучасної української мови. – К.: Либiдь, 1992. – С.42; ⁴Полiтика. Полiтичні науки: Реферативний журнал; ⁵Економiка. Економiчні науки: Реферативний журнал; ⁶Український реферативний журнал „Джерело”; ⁷Разинкина Н. М. О некоторых элементах положительной эмоционально-субъективной оценки в стиле английской прозы XI века. – Научные доклады высшей школы. Филологические науки, 1964, № 2. – С. 47; ⁸Виноградов В. В. Стилiстика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М.: Б. в., 1963. – с. 86; ⁹Стельмах Б. Образна система наукових праць А. Ю. Кримського та інші засоби емоційного впливу на читача // Вісник Львівського ун-ту. Серія філол., 2004. – Вип. 34. Ч. II. – С. 239;; ¹⁰Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.; ¹¹Кадомцева О. О. О некоторых семантических особенностях метафор в научно-философских текстах // Семантика Языка и текста (к проблеме изучения русского языка в союзных республиках). Тезисы межвузовской научной конф. 28-30 октября 1987 г. – Кировоград, 1987. – С. 177; ¹²Бугулов Е. Н. Метафорические терминообразовательные структуры в английской физико-математической терминологии // Структурная и математическая лингвистика. Республиканский межведомственный научный сборник. Вып. 8. – К.: «Вища школа», 1980. – С. 10; ¹³Разинкина Н. М. Развитие языка

английской научной литературы. – М.: Наука, 1978. – С. 163; ¹⁴Воробьева М. Б. Влияние современной интеграции науки на научный язык и научную литературу / Стил ь научной речи. М.: Наука, 1978. – С. 36; ¹⁵Славгородская Л. В. Об использовании образных средств в языке современной физики / Функциональный стиль научной прозы. Проблемы лингвистики и методики преподавания. М.: Наука, 1980. – С. 197; ¹⁶Дядюра Г. Функціональні параметри образності в науковому стилі (на матеріалі текстів природничих та технічних наук). Автореф. дис. канд. філолог. наук. – К., 2001. – С.6; ¹⁷Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 591; ¹⁸Серажим К. С. Оцінна лексика у політичному дискурсі // Наукові записки. – К.: Інститут журналістики, 2002. – Т. 9. – С. 113; ¹⁹Вуколова В. О. Експресиви як сигнали підтекстової інформації (на матеріалі роману Ф. М. Достоєвського „Брати Карамазови”). Автореф. канд. дис. К., 2004. – 24 с.; ²⁰Алексеева Л. М. Метафора в научном общении // Человек. – Коммуникация. – Текст. – Барнаул, 1988. – Вып. 2. ч. 1. – С. 7-9; ²¹Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания. Ономастика. – К.: Изд-во Киев. ун-та, 1972. – 209 с.; ²²Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. – К.: Наук. думка, 1989. – 153с.; ²³Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: Дис. ... канд. філол. наук: Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 192 с.; ²⁴Зарицький М. С. Стил істика сучасної української мови: Навчальний посібник. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 156 с.; ²⁵Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. – К.: Вища школа, 1987. – 351 с.

Г.В. Грегуль, канд. філол. н.

ДЕЩО ПРО КОНЦЕПТ «РОДИЧ»

У статті викладено три версії тлумачення поняття «родич»: загальна, науково-правова та законодавча; подана спроба їх узагальнення.

In this article the three versions of the term «Relative» are elucidated: the common, the law-scientific, and the legislative; is given the attempt of summarizing.

Якщо появу назв родинних стосунків співвідносять із часом формування сім'ї, який припадає, за Л. Морганом, на епоху дикості, то про стосунки спорідненості можна говорити ще з самого початку зародження людства. Їх тлумачення буде неоднозначним, що

залежатиме і від епохи, і від традицій певного соціуму. Спробуємо з'ясувати визначення поняття «родич» у сучасній українській літературній мові та мові права, зокрема мові юридичної науки та мові законодавства.

Версія 1 – загальна. У сучасній українській літературній мові поняття «родич» може вживатися у двох значеннях: у прямому – *той, хто перебуває у спорідненості з ким-небудь*; та в переносному – *той, хто має однакові з ким-небудь думки, риси характеру і т. ін., схожий чимось на когось*¹. У контексті статті нас цікавитиме перше визначення. З метою його уточнення з'ясуємо зміст слова «спорідненість»: *1) назва ознаки, що вказує на пов'язаність спільністю походження; 2) те саме, що споріднення – стосунки між родичами людей, що взяли шлюб, а також стосунки подружжя з їхніми кровними родичами; свояцтво*², йдеться про спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: *між чоловіком і кровними родичами дружини; між дружиною і кровними родичами чоловіка; між родичами подружжя*³

Підсумуємо: родич – це особа, яка перебуває з кимсь у спорідненості за походженням або внаслідок шлюбу. Утім чомусь у жодному з визначень, поданих у тлумачному словнику, не згадується про стосунки між чоловіком та дружиною, чи є ж члени подружньої пари родичами?

Версія 2 – науково-правова. Юридичний словник⁴ подає визначення не поняття «родич», а «родичі» (хоча й, як відомо, використання форми множини в таких словниках не є бажаним) – *особи, які перебувають між собою в близькій спорідненості або свояцтві (батьки, брати, сестри, сини, дочки, дідусі, бабусі, онуки)*⁵.

Безумовно, тлумачення цього слова було б зрозуміліше, якби з'ясувати значення понять «спорідненість» та «свояцтво». Однак у словнику їх не має. Хоча розшукуємо іншу словосполуку (знову ж таки в множині) та її визначення: *близькі родичі і свояки – особи, пов'язані між собою походженням одного від другого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя*⁶. Звідси близькі родичі – це особи, які пов'язані між собою походженням одного від другого або мають спільне походження від одного предка; натомість свояки – родичі подружжя. Варто зазначити, що автори словника недоцільно об'єднали два різні поняття (близькі родичі (1); свояки (2)) в одну термінологічну сполуку, внаслідок чого в цій

словниковій статті порушена вимога єдності до юридичних термінів: одне поняття – один термін, один термін – одне поняття.

Порівнюючи ці два визначення, напрашується висновок: особи, які перебувають у близькій спорідненості, – близькі родичі, а особи, які перебувають між собою у стосунках свояцтва, – свояки. Утім таке узагальнення суперечить ustalеному визначенню слів «свояк» та «свояцтво». Адже *свояк – брат дружини; чоловік жінчиної сестри; свояцтво – родичі не по крові, а по шлюбу; спорідненість, що виникає внаслідок шлюбу: стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя*⁷. Як бачимо, збірна поняття «свояцтво» набагато ширше, ніж поняття «свояк». Тому називати всіх, хто пов'язаний стосунками свояцтва, лише свояками – не можна.

Проаналізуємо й перелік, поданий до поняття «родичі»: *батьки, брати, сестри, сини, дочки, дідусі, бабусі, онуки*. Насамперед зауважимо, що це перерахування не відповідає нейтральному стилю викладу (слова «дідусі», «бабусі» мають значення суб'єктивної оцінки). Що ж до його буквального змісту, то він, по-перше, є вичерпним, на що вказує відсутність прикінцевих слів: тощо, та ін., і под.; по-друге, не є однозначним: 1) у перелік включені слова, які позначають лише споріднених по крові осіб, тобто родичами певної особи є лише її батьки, її діти, її онуки, її брати, її сестри, її дід і баба; 2) у перелік включені не лише кровні родичі, а й шлюбні, тобто, перераховуючи, автор мав на увазі не лише родичів дружини, а й чоловіка. Неоднозначність тлумачення порушує вимоги до визначення понять⁸.

Підсумуємо: *родичами є: 1) особи, які пов'язані між собою походженням одного від другого; 2) особи, які мають спільне походження від одного предка; 3) особи що перебувають у свояцтві*. Утім кого саме відносять до останньої категорії осіб – залишається незрозумілим, відкритим залишається і питання спорідненості дружини і чоловіка.

Версія 3 – нормативно-правова. Треба зазначити, що в чинному законодавстві важко розшукати родо-видове визначення чи визначення-опис поняття «родич». Знаходимо хіба що в міжнародних договорах тлумачення сполуки «близькі родичі». Натомість у чинному законодавстві помічаємо численні визначення-переліки, які,

на жаль, не дають можливості однозначного тлумачення поняття «родич». Цей висновок ґрунтується на таких засадах.

По-перше, у чинному законодавстві наявні різні слова та словосполучення, якими позначають осіб-родичів: *родич за походженням, родич по висхідній лінії, прямий родич, близький родич, найближчий родич, свояк, член сім'ї, близький член родини, родич прямої лінії споріднення, близька рідня, близькі люди, найближчий родич-член сім'ї та ін.* Якщо деякі з них і є різновидами поняття родич, то інші – використовуються в законодавстві невмотивовано, створюючи ряд непотрібних синонімів.

По-друге, у чинному законодавстві наявні різні визначення-переліки, які називаються одним словом, або ж однакові визначення-переліки, які позначаються різними словами. Така невідповідність прослідковується між різними галузями, у межах однієї галузі й навіть у межах одного нормативно-правового акта.

По-третє, наявні помилки щодо порушення вимог до визначень-переліків:

1. Використання синеєдхои. Наприклад: *близький родич – батько, мати, син, дочка, дід, баба, онук, онука, брат, сестра, дядько, тітка, племінник, племінниця* (ч. 5 ст. 12 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»). Позначені курсивом слова мають форму однини. Хоча навряд чи їх тлумачення стосуватиметься лише одного з представників такої категорії (одного сина, одного дядька, одного діда і т.д.).

2. Наявність емоційно-забарвлених слів: *дідусь, бабка, бабуся і под.*

3. Введення до переліку видових понять інших (невидових). Наприклад: *близький родич – батьки, дружина, дитина, рідні брат, сестра, дід, баба* (абз. 3 ч. 11 ст. 15 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»). Як відомо, дитина – особа віком до 18 років. Саме тому цей термін не стосується родового поняття «родич».

4. Зазначення неповного переліку видових термінів. Яскравим прикладом є перелік, зазначений у п. 11 ст. 32 Кримінально-процесуального кодексу України: *близькі родичі – батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки*. Виокремлене курсивом слово може бути буквально потлумачене так: родичем може бути лише дружина, тобто жінка стосовно свого чоловіка. Тоді приходимо до парадоксу: для чоловіка його дружина є родичем, а для дружини її

чоловік не є родичем. Найімовірніша причина такого переліку, що й фіксується в багатьох наукових джерелах, неточний переклад слів з російського відповідного кодексу.

5. Використання слів з неоднозначним тлумаченням. Наприклад: *брат* (рідний брат, двоюрідний брат і т.д.); *діти* (рідні діти, всиновлені діти, пасинок, падчерка); *чоловік* (особа щодо своєї дружини, колишній чоловік); *батьки* (батьки чоловіка, батьки дружини, батьки подружжя, опікун, піклувальник, вітчим, мачуха) і под.

6. Наявність суперечностей. Наприклад, для певної особи родичем може бути або чоловік, або дружина. Саме тому тлумачення: близькі родичі – батьки, дружина, чоловік, діти (ч. 2 ст. 42 Закону України «Про статус суддів») – є суперечливим, неточним, адже українське законодавство впоняття «шлюб» вкладає лише союз різностатевих осіб. Взаємовиключність цих слів треба відображати і на письмі: або за допомогою лексичних засобів: *один з членів подружжя*; або ж графічних засобів: *дружина (чоловік)* чи *чоловік (дружина)*.

7. Наявність тавтології. Наприклад: *близький родич* – батько, матір, дружина та *близькі її родичі*, діти, рідні брати, сестри або інші особи, які його виховували (ч. 7 ст. 25 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України).

Спроба теоретичного узагальнення:

1. Визначення не повинні порушувати основні вимоги до їх формулювань⁹. Визначення загальноживаних понять, поданих у тлумачних словниках української мови та в словниках юридичного спрямування, не повинні суперечити одне одному. Законодавчі визначення повинні бути найточнішими та найвичерпнішими.

2. У законодавстві доцільно виокремлювати такі слова та словосполучення: *родич*, *близький родич*, *найближчий родич*, *член сім'ї*, адже вони, по-перше, не суперечать вимогам, які висувуються до термінів¹⁰; по-друге, найчастіше використовуються в законодавстві.

3. Слід розмежовувати значення цих слів:

- *родич* – особа, яка має спорідненість з іншою або за походженням, або за шлюбом. Відтак, основною ознакою поняття «родич» є спорідненість, яка може бути двох видів: за походженням, за шлюбом;

- споріднення за походженням (кровне споріднення) мають особи, які походять: 1) від спільного предка (брат – сестра; дядько-

тітка і под.); 2) один від одного (мати – дочка, дід – батько і под.). Саме тому *близький родич* (у широкому розумінні) – особа, яка перебуває у спорідненості за походженням; *близький родич* (у вузькому розумінні) – особа, яка походить від одного предка й обмежена першим ступенем по горизонталі та першим і другим ступенем по вертикалі (дід, баба, батьки, рідні брати і сестри, рідні діти та онуки);

- *найближчий родич* – особа, яка перебуває з кимсь у кровній спорідненості першого ступеня (такими можуть бути батьки та діти);

- *споріднення за шлюбом* (шлюбне споріднення) існує: між членами шлюбної пари; між дружиною і кровними родичами чоловіка; між чоловіком і кровними родичами дружини; між кровними родичами членів шлюбної пари. Три останні різновиди споріднення за шлюбом побудовані на основі *свояцтва*;

- *членом сім'ї* може бути не лише родич за походженням (батьки, рідні діти тощо), а й за шлюбом (подружжя, пасинок, падчерка, мачуха, вітчим, тесть, свекруха тощо). Не може бути поданий виключний перелік членів сім'ї, адже є різні сім'ї. Визначальним під час з'ясування переліку членів певної сім'ї можуть бути такі ознаки: споріднення (кровне чи шлюбне); ведення спільного життя; взаємне підтримування як морально, так і матеріально тощо.

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – С. 1038; ² Там само. – С. 1178; ³ Там само. – С. 1110; ⁴ Великий енциклопедичний юридичний словник / За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво “Юридична думка”», 2007. – 992 с.; ⁵ Великий енциклопедичний юридичний словник. Зазн. праця – С. 783 – 784; ⁶ Там само. – С. 59; ⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови. Зазн. праця. – С. 1110; ⁸ ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади й правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять. – К.: Держстандарт України, 2000. – С. 22; ⁹ ДСТУ 3966-2000. Зазн. праця. – С. 20 – 23; ¹⁰ Там само. – С. 14 – 19.

Л.В. Непон-Айдачич, докторант

ДЕЯКІ СЕМАНТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ПОЛЬСЬКОГО МОВНОГО ОБРАЗУ НЕЗАБУДКИ

У статті розглядаються такі семантичні категорії польського мовного образу незабудки: об'єкт, застосування, час, еквівалентність, символіка.

The article analyzes five semantics categories of the Polish linguistic image of the flower forget-me-not: object, use, time, equivalence, symbolism.

Зародившись іще у XVIII-XIX ст. у працях видатних мовознавців В. фон Гумбольдта, О.О. Потебні, Ф. Боаса, Л. Вайсгербера, Е. Сепіра й Б. Уорфа, етнолінгвістичні ідеї лягли в основу однієї з найактуальніших галузей сучасного мовознавства, яка визначається як дисципліна, сформована “на перетині етнографії та лінгвістики для вивчення відносин між етносом, мовою й культурою, а також для виявлення ролі мови в етнічній культурі, суспільстві й окремих соціальних групах”¹. Історія, тенденції розвитку етнолінгвістики були детально висвітлені О.С. Снітко та І.А. Кулініч². Цій проблемі присвячено окремий розділ наукового журналу “Етнолінгвістика”³. Ми також зверталися до вивчення деяких аспектів цього питання у своїх попередніх розвідках⁴.

Основним завданням етнолінгвістики є дослідження картини світу, закріпленої в мові певного етносу. Мовна картина світу – це, “історично сформована в повсякденній свідомості даного мовного колективу та об'єктивована в мові сукупність уявлень про світ, певний спосіб мовної концептуалізації дійсності”⁵. Польська мовна картина світу вивчається представниками когнітивної школи польської етнолінгвістики, заснованої й очолюваної Єжи Бартмінським⁴. Результати цих студій представлені у вже виданих двох частинах першого тому “Словника народних стереотипів і символів”⁶. Третій том словника, над яким ведеться робота, буде присвячений рослинам.

Відтворення мовного образу рослин, а відтак, квітів, є невід'ємною складовою реконструкції польської мовної картини світу. Мовний образ окремих квітів, представлений у сучасній польській поезії, вивчала Д. Пекарчик⁷. Теоретичні питання аналізу

мовного образу квітів розглядали Є. Бартмінський та С. Небжеговська⁸, А. Вєжбіцька⁹.

Метою нашого дослідження є реконструкція польського мовного образу незабудки на матеріалі лексикографічних, фольклорних та етнографічних даних, зібраних нами в Етнолінгвістичному архіві Відділу текстології та граматики сучасної польської мови Інституту польської філології Університету Марії Склодовської-Кюрі в Любліні, керівником відділу є Є. Бартмінський (матеріали зібрано в 2005 р. під час стажування в рамках наукової стипендії, наданої Касою ім. Юзефа Мянєвського – Фонду підтримки науки). У наших попередніх працях було проаналізовано назви, гіпероніми, гіпоніми незабудки¹⁰, а також такі фасети: колекції та комплекси¹¹, опозиції, походження, вигляд, властивості, частини, кількість, дії, вплив, локалізація¹². У цій статті ми розглядаємо мовний образ незабудки за семантичними категоріями об'єкта, застосування, часу, еквівалентності, символіки.

Оскільки ми вивчаємо образ незабудки, закріпленій у польській мові, то використовуємо слово *незабудка*, маємо на увазі польське суспільне уявлення про об'єкт *niezapominajka*, відтворене нами при аналізі лексикографічних, етнографічних та фольклорних даних.

Важливими для реконструкції мовного образу незабудки є відомості про те, **об'єктом** яких дій вона може виступати. На рівні мовної реалізації ця семантична категорія втілюється в конструкціях, у яких лексема *niezapominajka* / *niezabudka* виконує синтаксичну функцію додатка та називає об'єкт дії.

Незабудка виступає об'єктом споглядання: “*Przystąpiwszy do pola ubogiego sąsiada i ujrawszy niezapominajkę...*” (‘*нідійшовши до поля бідного сусіда і побачивши незабудку...*’)¹³.

Зафіксовані контексти описують зривання квітів, які вербалізують уявлення про повсякденні побутові ситуації: “*W maju i czerwcu [sprzedawczyni kwiatów zrywały] niezapominajki*” (‘у травні та червні [продавиці квітів зривали] незабудки’)¹⁴; “*Mąż nie miał, choć był królem, nie miał niezapominajek. Chodził do ogródka rwał*” (‘чоловік не мав, хоча був королем, не мав незабудок. Він ходив до садка, рвав’)¹⁵. Оскільки в першому прикладі дію виконують продавщиці, можемо стверджувати, що незабудки також стають об'єктом продажу.

Дія зривання / збирання незабудки, будучи елементом обряду, набуває значення, маркованого культурно: *“Po południu [w dzień Wniebowstąpienia] parobcy i dziewczęta chodzą po polach, zbierając kwiat wierności miłosnej, niezapominajki i śpiewając piosenkę miłosną: “Zelona łączka, modri kvjat, vėdruj że dzėvczė ze mną v svjat”*” (‘після обіду (у день Вознесіння Господнього) парубки й дівчата ходять по полях, збираючи квітку любовної вірності, незабудку, і співаючи любовну пісню: “Зелений луг, синя квітка, мандруй же, дівчино, зі мною у світ”’)¹⁶.

У легенді незабудка стає об’єктом дії надавання імені Господом: *“Jak Pan Bóg dövöl jim’ona kv’atom, tę niezabotka z’aböca sić eje t’ono i copnq sq do Pana Vić ega, žebě jěš röz p’iće ev’edzöl ję to t’ono. A Pan Bóg ję řek: Bez to, že möš v’ater w głov’e ji z’aböca ję sić eje t’ono, to bądzeš sq na v’ėdno nazėva niezabotka”* (‘коли Бог надавав назви квітам, незабудка забула своє ім’я і повернулася до Бога, щоб він ще раз сказав їй цю назву. А Бог сказав, що через те, що в неї вітер у голові і через те, що забула своє ім’я, вона буде зватися незабудкою’)¹⁷.

У польській казці представлена незвичайна ситуація, коли вагітна жінка відчуває непереборне бажання з’їсти незабудки: *“...ale już żona została w takim ładnym stanie i mówi do męża: “Nie może żyć, jak nie zjem niezapominajek”*” (‘але дружина вже була в такому гарному стані і говорить чоловікові: “Не можу жити, як не з’їм незабудок”’)¹⁸.

Незабудку висилають у конверті: *“Wysyłałam Ci w kopercie / niezabudkę małą.//* (‘надсилаю тобі в конверті малу незабудку’)¹⁹.

Так само, як інші квіти, незабудку (приносять і) кладуть на могили: *“Czy to piękne róże, / Skromna niezabudka, / Złóż kwiaty na grobie / Z własnego ogródka.//”* (‘Чи то гарні троянди, скромна незабудка, поклади на могилі квіти з власного садка’)²⁰.

Один контекст надає інформацію про те, що незабудку можуть приносити, проте за певних обставин ця дія може бути небажаною: *“W domu, w którym są młode króliki i gęsi, wystrzega się lud przynosić kwiatków, zwanych niezapominajkami, gdyż zwierzątka te niebawemby zapiewidziały”* (‘у домі, в якому є молоді кролики й гуси, люди намагаються не приносити квітів, званих незабудками, оскільки ці тваринки незабаром осліпли б’)²¹.

Персоніфікація незабудки в аналізованих текстах є рідкісним явищем. Лише в наведеній вище легенді про надавання Богом імен квітам вона виступає співрозмовником Господа (див. вище¹⁷).

Значущими для визначення польського мовного образу незабудки є відомості про її **застосування**. Незабудки, поряд з іншими квітами, використовуються як прикраса (елемент вінків, букетиків, “заплітанок” (букетиків для волосся)): *“Najpierwszym materiałem zdobniczym są kwiaty: sasanki, konwalie, niezapominajki, goździki, czeremcha. Wianki z tych kwiatów, równianki, zaplatanki we włosy są “przystrojem” młodych dziewcząt”* (‘найголовнішим оздобним матеріалом є квіти: сон-трава, конвалії, незабудки, гвоздики, черемха. Вінки з цих квітів, букети, “заплітанки” у волосся є “прикрасою” молодих дівчат’)²².

Із незабудок в’ють вінки: *“[Na Boże Ciało] W Krakowskiém zaś wiją wianki z bobownika, kopytnika, macierzanki, niezapominajki, rozchodnika i ruty”* (‘а на свято Тіла Господнього у Краківському в’ють вінки з бобівника, копитняку, чебрецю, незабудки, очитку й руту’)²³.

Цю квітку також використовують у букеті нареченої: *“[w niedzielę wieczorem, po trzeciej zapowiedzi następuje “kupno wianka”. “Sprzedająca” go kobieta zachwala kwiaty w bukietcie, który symbolizuje wianek.] (Opisując własności i znaczenie kwiatów na bukietcie): Przez żabie oczko (niezapominajki) dowiadują się w niebie, co się dzieje na świecie między małżonkami...”* (‘у неділю ввечері, після третього оголошення відбувається “купівля вінка”. Жінка, яка його “продает”, вихваляє квіти в букеті, який символізує вінок], (описуючи властивості й значення квітів у букеті): через жабине очко (незабудки) у небі довідуються, що відбувається між чоловіком і жінкою...’)²⁴.

Незабудками також прикрашають ікони: *“W Zielone Świątki (Zelonę Svjatkij)... obrazy świętych ozdabia się niezapominajkami”* (‘на Зелені свята ікони святих прикрашають незабудками’)²⁵.

Незабудка стала взірцем для створення рослинного мотиву в мистецтві. Він присутній у аплікації: *“Wycinanki ostatniej mody muszą być na białym kolorze – tła kolorowe są “ordynarne”, przeto odrzucone – koniecznie w kwiaty jak najdrobniejsze, a więc niezapominajki, bzy”* (‘Витинанки за останньою модою повинні бути на білому кольорі – кольорове тло – “грубе”, а тому відкинуто – обов’язково в якнайдрібніші квіти, а отже, у незабудки, бузок’)²⁶. Таким

рослинним мотивом оздоблюють вази: *“Plastyczne zdobiny roślinne, występujące na dzbankach, to motyw kwiatu z “grochów”, z gałązką i listkami... Naturalistycznie potraktowane gałązki róż i niezapominajki umieszcza St. Skarpczyński na flakonach”* (*‘Художнє рослинне оздоблення, яке виступає на глечиках, – це мотиви цвіту “гороху”, з гілочкою й листям... Натуралістично представлені гілочки троянд і незабудки розташовує Ст. Скапчинський на вазах’*)²⁷. Незабудки також вишивають на тюлі: *“F. Skrzydlewska wprowadziła między innymi do swoich kompozycji niezapominajki, dzwonki, lilie oraz korony kwiatowe z dwudzielnymi płatkami”* (*‘Ф. Скишдельська запровадила серед інших до своїх композицій незабудки, дзвіночки, лілії та віночки квітів із дводольними пелюстками’*)²⁸.

Інформацію про час початку цвітіння незабудок представляє єдиний серед опрацьовуваних контекст: *“W maju i czerwcu [sprzedawczyńie kwiatów zrywały] niezapominajki”* (*‘у травні й червні [продавиці квітів зривали] незабудки’*)²⁹.

Еквівалентом незабудки може бути троянда чи будь-яка інша квітка, яку приносять на могилу померлих, щоб виявити свою любов до них, а також вшанувати їхню пам’ять (див. вище²⁰).

Символічні значення незабудки можна розподілити на дві групи: спільні для усіх квітів та специфічні. Характерною для квітів загалом є символіка збереження пам’яті про померлих (див. приклад вище²⁰).

Специфічними для незабудки є символічні значення:

1) невмирущої пам’яті про дорогу серцю людину: *[W XIX w. i w począt. XX modne były wydawnictwa związane z mową kwiatów] ... Najczęściej poetycką część książki poprzedzało zestawienie nazw kwiatów i odpowiednich znaczeń konwencjonalnych zaś dobór samych kwiatów ograniczony był do gatunków najbardziej popularnych, w rodzaju pierwiosnka (niewinność), konwalii (pokora), róży (miłość), bratka (rozmyślanie), niezapominajki (przypomnienie)...* (*‘У XIX ст. і на поч. XX ст. були модними видання, пов’язані з мовою квітів... Найчастіше поетичній частині книжки передував перелік назв квітів і відповідних конвенційних значень, набір же самих квітів був обмежений найпопулярнішими сортами типу проліска (невинність), конвалії (покірність), троянди (кохання), братків (роздуми), незабудки (нагадування)...*’)³⁰. Саме тому цю квітку малювали поряд з віршами, в яких просили про себе не забувати: *“Piktografia stanowiła w dawnych schembuchach jedną całość z treścią wpisów. Toteż wierszom*

proszącym o wieczną pamięć towarzyszyły malunki niezapominajek...” (‘ніктографія становила в давніх альбомах одне ціле зі змістом записів. Отож вірші з проханням про вічну пам’ять супроводжувалися малюнками незабудок...’)³¹;

2) приязної любові: *“Nad brzegiem zdroju niezabudka mała, Godło przyjaznej miłości...”* (‘на березі джерела мала незабудка, емблема приязної любові...’)³²;

3) романтичності людини: *“Czytelnik dolnośląskiej "Trybuny Wałbrzyskiej" ... jeżeli preferuje niezapominajkę, to "cechuje go niezwykle romantyczne usposobienie. Należy do osób pracowitych, prawdomównych, uczciwych w interesach...”* (‘читач “Валбжиської Трибуни” з нижньої Сілезії... якщо надасть перевагу незабудці, то “йому притаманний надзвичайно романтичний характер. Він належить до працюючих, правдивих, чесних у справах людей”...’)³³;

4) вірності в коханні (див. вище¹⁶);

5) зв’язку неба й землі, адже за посередництвом незабудок на небі бачать, що відбувається між чоловіком і дружиною (див. вище²⁴).

Проаналізувавши польський мовний образ незабудки за семантичними категоріями об’єкта, застосування, часу, еквівалентності й символіки, ми виявили такі його стереотипні риси: незабудка – це квітка водночас зовсім звичайна, яка підлягає простим повсякденним операціям зривання, продажу, але й глибоко символічна. Вона, подібно до решти квітів, може використовуватися для виття вінків, у якості дівочої прикраси, як взірць для створення художніх рослинних мотивів, а також для вшанування пам’яті померлих. Проте, на відміну від інших квітів (наприклад, гвоздики, троянди, ромашки), незабудка не символізує дівочої цноти, невинності. Ця квітка наділена специфічною, притаманною лише їй, властивістю бути посередником між небесним і земним, бути “очима”, які можуть бачити найпотаємніше, приховане від усього світу. В польській мовній свідомості функціонує уявлення про те, що лише незабудка здатна сприяти збереженню вічної (або принаймні тривалої) пам’яті про людину, дотриманню вірності в коханні.

Здійснене нами дослідження польського мовного образу незабудки відтворює фрагмент польської мовної картини світу. Воно може стати підставою для порівняльних як внутрішньомовних, так і міжмовних студій, завдяки яким можна встановити спільне та відмінне в польському мовному образі незабудки й інших квітів, а

також у польському та українському й інших слов'янських мовних образах незабудки.

¹Пономарьов А. Українська етнографія. – К., 1994. – С. 41; ²Снитко Е.С., Кулинич И.А. Русский язык в этнолингвистическом освещении. – К., 2005. – С. 5-17; ³Etnolingwistyka. Problemy języka i kultury. – Lublin, 2006. – Т. 18. – С. 7-143; ⁴Непоп-Айдачич Л.В. Етнолінгвістична школа Єжи Бартмінського // *Nepop-Ajdaczyć L. Polska etnolingwistyka kognitywna.* – Kijów, 2007. – С. 8-21; Непоп-Айдачич Л.В. Польська когнітивна етнолінгвістика: історія формування та напрямки досліджень // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського.* – К., 2008. – Вип. 7. – С. 141-153; ⁵ Снитко Е.С., Кулинич И.А. Указ. раб. – С. 18.; ⁶Słownik stereotypów i symboli ludowych / *Концепція сафоці і ред.: J. Bartmiński. Zast. red.: S. Niebrzegowska.* – Lublin, 1996. – Т. 1: Kosmos. – Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; Cz. 2: Ziemia, woda, podziemie; ⁷Piekarczyk D. Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata. – Lublin, 2004; ⁸Bartmiński J. O profilowaniu i profilach raz jeszcze // *O definicjach i definiowaniu / Red. J. Bartmiński, R. Tokarski.* – Lublin, 1993. – С. 269-275; Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata // *Profilowanie w języku i w tekście / Pod red. J. Bartmińskiego, R. Tokarskiego.* – Lublin, 1998. – С. 211-224; ⁹Wierzbicka A. *Lexicography and Conceptual Analysis.* – Ann Arbor, 1985; ¹⁰Непоп-Айдачич Л.В. Польський мовний образ незабудки (назва, гіпероніми, гіпоніми) // *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* – К., 2008. – Вип. XVI. – С. 69-79; ¹¹Непоп-Айдачич Л.В. Польський мовний образ незабудки (колекції та комплекси) // *Вісник Київського університету: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика.* – К., 2008. – (у друці); ¹²Непоп-Айдачич Л.В. Стереотипні риси незабудки в польській мові та культурі // *Мова і культура: Науковий журнал.* – К., 2008. – (у друці); ¹³Bajki i podania / *Zebrał J. Lompa.* – Wrocław [etc.], 1965. – С. 155; ¹⁴Łódzkie Studia Etnograficzne. – 1988. – R. 28. – С. 18; ¹⁵Niebrzegowska S. *Przestrach od przestachu. Rośliny w ludowych przekazach ustnych.* – Lublin, 2000. – С. 80; ¹⁶Lorentz F., Fischer A., Lehr-Spławiński T. *Kaszubi. Kultura ludowa i język.* – Toruń, 1934. – Т. XVI. – Z. 1. – С. 80; ¹⁷Sychta B. *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej.* – Wrocław, 1969. – Т. III. – С. 252; ¹⁸Niebrzegowska S. *Op. cit.* – С. 80; ¹⁹Złote ziarna: *Antologia współczesnej poezji ludowej ziemi zamojskiej / Zebrał, opracował i posłowiem opatrzył J. Adamowski.* – Lublin, 1985. – С. 173; ²⁰Там само. – С. 58; ²¹Wisła: *miesięcznik geograficzno-etnograficzny.* – 1889. – Т. 3. – С. 512; ²²Polska Sztuka Ludowa. – 1964. – R. 18. – Т. 2. – С. 109; ²³Gustawicz B. *Podania, przesady, gadki i nazwy ludowe w dziedzinie przyrody // Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej wydawany staraniem Komisji Antropologicznej Akademii Umiejętności.* – 1882. – Т. 6. – С. 203; ²⁴Udziała S. *Krakowiacy.* – Kraków, 1924. – С. 68; ²⁵Lorentz F., Fischer A.,

Lehr-Splawiński T. Op. cit. – S. 81; ²⁶Chmieleńska A. Księżacy (Łowiczenie). – Kraków, 1925. – S. 68; ²⁷Jankowska B. Współczesne garncarstwo ludowe na Dolnym Śląsku // Wieś dolnośląska / Red. A. Nasz. – Wrocław, 1970. – S. 186; ²⁸Łódzkie Studia Etnograficzne. – 1965. – R. 7. – S. 128; ²⁹Łódzkie Studia Etnograficzne. – 1988. – R. 28. – S. 18; ³⁰Mowa kwiatów // Literatura Ludowa. – 1978. – R. 22. – T. 4-6. – S. 149; ³¹Polska Sztuka Ludowa. – 1987. – R. 41. – T. 1-4. – S. 136; ³²Pieśni ludowe z polskiego Śląska / Wydali i komentarzem zaopatrzyli J. Ligęza i S. M. Stoiński. – Kraków, 1938. – Z. 2: Pieśni o zalotach i miłości. – S. 216; ³³Mowa kwiatów... Op. cit. – S. 142.

Л.В. Домилівська, асп.

ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ТЕКСТОВОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СИМВОЛУ

У статті розглядається проблема текстової інтерпретації символу. Автор репрезентує науковий аналіз означеного поняття. Зокрема, аналізуються психологічний, філологічний та філософський підходи розуміння поняття символу.

The article deals with the problem of symbol's textual interpretation. The author gives scientific analyses of symbol's explanation. Modern Science differentiates psychological, philological and philosophical approaches to definition symbol.

Літературний твір, як відомо, є цілісною формою організації мовного матеріалу на ідейно-естетичних засадах, а тому може бути предметом лінгвістичного опису. Мовознавець аналізує текст як реальність специфічного мовного типу, яка органічно постає в конкретному комунікативному середовищі¹. Зауважимо, поняття про діалект колективу (соціолект), що є скорельованим із історією мовознавства, в новому часі змінюється на поняття індивідуальний поетичний стиль, що розуміється, перш за все, як система естетично-творчого добору, осмислення і розташування мовних одиниць, зокрема символів. Тому вивчення індивідуальних стилів – важлива і перспективна проблема стилістики.

За класичними науковими підходами, передусім В. Виноградова, стилістичний опис будь-якого художньо-літературного твору поділяється на дві частини: символіку та композицію. Символіка, на думку вченого, – це та частина поетичної стилістики, що вивчає системи індивідуально-творчого добору

символів, встановлюючи їх типи й історичну послідовність, значення та шляхи розвитку². Символіка, отже, посідає важливе місце у вивченні проблеми ідіостилу письменника.

Інтерес до цієї наукової проблеми є значним і в сучасній науковій літературі.

Актуальне уявлення про символи, що ґрунтується на семіотичній концепції, стирає межі розмежування символів та знаків. Кожен знак, на переконання семіотиків, відрізняється від інших знаків, що належать до однієї системи, або позначуваною і означаючою сторонами одночасно (знаки, які використовуються в точних науках), або тільки означаючою стороною. Відповідно, знаки, у яких відношення між означаючим і позначуваним умовне (як у переважній більшості), називаються символами³. У радикальнішому тлумаченні символ відповідає лише одному позначуваному і тим самим відрізняється від двостороннього знака – слова⁴.

У результаті сформувався два різні підходи до розуміння символу – як до образу, взятого в аспекті своєї знаковості⁵, і як до образу, позбавленого ознак мовного знака. Так, на думку Н. Арутюнової, символ, як і метафора, на відміну від знака, не є засобом передачі інформації, не є еквівалентом висловлення; за допомогою символів не забезпечується спілкування, не регулюються міжособисті стосунки⁶.

Інший підхід до розуміння символу ґрунтується на засадах поезики, що інтерпретує його як уявлення, викликане певним колом асоціацій у визначеній поетичній системі⁷; звідси ставлення до нього як до поняття ненаукового⁸. Розуміння художнього, поетичного символу як універсальної категорії естетики пов'язує символізацію в мові з її образною стороною, процесом художнього освоєння світу; поетичний символ ідентифікується з образом, однак категорія образу не розкриває специфіки символу, так само, як і в зіставленні з метафорою та порівнянням⁹.

Образ, що міститься в мовній метафорі, не набуває семіотичної функції, тобто не може бути позначуваним. Це відрізняє метафору від символу. У метафорі значення стає, воно прямо асоціюється зі словом як зі своїм позначуваним. У символі образ – стійкий, він виконує функцію позначаючого. Символ може бути не тільки названим, але й зображеним. А отже, значення символу не має чітких контурів¹⁰. Різницю між метафорою і символом А. Бєлий вбачав, зокрема, в тому, що в метафорі заміна одного через друге словесно

виражена, а в символі другий план визначається тільки з усього контексту¹¹.

У філософії символ трактується як форма виразу і передачі духовного змісту культури через певні матеріальні предмети чи спеціально створювані образи та дії, що виступають як знаки цього змісту¹². Образний символ втілює також алегорію свого змісту. На ранньому етапі розвитку людського мислення символи виникають стихійно як вияв прагнення людини до пізнання дійсності (напр., *колесо* – символ сонця).

Як бачимо, у визначенні символу існують суперчності, що позбавляють це визначення термінологічної точності. З точки зору гносеології, символ, як уже зазначалося, розуміється як „образ, узятий в аспекті своєї знаковості”¹³. Символ – універсальна категорія естетики, що розкривається через зіставлення з суміжними категоріями образу. Переходячи в символ, образ стає „прозорим”, зміст „прояснюється” крізь нього, оскільки він постає в тексті як змістовна глибина. Сама структура символу направлена на те, щоб заглибити кожне часткове явище в стихію „первісного” буття і дати через це явище цілісний образ світу. Тут закладена спорідненість між символом і міфом: символ і є міф, що знятий культурним розвитком. Від міфу символ успадкував його соціальну та комунікативну функції. Смислова структура символу багатожанрова і розрахована на активну внутрішню роботу того, хто сприймає¹⁴.

Про співвіднесеність символу з емблемою, ієрогліфом, алегорією, знаком, метафорою написано чимало праць. І така співвіднесеність зумовлена передусім самим явищем багатоаспектності символу, яке часто і дефініційно не „вміщається” в одній категоріальній площині, а визначається, як уже зазначалося, „через зіставлення з суміжними категоріями образу, з одного боку, і знака, з другого.” Характерно, що саме у зіставленні з іншими категоріальними одиницями висвітлюється одна з головних сутностей символу, яку помітив ще М. Довгалевський: „Він [символ] називається „фігурним зображенням”, тому що символ не прямо, а переносно, очевидно, завдяки певній подібності, означає іншу річ, відмінну й протилежну йому”¹⁵.

Таким чином, однією з визначальних характеристик символу слід вважати його непряму співвіднесеність із конкретним денотатом. Тобто символ-номінант завжди вказує на об’єкт, явище, що мають, як правило, інший лексичний код і своєрідно „вписуються” у світ

денотатів, за Ю.М. Лотманом, „вторинної моделюючої системи художнього типу”¹⁶.

Лінгвістичне дослідження слів і сполучень слів-символів на сьогодні виходить за межі онтології, семіотики, культурології, літературознавства, фольклористики тощо, хоч і спирається на їхні дослідження. Мовознавчі вчення ґрунтуються на з’ясуванні мовної природи символу, вивченні його функціонування в тексті, а в ширшому розумінні – визначенні глибинних процесів і явищ мовних систем, закономірностей структурування смислових процесів через пізнання людської діяльності і створеної на її основі картини світу¹⁷. Таким чином, „ніяка абстрагована теорія не може без звернення до людського фактора відповісти на питання, чому можна думати про почуття як про вогонь і говорити про про полум’я кохання, про запал сердець, про пекло дружби тощо”¹⁸.

На цьому шляху окреслені основні диференційні ознаки, що відрізняють символ від метафори, визначені основні типи символів, форми виявлення їх значення тощо, однак цілісної теорії символізації в мові з урахуванням походження, розвитку, функціонування словесних символів у різних мовних структурах із опорою на неоднакові умови контекстного вживання не створено; їх, як правило, розглядають принагідно, у зв’язку з дослідженням мовної метафори¹⁹.

Характерною рисою символу, що ускладнює вивчення його мовної онтологічної сутності, є властивість мотивувати значення²⁰, не через (точніше, передусім не через) перенесення, а через фонові значення, прагматику. А отже, категорія символу виявляє свій зміст лише в плані встановлення національних, культурних, соціальних, релігійних та інших чинників, що й визначають його розуміння всіма членами даного соціуму. Образ може символізуватися лише в свідомості або однієї особи, або колективу²¹: „Образ стає символом через набуту ним функцію в житті особи (особовий символ), у житті соціуму, держави, релігійної чи культурної спільноти, нарешті в житті всього людства”²². Архетипові символи, що передають одне й те ж саме або дуже схоже значення для більшої частини, а то й для всього людства²³, стають такими через подібність природи, психіки людини, однак і вони орієнтовані на певну спільність. Загальна ідея, що її передає символ, часто набуває яскраво вираженого національного характеру.

Перехід від архетипового символу до власне національно локалізованого відбувається шляхом складних семантичних

трансформацій, зумовлених метафоричним перенесенням на ґрунті певної етнокультури, з опорою на відповідні фоніві знання, певний „набір позицій”²⁴. Так, загальний образ – ідея світла, вогню на ґрунті слов’янської міфотворчості, народної традиції зазнає перевтілення в образ червоної калини як символу жіночості, дівочтва (саме жінка уособлює ідею продовження життя, роду). Пор. у О.О. Потебні: „Калина стала символом девиць” тому ж, чому „девица названа красною”²⁵; за єдністю основного уявлення вогню-світла в словах: „девица”, „красный”, „калина”²⁵.

Отже, бачимо, що серед символів виділяється така група як **національні** або **народно-поетичні символи**. Розвиток національної символіки відбувається в різний спосіб. Поширеним є виникнення образу-символу на ґрунті встановлення співвідношення, зв’язку між первісним предметом, якому в народній уяві надається те чи інше символічне значення, і словом-символом, що сприймається як мовне втілення певних узагальнених ознак. Досвід, фоніві, пресупозитивні знання, зумовлені традиціями, реаліями навколишньої дійсності, що супроводжують символ, створюють передумови для його вживання у складі готових словесних формул, визначають його здатність передавати глибинний зміст, ідею²⁶. Іншими словами, „Предметний символ стає словесним символом лише тоді, коли він „входить” у мову, тобто коли він бере на себе в мовленні (реченні або словосполученні) функцію мовного висловлення”²⁷.

Національний символ – втілення ментальності певного народу. Скажімо, у традиціях українців здавна використовується вишитий рушник як предмет-символ рідної домівки, доброзичливості, шани. У весільних обрядах рушник вважається запорукою щастя, доброго подружнього життя, на нього стають наречені при одруженні; цей обряд знайшов відображення у фраземі „на рушнику стати” – „одружитися”.

У кожній мові можна виділити слова на позначення предметів побуту, які набувають більш або менш виразних ознак символізації. Вияв словесної символізації посилюється в умовах стабільного вживання стереотипів, до складу яких входять слова-компоненти²⁸. Так, наприклад, серед предметних образів можна назвати національно забарвлене слово-компонент „макітра”, що передає питання великого клопоту: *голова як макітра „заклопотаний”* (пор. *голова замакітрилася „розгубитися”*). Однак через відсутність

образного змісту в усіх таких компонентах поза межами фраземи наряд чи їх можна вважати словами-символами.

Словесний символ, зароджений у рамках художньо-літературних чи розмовних контекстів як наслідок узагальнення, розширення значення слова до образу, перетворення його в образ-ідею, має розгалужені асоціативні зв'язки, що виводять такий символ за межі конкретних мовних ситуацій, у систему образного світосприймання і тим самим у предметний світ, в оточення, властиве даному соціуму. Так, наприклад, образ-символ *носа* у М. Гоголя має широкі паралелі, зокрема, в українському народному світосприйманні, де ніс – уособлення людської пихи, нескромності, зарозумілості (*дерти носа, втерти носа*).

Народжені творчою уявою символічні образи не ізольовані один від одного, їх шляхи нерідко перетинаються: один символ породжує схожий, але не тотожний – інший символ, асоціативно пов'язаний із вихідним²⁹. Уявлення про них можуть розширюватися, викликати певне символічне і несимволічне бачення. Характер символів і словесних асоціацій, що пов'язані з ними, є вагомою рисою поетичного образу, оскільки символіка кожного поета в значній мірі дає уявлення про поетичну модель світу, що будується художником слова. Як бачимо, проблема символу і його „виявлення” в художньому тексті – мало розроблена царина в мовознавстві.

В. Виноградов, розглядаючи символ із лінгвістичної точки зору, розумів його широко як поетичний образ взагалі, підкреслюючи, що символ може виникати не лише на метафоричній основі, але й у результаті „порівнюваності певних словесних поєднань, порядку їх вияву”³⁰. Вагомий вплив на значення слова-символа, за В. Виноградовим, має позиція цього символу в конкретній семантичній сфері – семантичному оточенні³¹.

Крім національних символів, існують **СИМВОЛИ загальнолюдського характеру** та **індивідуальні символи**. Це все – **художній символ**, що використовується в художній творчості чи символ, що аперцептований людським досвідом (переважно літературного походження) – органічно пов'язується з культурно-мовним фоном, відбиває соціально-символічні особливості мовлення. **Символи літературного походження** – це слова-символи з певних релігійних канонів, а також символи-образи, які набули символічного значення в художньому творі. Такі символи вживаються завжди з усталеним значенням.

Загальнокультурний символ у своїй основі несе певну ідею, яка охоплює загальнокультурний простір. Ця ідея абстрагована від конкретики, і в ній зосереджені мрії, етичні норми людства. Коли йдеться про функціонування й осмислення символів даного типу (напр., Прометей, Фауст) у художній літературі, то, крім загальнокультурного, історичного досвіду, обов'язково послуговуємося численними аперцептуючими елементами конкретного тексту. У свою чергу, на основі соціально-історичного досвіду можна розглядати окремі твори як символи (напр., Т. Шевченко, „Заповіт”). Національні та загальнокультурні символи у творчій лабораторії письменника можуть набувати індивідуальних рис, певної індивідуальної трансформації.

Образи, які лежать в основі традиційно-поетичних символів увійшли до фонду загальнолюдських уявлень. Вони існують і в сучасній творчості. Відкрите вторгнення життя в поезію призвело до створення нових образів символів, які відображають особисту позицію митця в мистецтві. Це – **індивідуальні символи**.

У художній поетиці та лінгвістиці такі символи посідають помітне місце. Під індивідуальним символом розуміється символічне використання слова, що має другий план і навантажене в мовотворчості поета додатковими асоціаціями, які й дають можливість слову стати символом. Таке слово має здатність створювати глибинний зміст, що знаходиться в складних відношеннях із семантикою слова, переважно не пов'язаний із його домінантним значенням³².

Розглядаючи індивідуальну символіку художника слова, розрізняємо **традиційний** та **індивідуальний символи**. Як уже було розглянуто, традиційні символи включають національні й загальнолюдські символи. Ці символи в своєму значенні мають усі відомі асоціації, що використовуються поетами як уже готовий образ. Індивідуальні символи розглядаються цілісно, системно, як ідентифікуючі характеристики творчості художника слова, щоб повніше відтворити творчу манеру письменника, повніше зрозуміти його психологію.

Як відомо, символ стає однією з центральних категорій естетики, починаючи з XVIII ст. Саме в той час і утвердилася думка про символ як про багатоплановий та багатогранний образ, що живе самостійним життям³³. Такий підхід визначає символ „як знак, що відноситься до того предмета, про який хочуть дати поняття”³⁴.

Для наукової теорії символу праці О. Потебні мають особливе значення, хоча відразу зазначимо, що О. Потебня розумів символ дуже широко, ототожнюючи його з образом. Модель, створена О. Потебнею для образу, елементами якої є , користуючись умовними знаками автора, **A** (зовнішня форма), **/a/** (внутрішня форма), **x** (зміст), і це швидше за все може бути моделлю для образу-символа з його двоплановістю³⁵.

Універсальне уявлення про символ як про щось знане, відоме, „прочитуване”, є недостатнім в сучасній науці. Хоча О. Веселовський, як і О. Потебня, при вивченні основних видів поетичної образності бере до уваги мотивацію психологічних передумов. Різні види мовної репрезентації паралелізму, символу, метафори – усі ці різновиди поетичного образу вчений виводить із психологічного паралелізму, який, на його погляд, є первісною моделлю поетичного сприйняття світу. У паралелізмі О. Веселовського знак і значення були незалежними один від одного³⁶: „Особистий символізм є не що інше, як оновлення традиційних образів-символів”³⁷. О. Веселовський вивчав це явище також в історико-генетичному аспекті. Дослідник підкреслював істотний зв'язок символів із переказами та легендами, їх повторюваність, відродження під впливом конкретних культурних обставин.

Символ, за В. Виноградовим, семантична одиниця поетичної мови. Символ сприймається і досягається на фоні звичних лексем повсякденно-діалектичного мовлення³⁸. Щоб показати перетворення слова в символ, дослідникові необхідно виявити мережу „семантичних сплетінь”, асоціацій, що супроводжують слово в означеній поетичній системі³⁹. Велику роль в уточненні поетичного символу відіграє повторюваність його в тексті. Таким чином, у спектрі наукових підходів є різні позиції: О. Потебня вивчав символ із психологічного боку, О. Веселовський – з культурно-історичного, В. Виноградов – з лінгвістичного.

Загальною рисою символу є, як твердять дослідники, інакомовність, здатність образу-символа позначити щось крім свого основного значення⁴⁰. „Символ, – зазначає О. Лосев, – вказує на який-небудь невідомий предмет, хоча й дає нам у той же час всілякі можливості зробити необхідні висновки, аби цей предмет став відомим”⁴¹.

Таким розумінням символу керувалися в художньо-словесній творчості поети-символісти. Теоретичне обґрунтування цього напрямку в філології було розроблене О. Белім: „Символізм не є школою в мистецтві. Символізм – це і є саме мистецтво. Романтична, класична, реалістична і символістська школа – тільки спосіб символізації образами змісту свідомості”⁴². Символізм – підкреслював письменник – дійсний, оскільки символ не може бути тільки ілюзією: „Символ є образ, що береться з природи і перетворюється на творчість, символ є образ, що поєднує в собі переживання художника і риси, взяті з природи. Тому будь-який твір мистецтва символічний”⁴³.

Таким чином, лінгвістична аспектологія аналізу символічних значень слів у творчій лабораторії митця об’єднує гуманітарне знання, відкриває можливості для продуктивного вивчення ідіостилістики письменника.

¹Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – С. 196; ²Там само – С. 136; ³Иванов В.В. Семіотика // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1971. – С. 746; ⁴Чейф У. Значение и структура языка. – М., 1978. – С. 31; ⁵Аверинцев С. Символ // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1976. – С.826; ⁶Арутюнова Н. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 23; ⁷Еремина В. Поэтический строй русской народной лирики. – Л., 1978. – С. 110; ⁸Степанов Ю. В трехмерном пространстве языка. – М., 1985. – С. 85; ⁹Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 30; ¹⁰Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 296; ¹¹Арутюнова Н. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 24; ¹²Філософський словник. – К., 1986. – С. 296; ¹³Аверинцев С. Символ // Краткая литературная энциклопедия. – М., 1976. – С. 826; ¹⁴Там само. – С. 826; ¹⁵Григорьев В. Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 201; ¹⁶Лотман Ю Структура художественного текста. – М., 1982. – С. 61; ¹⁷Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 30; ¹⁸Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 4; ¹⁹Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. – Л., 1984. – С. 108; ²⁰Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 30-31; ²¹Там само. – с. 31; ²²Арутюнова Н. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 26; ²³Уилрайт Ф. Метафора и реальность // Теория метафоры. – Л., 1984. – С. 98; ²⁴Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 33; ²⁵Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Х., 1960. – С. 62; ²⁶Кононенко В. Словесні

символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 34; ²⁷Ландье Д. Переносное значение или обратное употребление слов? // Лексикология и лексикография. – М., 1972. – С. 68; ²⁸Кононенко В. Словесні символи в семантичній структурі фраземи // Мовознавство. – К., 1990. – №6. – С. 34; ²⁹Там само. – С. 35; ³⁰Виноградов В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. – М., 1963. – С. 136; ³¹Там само. – С. 137; ³²Арутюнова Н. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М., 1990. – С. 23; ³³Бутырин К. Проблема символа в русском литературоведении // Исследования по поэтике и стилистике. – Л., 1972. – С. 250; ³⁴Потебня А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. – Х., 1960. – С. 32; ³⁵Там само. – С. 32; ³⁶Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – М.: Высш. шк., 1989. – С. 45; ³⁷Там само. – С. 46; ³⁸Виноградов В. Наука о языке художественной литературы и ее задачи. – М., 1958. – С. 254; ³⁹Там само. – С. 255; ⁴⁰Бутырин К. Проблема символа в русском литературоведении // Исследования по поэтике и стилистике. – Л., 1972. – С.261; ⁴¹Лосев А. Проблема символа и реалистическое искусство. – М., 1978. – С. 156; ⁴²Белецкий А. Избранные труды по теории литературы. – М., 1964. – С. 263; ⁴³Там само. – С. 7.

Список умовних скорочень:

ЛЭС – Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.

МОВОЗНАВЧА ПРАГМАТИКА В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ ПОГЛЯДІВ НА ВЕРБАЛІЗАЦІЮ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ

Л.В. Шулінова, канд. філол. наук

ВИВЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ МОВИ В НОРМАТИВНОМУ ВУЗІВСЬКОМУ КУРСІ «МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ»

Розглянуто основні інноваційні методи навчання мови в школі, їх специфіку та можливість впровадження в навчальний процес.

The article researches the main innovation teaching methods of language at school, their specifications and possibility of educational realization.

Сучасний стан розвитку суспільства потребує вдосконалення й розвитку системи освіти, що сприятиме вихованню нових поколінь розбудовників Української державності в нових умовах загальноосвітніх глобалізаційних процесів. Тому виправданим і мотивованим є оновлення не лише формальних, структурних засад, а й передусім змістового наповнення освіти: впроваджуються освітні інновації через нові чи вдосконалені навчальні технології, проекти, програми, методи, прийоми, засоби та форми навчання й виховання. Саме вони мають стати основою навчання студентів у курсі «Методики викладання української мови в школі».

На наш погляд, доцільно окрему лекцію присвятити розгляду питань, пов'язаних із запровадженням новітніх технологій, прийомів, методів та форм навчання української мови в сучасній школі. Акцентуємо на тому, що інноваційна освітня діяльність нині набуває особливого значення, що відбито у відповідних нормативно-правових актах: Законі України «Про загальну середню освіту»; Законі України «Про освіту»; Законі України «Про інноваційну діяльність»¹; «Державній програмі розвитку і функціонування української мови на 2004 – 2010 роки»²; «Положенні про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності»³ та ін. У цих нормативних освітніх документах наукові інновації визначено як головний чинник стабільного розвитку країни.

Для оволодіння навичками застосування інноваційних технологій на уроках української мови в школі зі студентами доцільно на лекціях розглянути основні теоретичні засади (поняття й категорії, історію питання), ознайомитися із сучасними методами, з'ясувати їх специфіку, організацію роботи, а на практичних заняттях детально на прикладах уроків – можливості й доцільність впровадження новітніх методів, прийомів і форм навчання.

Основними ключовими поняттями, якими оперуватимемо, будуть: *технологія; інновація; інноваційна діяльність; інноваційна освітня технологія; інтерактивний; інтерактивне навчання.*

Технологію розглядатимемо як способи організації діяльності учнів, різноманітні методи та прийоми досягнення педагогом навчальної мети; управління педагогічними процесами.

Інновацію – як те нове, що істотно змінює результати освітнього процесу, створюючи при цьому вдосконалені чи нові системи: освітні, дидактичні, виховні; освітні педагогічні технології; методи, форми, засоби розвитку особистості, організацію навчання й виховання; технології управління навчальними закладами, системою освіти⁴.

Інноваційну діяльність – як розробку , поширення та впровадження освітніх інновацій.

Інноваційну освітню технологію розумітимемо як сукупність форм, методів і засобів навчання, виховання та управління, об'єднаних єдиною метою; добір операційних дій педагога з учнем, у результаті яких суттєво покращується мотивація учнів до навчання⁵.

Інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу.

Інтерактивне навчання – як таку спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, що має на меті створити умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність.

Розглядаючи сучасний урок української мови, зважаємо на обов'язкове поєднання традиційних та інноваційних методів, прийомів та форм навчання, що зорієнтовані на краще засвоєння учнями навчального матеріалу й підвищення якості знань і вмінь. Інноваційна педагогічна діяльність передусім пов'язана з відмовою від усталених штампів, стереотипів у навчанні, вихованні й розвитку особистості. Наголошуємо, що сучасні методичні інновації полягають у застосуванні інтерактивних методів, прийомів та форм навчання.

Детальніше розглядаємо специфіку інтерактивного навчання. Суть інтерактивного навчання полягає у тому, що навчальний процес вибудовується на основі дотримання засадничої умови: постійна, активна взаємодія всіх учнів, тобто це є співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними суб'єктами навчання. Інтерактивна взаємодія виключає і домінування одного учасника навчального процесу над іншими, і домінування однієї думки над іншими. Організація інтерактивного навчання передбачає: моделювання життєвих ситуацій; використання рольових ігор; спільне вирішення проблем на основі аналізу обставин та відповідної ситуації.

Розглянемо інноваційні методи, які доцільно запроваджувати у шкільну практику навчання української мови.

Розумовий штурм (мозкова атака, мозковий штурм) – вільне накопичення значної кількості ідей щодо запропонованої теми (спочатку без критичного осмислення). Мета застосування цього методу – зібрати якомога більше ідей, думок, поглядів щодо обговорюваної проблеми чи теми від усіх учнів протягом обмеженого періоду часу. Після повідомлення теми уроку, назви тексту чи якогось слова учням пропонується упродовж 2-3 хвилин самостійно записати все, що вони думають чи знають про назване. Далі, коли учні закінчать працювати індивідуально, вони працюють у парах (близько двох хвилин), розповідаючи один одному, що знають чи думають з цієї теми. Потім учитель пропонує учням поділитися своїми думками, знаннями з класом. Учитель цікавиться думкою учнів, контролює, коригує висловлювання. Можна організувати дискусію, обговорення різних поглядів на ту чи іншу проблему. Отже, мозковий розумовий штурм спонукає учнів до розвитку уяви та творчості, дає можливість вільно висловлювати свої думки, дискутувати.

Мікрофон. Метод, пов'язаний із загально груповим обговоренням, надає можливість кожному сказати щось швидко, по черзі, відповідаючи на запитання або висловлюючи свою позицію чи думку. Доцільно організувати роботу так:

- поставити запитання класу;
- запропонувати якийсь предмет, котрий виконуватиме роль уявного мікрофона (за відсутності справжнього); учні передаватимуть його один одному, по черзі беручи слово;
- надавати слово лише тому, у кого мікрофон;

- запропонувати учням говорити лаконічно і швидко (не більше однієї хвилини);
- під час відповідей не коментувати й не оцінювати їх.

«Мозаїка» («Ажурна пилка») – використовується для створення такої ситуації на уроці, яка дає змогу учням працювати разом над засвоєнням значної кількості інформації за короткий проміжок часу. Може замінити лекції, коли початкова інформація повинна бути запропонована учням перед власне уроком вивчення нового матеріалу або доповнює такий урок. Цей метод заохочує учнів допомагати один одному вчитися, навчаючи. Організація роботи може бути такою: клас ділимо на групи; кожна група отримує частину матеріалу, необхідного для вивчення і працює над його засвоєнням протягом 5-7 хвилин; далі по два учні з кожної групи утворюють «експертну групу», обговорюють вивчене в своїх групах, ставлять один одному запитання (робота триває приблизно 10 хвилин); інші учасники груп у цей час виконують запропоновані вчителем завдання за вивченим; «експерти» повертаються у свої групи і розповідають про почуте від інших, систематизують увесь матеріал, відповідають на запитання учнів своїх груп; кожна група знайомить однокласників із висновками щодо вивченого матеріалу; учитель підсумовує новий матеріал, у разі потреби доповнює висловлене учнями. Наприклад, цей метод може бути досить ефективним при вивченні теми «Розділові знаки при прямій мові» чи «Розділові знаки у безсполучниковому складному реченні».

Групування (асоціативний куц) – спонукає учнів думати вільно й відкрито з певної теми. Застосування цього методу спрямоване на стимулювання мислительної діяльності дітей, на встановлення зв'язків між окремими поняттями. Може бути використаний для актуалізації опорних знань і вмінь, а також на стадії рефлексії. Доцільний для підбиття підсумків з вивченої теми чи розділу з української мови. Організуємо роботу так: обираємо й пропонуємо тему з широким потенціалом для асоціативного мислення, цікаву для учнів; пишемо ключове слово або фразу посередині аркушу паперу, на слайді чи на дошці; учні записують слова, фрази, які спадають на думку відповідно до теми; коли всі ідеї, асоціації записані, потрібно встановити зв'язки між поняттями (словами), де це можливо; 4-5 учнів представляють свої грона (асоціативні куці); обговорюємо результати роботи всім класом чи у парах.

Сенкен (сенкант) – це п'ятирядковий неримований вірш, який застосовується на уроках мови як засіб заохочення учнів до розмірковувань щодо запропонованої чи обраної теми. Для складання сенкенів учні повинні дотримуватися таких вимог:

- перший рядок має містити слово, яке позначає (називає) тему;
- другий – опис теми, який складається з двох і більше слів;
- третій рядок називає дію, пов'язану з темою, і складається з трьох і більше слів;
- четвертий рядок є фразою з чотирьох і більше слів, висловлює ставлення до теми, почуття;
- п'ятий – складається з одного слова (це може бути синонім, антонім чи спільнокореневе слово; іноді завдання вчитель добирає індивідуально для кожного учня).

«Акваріум». Це один із методів кооперативного навчання, коли учні працюють у малих групах, ефективний для розвитку навичок спілкування в малих групах, вдосконалення вмінь дискутувати та аргументовано відстоювати власну думку. Доцільно звернути увагу на те, що може бути запропонований лише за умови, якщо учні вже мають певні навички роботи в групах. Організуємо роботу класу так:

- учитель об'єднує учнів у групи по 4-6 осіб;
- одна з груп сідає в центрі класу (або на початку середнього ряду в класі, де стоять парти у три ряди); це потрібно для того, щоб відокремити основну групу від слухачів;
- основна група отримує завдання для проведення групової дискусії (прочитати завдання вголос, обговорити його, дійти спільної думки або підсумувати дискусію за 4-6 хвилин);
- поки основна група займає місце в центрі класу і організується до роботи, вчитель знайомить решту класу із завданням і нагадує правила роботи в малих групах;
- коли основна група працює, вголос обговорюючи запропоноване завдання, учні у зовнішньому колі (решта класу) слухають, не втручаючись у хід обговорення;
- по закінченні відведеного для дискусії часу члени групи повертаються на свої місця, а вчитель ставить класу

запитання (Чи погоджуєтеся ви з думкою групи? Чи ця думка була достатньо аргументованою, доведеною? Який із аргументів ви вважаєте найбільш переконливим?); на це відводиться близько трьох хвилин;

- далі в «Акваріумі» місце займає інша група й обговорює іншу тему, проблему;
- наприкінці вчитель повинен підбити підсумки групової роботи, подякувати учням за вдалу роботу, висловити побажання й зауваження щодо вдосконалення навичок роботи в малих групах.

«Прес». Метод для навчання учнів дискутувати, займати й переконливо аргументувати визначену позицію з питань, що обговорюються. Організація роботи:

- роздати матеріали, у яких зазначено чотири основні етапи методу «Прес»: 1) висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд на проблему, починаючи зі слів «я вважаю, що...»; 2) поясніть, на чому ґрунтуються доведення, аргументуйте, починаючи зі слів «тому, що...»; 3) наведіть приклади, додаткові аргументи на підтримку вашої позиції, назвіть факти, які демонструють ваші доведення, використовуючи вислів «наприклад...»; 4) узагальніть думку, зробіть висновок, починаючи словами «отже, ...; таким чином...»;
- пояснити, якщо учням не все зрозуміло, дати відповіді на запитання учнів;
- запропонувати спочатку за бажанням спробувати учням застосувати цей метод.

Звертаємо увагу на те, що етапи методу можна адаптувати, пропонуючи учням наводити кілька варіантів свої думок або прикладів із використанням синонімічних засобів зв'язку тексту. Доцільно застосовувати метод «Прес» практично на всіх уроках, коли виникає потреба аргументувати школярам свої думки.

Після розгляду на лекції окреслених питань, пропонуємо на практичних заняттях більш детально опрацювати інноваційні методи навчання, моделюючи уроки з української мови. Для зразка можемо скористатися допоміжною методичною літературою, у якій наведено плани-конспекти уроків із використанням інтерактивних технологій⁶, проте застерігаємо, що більшість опублікованих уроків є так званими відкритими, тобто такими, що потребували спеціальної додаткової

підготовки учнів. Тому пропонуємо студентам творчо і критично поставитися до зразків, обравши для себе найбільш доцільні методи, прийоми, форми роботи, цікавий фактичний мовний матеріал, і розробити власні уроки, що сприятиме виробленню фахових навичок викладання української мови.

¹Загальна середня освіта: Збірник нормативно-правових документів. – Ч.1. – К., 2003; ²Нормативно-правове забезпечення освіти. – Ч.2. – Х., 2004; ³Там само; ⁴Даниленко Л.І. Управління процесом здійснення інноваційної діяльності в системі загальної середньої освіти // Післядипломна освіта в Україні. – 2003. - № 3. – С.70–74; ⁵Там само. – С.70–74; ⁶Інтерактивні технології на уроках української мови та літератури / В.І. Щербина, О.В. Волкова, О.В. Романенко. – Х., 2005; Нестандартні уроки з української мови та літератури. Випуск 1. / Упорядн. К.Ю. Голобородько. – Х., 2006.

А.А. Калетнік, канд. філол. наук

СУЧАСНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОБҐРУНТУВАННЯ

У статті розглянуті питання, пов'язані з укладанням практичного посібника з діалектології української мови. Посібник передбачає наявність оптимальної для навчання довідкової частини; розділу, де представлені схеми практичних занять і завдання для самостійної роботи студентів відповідно до діючих навчальних планів та програм; розділу з блоками вправ різного типу та зразками контрольних тестових завдань для кредитно-модульної системи навчання студентів.

The article deals with problems, concerning the practical manual in Ukrainian dialectology. This manual includes historical and theoretical information in the most condensed form, the issue where the scheme of practical tasks and the tasks for student's individual work according to actual curriculum are represented; the issue with blocks of different tasks and examples of tests for credit and module system of student's education.

Діалектологія як навчальна дисципліна вищої школи у порівнянні з іншими дисциплінами лінгвістичної підготовки філолога, як-от: вступ до мовознавства, загальне мовознавство, історія мови, історія літературної мови та ін., – має ту особливість, що вона пов'язана передусім із сучасними живими проявами загальнонаціональної мови в її територіальному бутті, з живою мовою народу, віддзеркалює його матеріальну і духовну культуру. У цьому полягає велика прикладна та теоретична роль діалектології у підготовці україніста-словесника як майбутнього викладача або як майбутнього науковця. Діалектологія тим самим належить до найважливіших із погляду дидактики мовознавчих наук. Відповідно, ця особливість безпосередньо пов'язана з теорією та практикою викладання діалектології в університетській підготовці сучасного філолога.

В останні десятиріччя діалектологія сформувалася як розгалужений щодо предметності розділ мовознавства, що вивчає діалектну мову, її просторову варіативність і територіальну диференціацію, історію формування мовно-територіальних утворень і окремих мовних явищ, співвідношення і взаємодію з іншими формами існування мовного етносу – літературною мовою, просторіччям, соціальними діалектами. У додаток до традиційної спрямованості цієї науки сьогодні з'явилась також її нова галузь – перспективна діалектологія, що вивчає процеси перенормалізації (літературної нормалізації) територіальних діалектів. Сучасна діалектологія отримує й інші нові дослідницькі вектори: на часі застосування для пояснення діалектних явищ доробку етнолінгвістики й лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики та психолінгвістики в їх проекціях на специфіку мовної картини світу й культурних особливостей носіїв регіональних діалектів.

Визначаючи наукову сутність діалектології, слід підкреслити її теоретичне і практичне значення для мовознавства і водночас наголосити на тому, що діалектологія забезпечує цінним матеріалом історію мови, загальне мовознавство і сучасну українську літературну мову. Оскільки матеріал діалектології корелюється з проблемами формування української національної мови (та її територіально-діалектних проявів), вченням про її звуковий бік, дослідженнями її граматичних законів, проблемами лексикології та, зокрема, лексичної семантики, то він допомагає виразніше окреслити

і дослідити діалектну основу літературної мови та інші діалектні джерела її збагачення.

Відомо, що знання про територіальні особливості загальнонаціональної мови сприяє процесам нормалізації літературної мови. Разом із тим беззаперечним є той факт, що зміни в системі літературної мови значною мірою регламентується її наддіалектним характером, обов'язковістю для використання в усіх суспільно значущих сферах життя – освіті передусім (звідси-бо починається вплив літературної мови на життя суспільства). Зрештою, за цим стоять кодифікація мовної норми та наявність писемного варіанту з його графіко-орфографічною системою. Натомість прийнято вважати, що територіальні говори змінюються, як правило, асистемно й природно.

Насправді проблема асистемності чи системності мовних змін у діалектах залишається надскладним питанням для мовознавства: те, що науковці на сьогодні все ще не окреслили більш-менш чітко закономірності таких змін, не значить, що в системі територіальної частини мови відсутні системно зумовлені процеси.

Так чи інакше, але мовознавство погоджується з тим, що різні ділянки народних говорів на різних територіях їх існування змінюються неоднорідно, неодночасно, а тому одні з них часто і порізному зберігають архаїчні мовні явища, які давно вже втрачені іншими ділянками, або ж, з іншого боку, виявляють нові риси, які не стали надбанням сучасної української літературної мови, але можуть свідчити про вірогідні тенденції її розвитку.

Ще одним більш-менш спільним мовознавчим положенням є те, що сьогодні, у час глобалізаційних соціальних та політичних змін, у вік стрімкого технічного прогресу, територіальні діалекти нівелюються, зникають, дедалі більше наближаються до літературної мови. Разом із цим неухильно втрачаються й ті специфічні діалектні особливості, що становлять незаперечну цінність для мовознавства, для вивчення історії народу, його матеріальної культури та для інших наук. А тому лінгвісти мають активувати зусилля в аналізі діалектного матеріалу, усвідомити значення ґрунтового вивчення діалектної бази української мови, що є необхідною передумовою для тенденцій і закономірностей розвитку та функціонування сучасної української народнорозмовної мови. Адже саме народ є не лише генетичним носієм, а й постійним творцем своєї національної мови.

Нагадаємо, що становлення європейської діалектології як окремої діалектологічної галузі припадає на другу половину XIX ст., а особливо на його кінець як реакція на ті недоліки, що виявилися у порівняльно-історичному мовознавстві, та протиріччя, що накопичилися на цей час у поглядах на індоєвропейську проблематику. Так, на зміну пошукам індоєвропейської прамови та її реконструкції А. Шлейхера («Дарвіністська теорія і мовознавство», 1863 р., «Про значення мов для натуральної природи людства», 1865 р.) приходить лейпцизький молодогораматизм із його закликами відмовитися від кабінетного кування мовних архетипів і звернутися до дослідження живих мов – «Морфологічні дослідження» (1878 р.) К. Бругмана і Г. Остгофа, а особливо «Принципи історії мови» (1880 р.) Г. Пауля. Звідси вже один крок до поглядів, що висловлює великий російсько-польський мовознавець Я. Бодуен де Куртене: для порівняльно-історичного дослідження надзвичайну вагу мають не тільки книжно-писемні мови, але й, так би мовити, прості народні мови в їх територіальних варіаціях.

Інше вістря критики попереднього мовознавства, на думку дослідників, виявляється у поглядах І. Шмідта, який на базі ідей лінгвістичної безперервності, висловлених ще А. Шлейхером, формулює гіпотезу мовних хвиль, полемічно загострену проти моделі родовідного дерева мов того ж таки А. Шлейхера (разом із тим справедливо пам'ятати, що як людина і як вчений І. Шмідт виявляє себе вдячним учнем А. Шлейхера). Нагадаємо, що з погляду моделі родовідного дерева історія споріднених мов зводиться до актів послідовного розпаду (дивергенції) попередньої єдиної прамови. З погляду ж гіпотези мовних хвиль до уваги передусім мають братися результати взаємодії географічно близько розташованих споріднених мов: новації, що виникають в одній мові хвилеподібно поширюються на інші споріднені мови. При тому центри мовних новацій можуть знаходитися в різних географічних мовних зонах, що спричиняється до надзвичайно складних конфігурацій взаємодії мов, а їх осмислення потребувало тих ідей, які й формують сучасну діалектологію.

Щодо вітчизняної діалектології, то становлення її ідей починається, як відомо, ще з праць М. Ломоносова, який виділив московський, північний та український діалекти. А надалі діалекти східнослов'янських мов ґрунтовно вивчалися й картографувалися також О. Востоковим, І. Срезневським, В. Далем, Я. Бодуеном

де Куртене, О. Потебнею, О. Соболевським, О. Шахматовим, М. Дурново, М. Соколовим, Д. Ушаковим, А. Кримським та ін. Протягом 1903-1931 рр. над цими проблемами активно працювала Московська діалектологічна комісія.

Еволюція та стан української діалектологічної науки стисло, але надзвичайно змістовно окреслені П. Ю. Гриценком в енциклопедичному словнику української мови¹. Автор відзначає, що у ХХ ст. українські діалектологи накопичили й систематизували величезний матеріал діалектного мовлення всіх регіонів України. Започатковане «Програмою для збирання діалектичних одмін української мови» К. Михальчука та Є. Тимченка (1909 р.) збирання діалектного матеріалу за питальниками наблизило українську діалектологію до аналізу говірки як системи. На сьогодні в дослідженнях найповніше представлена інформація про фонетичну систему українських говірок, менше – про граматичну, про синтаксис, просодію, словотворення. Лексика і фразеологія окремих діалектів відображена у словниках і описах О. Горбача, Л. Деже, О. Євтушка, Б. Кобилянського, М. Лесіва, П. Лисенка, М. Никончука, В. Німчука, М. Онишкевича та багатьох інших.

Характер подання матеріалів у таких описах, як зазначає П. Гриценко, переважно диференційний відносно структури літературної мови, добір явищ спрямований на використання діалектології в глотогенетичних дослідженнях. Систематичним описом охоплені лише фонологічний рівень окремих говірок (праці О. Лешки, Л. Калнинь, Л. Масленникової, А. Залеського); на морфологічному рівні опис зводиться насамперед до встановлення локалізованих типів парадигм відмінювання. Результатом досліджень у галузі описової діалектології стало з'ясування просторової диференціації української мови, вияв репертуару функціонально чи генетично співвідносних одиниць (пор. дослідження самого П. Гриценка)².

Серед того вагомого доробку, що його накопичила українська діалектологія, є одна прогалина, особливо помітна сьогодні вузівським викладачам цього розділу мовознавства як навчальної дисципліни. Ця прогалина – відсутність нових підручників та практикумів з української діалектології. При тому, за висновками П. Лизанця, які може потвердити чи не кожний викладач цього предмета, діалектологія в науковому та навчальному аспектах в українських вишах поступово і більше чи менше помітною мірою

втрачає свої позиції, займаючи не те місце в сучасному розвиненому модерному мовознавстві, яке їй належить. Для того щоб забезпечити інтерес студентів до вивчення народної мови, усвідомлення цінності діалектного матеріалу при вивченні історичної граматики, сучасної української мови, етнографії та інших суміжних дисциплін, необхідно, наголошує дослідник, розробляти нові методи і прийоми дослідження з урахуванням попередніх напрацювань українських діалектологів та досягнень європейської діалектології³.

На його ж думку, нагальним завданням є написання узагальнюючих теоретичних досліджень (монографій) з історії українських говорів, які заповнили б низку прогалів в історії української літературної мови. Необхідно створити авторський колектив для написання найновішого підручника з діалектології, де докладно було б проаналізовано українські говори в Україні та за її межами, а також говірки національних меншин, що проживають в Україні. У такому підручнику слід також звернути увагу на дослідження міждіалектних контактів як споріднених говорів (українсько-російські, українсько-білоруські, українсько-польські, українсько-словацькі, українсько-болгарські тощо), так і неспоріднених (українсько-угорські, українсько-румунські, українсько-грецькі, українсько-татарські та інші)⁴.

Створення такого підручника є сьогодні, на жаль, лише слухним побажанням, закликом до поки що неконкретизованого майбутнього. А ось на практиці відсутність підручників та збірників вправ із української діалектології залишається аж занадто відчутною. З цього погляду варто поглянути на історію проблеми. Відомо, що з другої половини минулого століття вузівський авторитет діалектології спирався на досягнення тих викладачів-науковців, що самі були провідниками, організаторами, практиками ідей української діалектології. Передусім згадуємо вже названі вище імена Ф. Жилка – «Нариси з діалектології української мови», К., 1955, 1966; «Говори української мови», К., 1958; Й. Дзензелівського – «Конспект лекцій з курсу української діалектології. Ч. I. Фонетика», Ужгород, 1965, «Конспект лекцій з курсу української діалектології (вступні розділи)», Ужгород, 1966; С. Бевзенка – «Практичні заняття з української діалектології. Навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету», Одеса, 1970; «Українська діалектологія», К., 1980; «Українська діалектологія. Збірник вправ і завдань», К. – Одеса, 1987; І. Матвіяса – «Українська мова і її

говори», К., 1990. Власне, ці посібники справили основний вплив на формування вузівських навчальних програм із діалектології. На їх концептуальних засадах базується в основних рисах також і робоча навчальна програма з діалектології кафедри історії української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка⁵.

Протягом останніх років головнішим орієнтиром у плануванні навчального курсу діалектології на філологічних факультетах вишів став названий вище підручник «Українська діалектологія» С. Бевзенка. Підручник вийшов друком у Києві під, як сьогодні можна сказати, брендом видавництва «Вища школа» та з грифом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти УРСР (а то є сучасний еквівалент грифу МОН України – рекомендація до використання у навчальному процесі вузів). Помітним був і наклад видання – 5200 примірників. Отже, за сукупністю характеристик цей підручник посів і до цього часу утримує почесне місце основного підручника з української діалектології у вузі. І хоча він є на сьогодні бібліографічним раритетом, проте, збережений у фондах вузівських бібліотек, підручник став основою діалектологічного вишколу десятків і десятків студентських випусків України.

В аналітичному огляді доцільно нагадати, що у вступній частині підручника С. Бевзенка подаються необхідні пропедевтичні знання (предмет, завдання і значення діалектології; поняття про територіальні та соціальні діалекти; національна мова та літературна і територіально-діалектна мова тощо), а основна частина підручника розподілена на два блоки. Перший блок називається «Частина перша. Фонетика, граматики й лексика української діалектної мови» і містить відповідні підрозділи, присвячені діалектним фонетиці, морфології, синтаксису, лексиці та фразеології. Інший блок підручника називається «Частина друга. Діалектні групи і говори української мови». Така композиція підручника розрахована в цілому на шлях висвітлення курсу від окремих характеристик територіально-діалектної частини української мови у порівнянні з літературною мовою (шлях аналізу об'єкта) до узагальненого представлення того, як ареально розташовані українські говори (шлях синтезу)⁶.

Ця структура сформована вже у «Практичних заняттях з української діалектології» С. Бевзенка (1970 р.). Єдина значна відмінність полягає в тому, що тут про методи дослідження діалектів йдеться наприкінці практикуму в окремо виділеному розділі (с. 90),

тоді як у підручнику 1980 р. автор викладає питання у межах вступної частини в її підрозділі «Дослідження діалектів», який має не винесені у зміст рубрики «Джерела вивчення діалектів» (с. 20-21), «Фонетична транскрипція» (с. 21-24), «Методи збирання діалектного матеріалу» (с. 24), «Методи діалектологічних досліджень» (с. 24-28). Із цього видно, що для методів досліджень С. Бевзенко виділяє відносно більше місця, а за змістовним боком у нього акцентується метод лінгвістичного картографування (с. 25-28)⁷.

Надалі у збірнику вправ з української діалектології 1987 р. С. Бевзенко зберігає вже апробовану підручником 1980 р. структуру, тобто утримує підрозділ «Дослідження діалектів» на початку збірника і розташовує питання про методи в межах цього підрозділу – знову ж таки з акцентом на аспектах ареальної лінгвістики та діалектної картографії (с. 9-10)⁸.

Слід зазначити, що структура посібників Й. Дзензелівського дещо відрізняється від представленої вище. Так, його «Конспект лекцій з української діалектології (ч. I. Фонетика)» 1965 р. висвітлює, що визначається й самою назвою, українську діалектну фонетику. Виразна особливість авторської концепції полягає в тому, що викладення фонетики в нього спирається на порівняльно-історичне підґрунтя: пор. назви підрозділів «Рефлекси давнього *o*», «Рефлекси давнього *e*», «Рефлекси **tort, *tolt, *tert, *telt*» та ін. Щодо «Конспекту лекцій з української діалектології (вступні розділи)» 1966 р., то в ньому висвітлюється зміст таких понять, як діалектне явище, ізогласа, ареал, аспекти діалектологічних досліджень (загальна діалектологія, національна діалектологія, синхронічна та діахронічна діалектологія, лінгвогеографія), а наступна частина «Конспекту...» (с. 20-38) присвячується питанням співвідношення діалектології та інших розділів мовознавства – історія мови, ономастика, нормалізація літературної мови, етнографія, шкільне викладання мови, літературознавство, історія, археологія. Проте більша за обсягом частина посібника (с. 38-98) стосується питань становлення діалектологічних досліджень української мови в Україні, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Румунії⁹.

Таким чином, доробок Й. Дзензелівського складає певну методичну альтернативу до методичних вирішень С. Бевзенка і доповнює їх.

Серед посібників останніх років привертає увагу видання «Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник»

Н. Шеремети (Кам'янець-Подільський, 2005). При знайомстві зі змістом цього посібника відразу стає очевидним, що в ньому використані майже ті ж самі композиційно-структурні засади, що й у посібниках 1980 та 1987 рр. С. Бевзенка: розвиток української діалектології, діалектна фонетика (вокалізм та консонантизм), морфологія (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово), синтаксис, наріччя і говори української мови.

Будується посібник Н. Шеремети як система з 11 практичних занять до курсу української діалектології. Кожне окреме практичне заняття у посібнику представлене наступною схемою: визначення мети, перелік питань для теоретичного обговорення, домашнє завдання, план аудиторної роботи, довідкові матеріали. Очевидна концепція посібника полягає у принципі *все в одному*: студент для підготовки до практичних занять з діалектології має під руками одночасно все необхідне. Мета такого задуму заслуговує на методичну увагу¹⁰.

Проте, звернемося до позитивних узагальнень, пов'язаних із роздумами над тим, яким має бути запланований нами посібник з діалектології. Планується така його назва – «Українська діалектологія: практикум і довідкові матеріали для студентів». Назвою акцентується та ж сама плідна ідея подання довідкового матеріалу в межах посібника, що представлена в Н. Шеремети. Проте місце цього матеріалу вбачається нами в окремому завершальному розділі, який дає кращі можливості для пошуку необхідної інформації. Фактично це міг би бути алфавітний термінологічний словник зі стислим поясненням змісту терміна та з покликаннями на основну літературу, а також із покликаннями на інтернет-джерела – а їх в українській частині світової мережі є вже чимало, у тому числі відповідні статті з енциклопедії української мови, опис усіх українських говорів, діалектні карти тощо.

Інша частина нашого посібника планується як система вправ різного типу і за різними рівнями мови. Так, це мають бути фонетичні вправи (вокалізм, консонантизм, асимілятивно-дисимілятивні процеси тощо); морфологічні вправи (частини мови та їх граматичні категорії); синтаксичні; лексико-фразеологічні. Кількість вправ має бути достатньою для того, щоб вони виконувалися і як домашнє завдання, так і як форми аудиторної роботи. Така потреба у підготовлених вправах є, як відомо, особливо відчутною для викладача.

Окремим блоком передбачаються тестові завдання, орієнтовані на навчання за кредитно-модульною системою.

Початковим же розділом посібника могла б стати система тем із планами практичних занять та питаннями до них. При цьому вправи до практичних занять подавались би у вигляді покликань на номери (скажімо, *виконати письмово вправу № ... на с. ...*). Подібним же чином можна покликатися на термінологічний довідник. У кінцевому підсумку посібник може мати вигляд книги з продуманою і розгалуженою системою покликань, що має зробити таку навчальну книгу достатньо компактною за обсягом та зручною для користування.

¹Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. — К.: «Укр. енцикл.», 2000. — 752 с.; ²Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. — К.: Вища школа, 1991. — С. 128-151; ³Лизанець П. Завдання і перспективи розвитку української діалектології // Діалектологія: сучасний стан і динаміка в часі. До 100-річчя професора Ф.Т. Жилка. Тези доповідей Міжнародної наукової конференції (5-7 березня 2008 р., Київ). — К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2008. — С. - 118.; ⁴Там само. — С. 119; ⁵Діалектологія. Робоча навчальна програма для студентів спеціальності 6. 020303 «Літературна творчість, українська мова та література» / Укладач О. І. Хом'як. — К., 2007 (рукопис, кафедра історії української мови КНУ імені Тараса Шевченка); ⁶Бевзенко С.П. Українська діалектологія. — К.: Вища школа, 1980; ⁷Бевзенко С.П. Практичні заняття з української діалектології. — Одеса, 1970; ⁸Бевзенко С.П. Українська діалектологія. Збірник вправ. — К., 1987. — 127 с.; ⁹Дзєнзелівський Й.О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. — Ч. I. Фонетика. — Ужгород, 1966. — 98 с.; ¹⁰Шеремета Н.П. Українська діалектологія: Практичні заняття: Навчальний посібник. — Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. — 124 с.

НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА ЯК ОСНОВНЕ ДЖЕРЕЛО ФАХОВИХ ЗНАНЬ

У статті розглядається наукова література як основне джерело науково-професійної інформації.

In the consider article scientific literature as main source of scientific-professional information.

Сучасна українська мова, як природний вербальний резервуар інформації, має розгалужену систему функційних різновидів – стилів, які обслуговують різні потреби комунікації: повідомлення, інструктаж, з'ясування, пояснення, обґрунтування, переконання, обговорення, пропаганда, діяння, вплив. Функції мови виявляють її сутність, призначення, дію. *Комунікативна* (мова як засіб спілкування) і *когнітивна* (мова як засіб мислення і пізнання) *функції мови* є найголовнішими (базовими).

Національна наукова мова забезпечує зв'язок між концептуальною (логічною) і вербальною (мовною) картинами світу під час пізнання. Відомо, що власне лінгвістичне вивчення мови науки почалося з часу виходу в світ (середина ХХ ст.) книги англійського вченого Т. Сейворі “Мова науки”.

Творення української наукової мови відбувалося за нелегких умов як через необхідність розв'язання внутрішньомовних термінологічних проблем, так і через вплив екстралінгвальних (позамовних) факторів, що виявлялися в постійній боротьбі українців за права рідної мови. Вийшовши на орбіту науки, українська мова наочно оживила запрограмований у ній раціоналізм як високу здатність до передачі логічних категорій мислення і пізнання.

Науковий стиль української мови має свої особливості. Його *основна функція* – *інформативна*; *завдання* – передавання наукової інформації; *обставини мовлення* – офіційні. Досить широким є діапазон його використання – наукові праці (дисертації, монографії, статті, доповіді, реферати, рецензії, анотації, тези), підручники і навчальні посібники для ВНЗ, науково-популярні журнали. *Загальні ознаки наукового стилю мови* – поняттєвість, об'єктивність, точність, логічність, доказовість, аргументованість, переконливість, узагальнення, абстрагованість, висновки; *мовні ознаки* – усна і

писемна форми, широке використання термінів та іншомовної лексики, номенклатурних назв, символів, таблиць, діаграм, схем, графіків, цитат, переважання складних речень; форма тексту – монологічна (опис, міркування). Як функційний різновид високорозвиненої літературної мови, науковий стиль репрезентує багатство виражальних можливостей української мови, забезпечуючи спілкування у важливих сферах суспільного життя.

Активно функціонуючи в різних формах вираження наукової думки (найчастіше – у письмовій, рідше – в усній), науковий стиль розгалужується, за традиційною класифікацією, на чотири *основні різновиди*: власне науковий, науково-навчальний, науково-популярний, науково-публіцистичний. Деякими джерелами виокремлюються як різновиди наукового стилю науково-методичний і виробничо-технічний¹.

Кожний із цих різновидів має специфічні номінативно-виражальні засоби поряд із засобами, спільними для наукового стилю в цілому. Так, *суто науковий текст* містить інформацію, призначену для фахівців певної галузі знань; *науково-навчальним стилем* подають лекційний матеріал, готують підручники, навчальні посібники, довідники та іншу літературу, призначену для закладів освіти; *науково-популярний стиль* представлений у наукових статтях, мета яких – зацікавити новою науковою інформацією широке коло читачів незалежно від їх фахової підготовки; *науково-публіцистичний стиль* широко репрезентований у газетах і журналах, де наукова проблема висвітлюється з погляду публіциста і з метою активізації інтелекту читачів та формування масової свідомості при обговоренні нових досягнень науки й техніки або гострих, дискусійних проблем.

В інтелектуальному житті фахівця і, безумовно, того, хто здобуває вищу гуманітарну освіту, чільне місце посідає самостійна робота з науковими джерелами, представленими різними як формами (письмовою й усною), так і жанрами (наукова доповідь, повідомлення, стаття, фахова інструкція, науковий огляд, проспект наукової роботи, план, анотація, рецензія, відзив, реферат, автореферат, дисертація, монографія, підручник, посібник, науковий коментар). Кожен із наукових жанрів, поряд зі спільними (загальними) стильовими рисами, виявляє й індивідуальні. Так, зокрема, у рефераті спосіб викладу матеріалу, як і в іншому жанрі наукової літератури, є формально-логічним, але, на відміну від,

наприклад, жанру статті, в ньому немає тієї наукової ґрунтовності викладу, що є обов'язковою ознакою наукової статті.

Основні функції наукового стилю мови – повідомлення і переконання. Вони реалізуються у формі обґрунтування концепції, гіпотези, доведення істинності теорії, узагальненої інформації про результати дослідження, класифікацій, пояснення явищ, систематизованого викладу певних знань, досягнень, висновків, рекомендацій, пропозицій.

Специфіка наукової мови обумовлена відмінністю науки від мистецтва, що виявляється навіть “не в змісті, а виключно у способі обробляти цей зміст...”: і вчений, і поет “переконують, тільки один – логічними доводами, інший – образами”². Тому спосіб викладення матеріалу в науковій літературі визначають як формально-логічний (колективний)³. І саме він обумовлює вибір системи мовних засобів для створення наукового тексту як завершеного комунікативного акту, організованого за законами і чинними нормами цієї мови.

Робота з навчальним текстом, який разом із лекціями є основним джерелом науково-професійної інформації, дозволяє самостійно здобувати, систематизувати й структурувати знання та вдосконалювати навички зі смислового аналізу тексту засобами різних видів читання (суцільного, оглядового, реферативного).

Навчальним називають такий науковий текст, який узято для розв'язання певного освітянського завдання. Текст є одним із тих об'єктів дослідження, який допускає можливість роботи з ним у різних ракурсах. *Науковий текст*, наочно демонструючи застосування морфолого-синтаксичних і лексико-граматичних конструкцій у їх “природному” оточенні для опису наукових концептів, є взірцем монологічного наукового мовлення та тією базою, на якій ґрунтується власне наукове висловлювання. У цих функціях на заняттях із мовних дисциплін *науковий текст* виступає і як *засіб навчання мови*, і як *об'єкт вивчення*. В останньому випадку предмет розгляду становлять такі особливості тексту: структурно-змістова організація, комунікативна скерованість, композиційна завершеність, різні типи лексичного, граматичного, логічного й стилістичного зв'язку між елементами тексту, інформаційна достатність і насиченість, різні способи подання наукової думки. Специфіка навчального закладу накладає відбиток на тематику та зміст навчальних наукових текстів: вони відповідають принципу фаховості, містять нові для користувачів знання, є інформаційно

актуальними й достатніми, пізнавально цінними, доступними за змістом та обсягом інформації, обов'язково зразковими прикладами наукового стилю сучасної української мови.

Навчальний науковий текст розглядають як єдиний комунікативний блок, що має чітку, логізовану структурну організацію, яка формується під впливом двох основних факторів: характеру висвітлюваного змісту (тема → підтема → комбінація підтем) та способу його презентації. Комунікативними блоками є і його складові частини (компоненти), розташовані у певній послідовності. Кожний із компонентів тексту є функційно значущою одиницею, тобто може виконувати функції роз'яснення, обґрунтування, уточнення, доповнення, унаочнення. Визначення цих функцій сприяє адекватному розумінню тексту. Навчальний науковий текст обов'язково характеризується певною внутрішньою організацією, тобто має такі лексико-граматичні та структурні засоби, які роблять його доступним для розуміння при читанні, усвідомлення й запам'ятовування інформації для подальшої її репрезентації та використання.

Систематична робота з науково-навчальною літературою відшліфовує вміння щодо сприйняття, утримання й поновлення інформації та активно розвиває навички писемного мовлення. Здобуття знань шляхом самостійного опрацювання текстів (а це і є основний чинник самоосвіти!) ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних умінь: визначати і формулювати основну проблематику тексту-джерела, здійснювати смисловий і структурний аналіз тексту, стисло подавати інформацію тексту за деталізованим планом, знаходити додаткову інформацію і відмежовувати її від головної, здійснювати поєднання інформації різних джерел (за допомогою порядку слів, фраз, абзаців і відповідних засобів зв'язку тексту), "згортати" інформацію тексту до рівня головної у різні способи (синтаксична конденсація, вилучення зайвої інформації та скорочення слів, речень, фраз, смислових фрагментів); вводити елементи опису тексту-джерела до продукovanого тексту та об'єднувати в ньому всі його компоненти (основний матеріал джерела, додатковий матеріал, оцінка).

Безперечно, що організація процесу самостійного здобуття знань залежатиме і від мети та видів читання. Наукою напрацьовано загальні правила роботи з науковим текстом як правила його читання (розуміння):

- ознайомтеся спочатку з бібліографічним описом тексту;
- переконайтеся, що розумієте всі слова, терміни, терміносполуки, фрази;
- читайте з олівцем у руках, робіть потрібні позначки (наприклад, різнокольорові у відповідності до характеру позначок);
- обміркуйте здобуту інформацію, осмисліть її, спираючись на свої знання і досвід; систематизуйте знання;
- доберіть самостійно приклади, що також ілюструють головні ідеї (думки) тексту;
- перечитайте ще раз найважливіші за змістом фрагменти тексту та ті, що ще не зовсім зрозумілі або ж викликають певний сумнів;
- письмово передайте основну інформацію;
- критично сприймайте прочитане, порівнюйте з інформацією інших джерел щодо висвітлюваного питання, знайомтеся з рецензіями на опрацьовані наукові джерела.

Отже, специфіка роботи з науковим текстом впливає з об'єктивної потреби – здійснювати у найбільш ефективний спосіб аналітико-синтетичну переробку текстової інформації, що в свою чергу вимагає сформованості двох взаємопов'язаних умінь:

- 1) аналізувати текст за композиційно-сисловою структурою;
- 2) подавати здобуту інформацію у стислій формі різними жанрами писемної продукції.

Ці уміння можна якісно та швидко розвинути завдяки систематичній роботі, що сприятиме формуванню і подальшому вдосконаленню творчих здібностей для виконання науково-дослідної роботи, яка повинна стати “невід’ємним компонентом підготовки спеціалістів з вищою освітою”⁴ в умовах Болонського процесу.

¹Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови. – К., 1993. – С. 12; ²Белинский В.Г. Полн. собр. соч. – М., Л., 1950. – Т. 10. – С. 311; ³Пумпянский А.Л. Введение в практику перевода научной и технической литературы на английский язык. – М., 1965. – С. 11; ⁴Левківський К.М. Студентська наука як один із чинників якості підготовки фахівців у сучасних умовах // Науково-дослідна робота студентів: аспект формування особистості майбутнього вченого, фахівця високої кваліфікації: Зб. матеріалів Першої міжн. наук.-практ. конф. – Запоріжжя, 2002. – С. 3.

РЕЦЕНЗІЇ

Л.І. Шевченко, д-р філол. наук

ФРАНКОВИЙ ТЕКСТ У ВАРІАТИВНОСТІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ:

стаття-рецензія до колективної монографії „Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману „Перехресні стежки”) / Ф.С. Бацевич (наук. ред.), С.Н. Бук, Л.М. Прошак, А.А. Ровенчак, Л.Ю. Старичевська, І.Л. Ціхоцький. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 376 с.

Проблеми семіотики культури, актуалізовані сучасною епістемологією в численних інтерпретативних методологіях, дістають логічну стрункість у роботах, звернених до художнього тексту. Авторська мова як об'єкт наукового аналізу є з цього погляду актуальною лінгвістичною аспектологією, що дозволяє узгодити фахові позиції дослідника з вербалізованою художньою свідомістю митця.

Наші львівські колеги Ф.С. Бацевич, С.Н. Бук, Л.М. Прошак, А.А. Ровенчак, Л.Ю. Сваричевська та І.Л. Ціхоцький запропонували українському гуманітарію нетривіальне видання – синкретичну за методологією колективну монографію-дослідження особливостей Франкового тексту, що тематично об'єднується навколо мови роману „Перехресні стежки”.

Вихідні позиції авторів рецензованої книги викладені в „Передмові” і спираються на постулати щодо: а) неможливості пізнати „творчу геніальність письменника, вловити феномен його слова та індивідуальні особливості мовного стилю”, спираючись на соціологізований підхід (с. 3); б) розуміння особливого місця Івана Франка, „універсальні особливості”, в усіх ділянках культурної історії України ХІХ – ХХ ст. (с. 3); в) необхідності проаналізувати франкознавчу наукову літературу по-новому, „глибше, суттєвіше”, без покликань на „реноме „каменяра” й „революціонера” (с. 3).

Важливо, що вихідні засади колективної наукової розвідки є аналітичними, а не констативними: автори подають стислий огляд мовознавчих досліджень творчості Івана Франка. Заслугове на увагу

і те, що в аналізі присутня позиція лінгвістів, ставлення сучасних інтерпретаторів до попередників, які часто працювали в умовах ідеологічних чи фактологічних обмежень і зумовленої цими обмеженнями тенденційності.

Хоча, дозволимо собі зауважити, попри очевидну необхідність „перепрочитання” текстів видатного українця навряд чи можна поставити під сумнів переконаність Івана Франка в необхідності внормування літературної мови в Галичині, українського („великоукраїнського” в тексті – Л.Ш.) патріота, який справді бачив Україну єдиною. Нехай навіть ці характеристики Франкіани аналізувалися у працях „підрядянських франкознавців” (с. 4).

Інша річ, аналіз того, що було непояснено, викривлено, або замовчано. Бо ж насправді Іван Франко не випадково асоційований із Каменярем. Йдеться про те, чи був галицький інтелектуал *лише* Каменярем? До речі, серед покликань на праці „авторитетних, (і не дуже)” дослідників, згадується Н.П. Корнієнко, мовознавець, яка 1953 року захистила дисертацію (згадувану авторами), присвячену поглядам Івана Франка на необхідність формування української літературної мови на загальнонародній основі. Рецензент була учнем, а пізніше й колегою Н.П. Корнієнко, і може з абсолютною переконаністю твердити, що дослідник була досить далека в поцінуванні доробку Івана Франка з позицій будь-яких ідеологем.

Одночасно пошанно зауважимо про спробу авторів у невеликій за обсягом „Передмові” подати бібліографію найбільш значимих мовознавчих праць із франкіани і прокоментувати їх. У цьому контексті погодимося також із оцінками дослідників, які до „найсучаснішого нового слова” (цитований авторами монографії вислів І. Денисюка) відносять монографії Т. Панько та О. Сербенської про мовознавчі погляди І. Франка, зокрема згадуються праці „Мова і нація в естетичній концепції Івана Франка” (Т.І. Панько), „Основи мовотворчості журналіста в інтерпретації Івана Франка: Текст лекцій” (О.А. Сербенська).

Професійне знання ситуації, що склалася у львівському колі франкознавців, а також обставин, за яких, на жаль, і досі не маємо Словника мови письменника, дозволяє авторам рецензованої монографії висловити думку про перспективу і характер майбутнього комплексного дослідження з мовного стилю прози Івана Франка. На наш погляд, безумовну рацію мають автори, коли покликаються на залучення до аналізу фактів позалінгвальної дійсності, а отже

присутність в науковому доведенні характеристик „мовного оформлення жанру, наративної техніки, літературного напрямку, творчого методу, філософських засад текстотворення” (с. 7). Названі параметри як основоположні критерії сучасного мовознавчого аналізу не викликають сумніву, як і в цілому методології, що враховують диспозиційну взаємозалежність екстра – й інтралінгвального.

Щодо роману „Перехресні стежки”. Складний, і водночас надзвичайно привабливий для психологічних та філологічних інтерпретацій, роман майже перегукується з іншими творами великих українських авторів, писаними зрілими, надзвичайно сильними й одночасно вразливими художниками слова. Пошук своєї істини, відповідей на вистраждані, подекуди майже інтимні питання, вербалізується у прототипах, які є художніми аналогами персонам, зустрінутим на життєвих шляхах. Певною мірою споріднена асоціація виникає з драмою Лесі Українки „Блакитна троянда”, так само проблемно й художньо-естетично недостатньо (чи, може, точніше, пізно) поцінованою.

Соціально-психологічний роман Франкової масштабності, сповнений особистісної рефлексії та сугестії життя, потребує, що і довели львівські автори, серйозного мовознавчого спостереження. Його аспекти вимірюються науковими інтересами інтерпретаторів. Ф. Бацевич, знаний в Україні дослідник теорії комунікації, розглядає „Комунікативні перемоги і поразки Євгена Рафаловича: комплексний аналіз комунікативних ситуацій”, Л. Сваричевська акцентує увагу на мовній символіці як репрезентативному мовотворчому рівні Франкового тексту („Символізація мовних засобів”), Л. Процак аналізує „перехресні стежки” з погляду когнітивістики („Емотивний простір” художнього тексту”), І. Ціховський зосереджується на лінгвостилістичних характеристиках роману („Конвертація освічених людей”: художня модель інтелігентного мовлення”), С. Бук і А. Ровенчак звертаються до можливості мовознавчого представлення специфіки художнього мислення Івана Франка в результатах статистичної лексикографії („Частотний словник роману Івана Франка „Перехресні стежки”).

Як твердять самі автори, різновекторність наукових зацікавлень інтерпретаторів „компенсується спільним функціональним радикалом досліджень” (с. 10).

Професор Флорій Бацевич зупиняється на двох (із 50 змодельованих у романі), найважливіших для розвитку сюжету, на думку дослідника, комунікативних ситуаціях: візиті пана Брикальського і візиті Регіни до Рафаловича. І в одному, і в іншому випадку ці візити створюють ситуацію психологічного контрасту до попередньої комунікативної ситуації, а отже є цікавими для спостережень науковця.

Ф. Бацевич вибудовує спостереження в методологічному дискурсі комунікативної лінгвістики, одним із перспективних дослідників якої в Україні є сам автор (згадаймо фундаментальну працю вченого „Основи комунікативної лінгвістики”. – К., 2004). А отже, на думку наукового інтерпретатора, „без урахування комунікативної поведінки неможливо визначити комунікативний паспорт людини, тобто ту комплексну інформацію, яку особа підсвідомо, „автоматично” повідомляє про себе різними засобами мовного і позамовного (паралінгвального) кодів використання правил, законів, конвенції тощо іншим учасникам спілкування і тим, хто за цим спілкуванням стежить” (с. 11).

Звідси комунікативний аналіз фрагменту повісті „Перехресні стежки” в параметрах: I. Контекст і ситуація спілкування, II. Комунікативний паспорт учасників спілкування, III. Мовленнєвий паспорт персонажів, IV. Невербальні компоненти і паралінгвістичні засоби.

Деталізована увага до аспектного представлення комунікативних ситуацій визначає структуру аналізу, де контекст і ситуація спілкування розгортаються у спектральне дослідження місця і часу спілкування, каналів комунікації, супутніх їм комунікативних шумів і зворотного зв'язку. Відповідно, вибудовується комунікативний паспорт учасників спілкування, комунікативної ініціативи, комунікативної стратегії, оцінки стратегій партнерами, тактики спілкування та її можливої зміни, соціальних і комунікативних ролей, комунікативної позиції учасників спілкування, прийомів впливу на співбесідника, типів спілкування в дискурсі, комунікативного кодексу учасників спілкування, дії загальних законів спілкування.

Логічно, що з такого деталізованого і різноаспектного опису критеріїв комунікативної ефективності постає можливість паспортизації типів мовленнєвих актів і найуживаніших мовленнєвих жанрів (зауважимо принагідно, в термінопоняттях і поняттєвій

окресленості комунікативної лінгвістики, що в рецензованій праці безумовно свідчить про наукову послідовність Ф. Бацевича), а звідси й оцінної прагматики, пов'язаної з дотриманням норм культури спілкування та мовленнєвих помилок.

Інші аспекти, пов'язані з неформалізованим ресурсом мови, її внутрішніми можливостями, завершують аналіз і постають у характеристиках засобів непрямого спілкування, риторичних аспектів спілкування й опису засобів мовного етикету.

Цілісний і послідовний аналіз, вибудований на логічно струнких засадах комунікативної лінгвістики, дозволяє проф. Ф. Бацевич зробити переконливі висновки щодо спільних характеристик учасників спілкування: „Це спілкування рівноправних освічених людей, із значним комунікативним досвідом і високим рівнем мовної та комунікативної компетенції” (с. 35). І водночас простежити особливості та трансформацію комунікативних позицій учасників спілкування: втрату комунікативних переваг маршалком Брикальським і здобуття „предметної та комунікативної метпи” адвокатом Рафаловичем.

Якщо йдеться про фахову компетенцію, то, дозволимо собі пієтетні форми в рецензійному викладі, її аргументативна цілісність і водночас методична варіативність особливо виявляється в розгорненій (відносно першого уривку) інтерпретації другого уривку. Ф. Бацевич, і це логічно, розширює аналіз описом паралінгвістичних засобів.

А отже, висновкова частина, що стосується загальної наукової мотивації комунікативного аналізу, а також дослідницьких характеристик учасників спілкування, є цілком переконливою. Рафалович, на думку Ф. Бацевича, розвинувся від „романтичного, закоханого в життя і людей юнака до професійного політика – прагматика” (с. 59). Коректним (і це важливо!) щодо Івана Франка є і прикінцеве зауваження Ф. Бацевича: „Але це лише припущення: сам Франко на це відповіді своєю повістю „Перехресні стежки” не дав” (с. 59).

В іншій лінгвометодологічній парадигмі інтерпретує „Перехресні стежки” Лідія Сваричевська. Аналіз дослідниці зосереджено навколо символізації мовних засобів роману. Вмотивовано, на нашу думку, що Л. Сваричевська суть символу проектує на теоретичні підходи самого Івана Франка, зокрема на працю „Із секретів поетичної творчості”. Зрозуміло, поліфонічна

особистість творця корелятивно втілює світоглядні домінанти в різних типах текстів: відповідно, теоретичні ідеї узгоджуються з художньою практикою.

Проте, дозволимо собі зауважити, для сучасної інтерпретації художньої мовотворчості зовсім недостатніми є покликання на одну, нехай і знакову, працю Івана Франка і кілька філософських словникових видань. Можливо з цієї причини Л. Сваричевська залишає поза аналізом визначену як окрему, зауважимо, надзвичайно перспективну галузь модерної гуманітарної науки, оніричну проблематику. Хоча на с. 62-63 звертається до сновидінь у зв'язку з ідеями Івана Франка щодо аналогії між художньою творчістю і сновидінням.

Що є найбільш переконливим і цікавим в інтерпретації Л. Сваричевської – конкретний матеріал. Саме він дає уявлення про філологічний метод дослідника і його результативність в аналізі символічного світу Івана Франка. Такий матеріал, безумовно, збагачує аргументативність мовознавства.

Л.М. Процак зупиняється на „способах представлення, вербалізації та розгортання емотивних станів / відношень героїв твору (с. 95). Цікавий психолінгвістичний ракурс підходу до роману дослідник мотивує розгорнутим аналізом наукової літератури з питання, що свідчить як про складність такого підходу, так і про уважне ставлення інтерпретатора до наукових набутків попередників.

Дослідження емоцій як „інтенціональних структур, що включають вказівку на збереження / зміну ситуації, що склалася, певні її аспекти, задіяних у ній агентів та об'єктів” (с. 95) дозволяє розгорнути опис у площині „переживання емоції”. Відтак емоції стають „мотивом для здійснення деяких дій, що виражається в певній інтенції: емоційній – виразити емоцію невербальними засобами, або емотивній – висловити емоцію вербально” (с. 95).

Поєднавши структурний, когнітивний та комунікативний підходи до окремих фрагментів художнього дискурсу, Л.М. Процак доходить логічних висновків про те, що „емотивні стани і відношення та їх вербальне втілення” є визначальними для домінант емотивного простору дискурсу (с. 112). А отже, а ргіогі визначена проблема в результаті опрацювання матеріалу за допомогою інструментарію запропонованих методів дістала пояснення, що і є позитивом.

Дуже важливий аспект Франкового мовного світогляду осмислює Іван Ціхоцький. Його матеріал аргументує проблему „конвертації освічених людей”, що розглядається в параметрах художньої моделі інтелігентного мовлення. Рецензентові близькі й зрозумілі пошуки інтерпретатором істини, коли йдеться про історію української літературної мови нового часу, зокрема в Галичині.

Погляди М. Драгоманова, Лесі Українки, Івана Франка та інших видатних українців лише засвідчують складність історичного розвитку нашої словесної культури (як, утім, і постійну присутність емоційності в дискусіях!). Проте питання є, й І. Ціхоцький пропонує ретроспективу мови науки й інтелігентного спілкування Галичини кінця ХІХ ст. як аналіз репрезентативного для зрілого Івана Франка тексту. Аналізуються (і це важлива фактологія) „книжні” реєстри слів, серед яких іншомовні лексеми (фаталізм, альтруїзм, гуманність та ін.), екзотизми (меценат, прокуратор, ад’юнкт та ін.), юридичні терміни (адвокат, суд, справоздання та ін.), інтернаціоналізми (агітація, агент, парламент та ін.), їх контексти і структура синтаксичних одиниць, в яких функціонує книжна лексика. Комплексний і докладний аналіз додає авторським спостереженням ґрунтовності.

Додаткова мовознавча інформація спирається на пояснення екстралінгвальних чинників розвитку літературної мови інтелігенції Галичини, зокрема впливу на неї польської мови (с. 125 і далі), експериментальних технологій мовотворення українських інтелектуалів (зверніть увагу на тогочасну неологію: спідлення, поступування, досвідний та ін. поряд із словоформами, які не є аж так незнайомими сучасному українцеві – добрість, пониження та ін.)

На наш погляд, І. Ціхоцький досить послідовно структурував ідею інтелектуального розвитку мови української інтелігентної людини. Це не лише названі вище групи слів, але й одиниці оказіональні (з погляду стійкості функціонально-мовної системи), зокрема інтертекстуалізми. Аналіз інтертекстуалізмів „у мовних партіях персонажів-інтелігентів”, їх тематичне членування грамотно корелюються з усім подальшим викладом, об’єднаним темою „краси мовлення”. І в цьому бачимо цілісність лінгвістичної інтерпретації І. Ціхоцького.

Завершує рецензоване видання актуальний для мовознавства і методично коректно побудований „Частотний словник роману Івана

Франка „Перехресні стежки”, створений та лінгвістично опрацьований Соломією Бук й Андрієм Ровенчаком.

Позитивами квантитативного опису лексики Франкового твору є передусім аналіз результативності мовознавчих досягнень попередників, які працювали у визначеному напрямку; докладна бібліографія україномовних видань, що спираються на методики частотного аналізу мовотворчості письменників; увага до класифікаційних принципів, за якими вибудовуються частотні словники; визначення й обґрунтування перспективи створення частотних словників творів українських письменників, зокрема Івана Франка.

На схвальну увагу заслуговує аргументація авторами частотного словника теоретичного і практичного застосування квантитативного матеріалу: за своєю суттю це сумарне представлення аргументів мовознавців, які працюють у названому напрямку, на користь запропонованого методу (с. 142-145).

Важливо і те, що частотний словник „Перехресних стежок” створено з використанням комп’ютерних технологій. Цікавими видаються і параметри вимірювання частотності слів: відносна частота, багатство словника, коефіцієнти винятковості та концентрації тексту. Автори вважали за потрібне підтвердити результативність методу перевіркою в частотних параметрах словника основних лінгвістичних законів Ціпфа (– Мандельброта), Менцерата (– Альтманна).

Відтак лексикографічна праця названого типу видається потрібною і цікавою не лише з позицій одного з можливих типів інтерпретації художнього тексту, але і як самостійна праця, що є вагомим за результатами, які, безумовно, можуть аналізуватися фахівцями в різних дослідницьких підходах.

Завершуючи рецензійний виклад, що міг би бути значно деталізованішим із огляду на складність Франкового тексту і численні, різні методологічно й лінгвістично інтерпретації, хотілось би наголосити на важливості таких видань. Зрозуміло, як і кожен мовознавець, рецензент в окремих випадках має інший погляд на методи інтерпретації й можливі висновкові тези. Але щодо конкретного видання не це є основним. Важливо, що книга „Стежками Франкового тексту (комунікативні, стилістичні та лексикографічні виміри роману „перехресні стежки”) з’явилася в Україні. І, сподіваємося, вона започаткувала новий тип видань, які

звернуться до українських текстів словесної культури незаангажовано, з різних наукових позицій, що й зумовить ймовірне глибинне прочитання національної художньої мовотворчості.

ЗМІСТ

МАТЕРІАЛИ XIV МІЖНАРОДНОГО КОНГРЕСУ СЛАВІСТІВ

Гурчинов М.

Звернення до делегатів XIV Міжнародного конгресу славістів Голови організаційного комітету Конгресу, академіка Македонської академії наук і мистецтв Мілана Гурчинова.....4

Онищенко О.С., Шевченко Л.І.

Славістика в сучасному світі: післямова до XIV Міжнародного конгресу славістів.....8

ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПОШУКОВИХ ПАРАДИГМ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Дядищева-Росовецька Ю.Б.

Концептуальне обґрунтування об'єкту і методу в сучасній українській лінгвофольклористиці й етнолінгвістиці.....17

Ніка О.І

Мовноуніверсальний характер модальності як ключ до дослідницького моделювання.....22

АСПЕКТОЛОГІЯ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ

Звонська Л.Л.

Золота доба грецької патристики й традиції античності.....30

Наснко Г.М.

Трактат Інокентія Гізеля „Мирь съ Богомъ чловѣку” як науковий твір XVII століття.....37

Капась-Романюк М.М.

Типологія описових предикатів у староукраїнській діловій мові кінця XVI-XVII століття.....49

Сухова Т.В.

З історії формування визначальних жанрових ознак документів купівлі-продажу.....63

Щокань Г.П.

Книжна лексика староукраїнської літературної мови другої половини XVII-першої чверті XVIII століття: функціональний аспект.....71

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТИЛЮ, ТЕКСТУ ТА ЇХ МОВНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Стасюк Т.В.	
Термінологія новітніх технологій.....	79
Штельмах М.Л.	
Жанрово–стильова мотивація використання розмовного синтаксису в інтерв'ю.....	86
Дергач Д.В.	
Специфіка лінгвістичної інтерпретації онімів як компонентів лексичної системи мови.....	92
Трищук О.В.	
Образність у реферативному тексті.....	101
Грегуль Г.В.	
Дещо про концепт „родич”.....	112
Непоп-Айдачич Л.В.	
Деякі семантичні категорії польського мовного образу незабудки.....	117
Домилівська Л.В.	
Лінгвістична проблематика текстової інтерпретації символу.....	124

МОВОЗНАВЧА ПРАГМАТИКА В КОНТЕКСТІ НОВІТНІХ ПОГЛЯДІВ НА ВЕРБАЛІЗАЦІЮ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ

Шулінова Л.В.	
Вивчення інноваційних технологій навчання мови в нормативному вузівському курсі „Методика викладання української мови в школі”.....	133
Калетнік А.А.	
Сучасний посібник для практичних занять з діалектології: деякі аспекти теоретичного обґрунтування.....	139
Дем'янюк А.А.	
Наукова література як основне джерело фахових знань.....	148

РЕЦЕНЗІЇ

Шевченко Л.І.	
Франковий текст у варіативності лінгвістичних інтерпретацій.....	154

CONTENTS

THE MATERIALS OF THE XIVth SPECIALISTS' OF SLAV LANGUAGES AND LITERATURE INTERNATIONAL CONGRESS

Gurchinov M.

The allocution to the delegates of the XVIth specialists's of Slav languages and literature International congress of the Congress's organization committee chairman, the member of the Macedonian Academy of science and art Milan Gurchinov.....4

Onyshchenko O.S., Shevchenko L.I.

Slavic studies in the modernity: the epilogue to the XIVth specialists' of Slav languages and literature International congress.....8

THEORETICAL ISSUES OF SCIENTIFIC PARADIGMES IN UKRAINIAN LINGUISTICS

Dyadyscheva-Rosovetska J.B.

The object's and method's conceptual argumentation in the modern ukrainian lingvofolkloristics and ethnolinguistics.....17

Nika O.I.

Linguistic universaliality modality as key to research design.....22

THE ASPECTS OF THE MODERN PHILOLOGY'S HISTORICAL AND LINGUISTICAL INVESTIGATIONS

Zvonska L.L.

The golden period of the Greek's patristic and traditions of the antiquity.....30

Naienko G.M.

Treatise of Inokentiy Gizel "Peace with God to man" as a scientific text of XVII century.....37

Kapas-Romanyuk M.M.

The typology of descriptive predicates in the Old Ukrainian business language at the end of XVI-XVII centuries.....49

Sukhova T.V.

The history of the main genre signs of purchase and sale documents.....63

Shchokan A.P.

The bookish vocabulary of the second half of a 17 - the first fourth 18 century in a functional aspect.....71

THE LINGUISTIC ANALYSIS OF STYLE, TEXT AND THEIR LANGUAGE REPRESENTATION

Stasyuk T.V. Terminology of innovative technologies.....	79
Shtelmakh M.L. The genre and stylistic motivation of using the colloquial syntax in the interview.....	86
Dergach D.V. The specific of the proper names' as components of language lexical system linguistic interpretation.....	92
Trishchuk O.V. Figurativeness in synopsis texts.....	101
Gregul G.V. Something about the concept «Relative».....	112
Nepop-Ajdachych L.V. Some semantics categories of polish linguistic image of a forget-me-not flower.....	117
Domylivska L.V. Linguistic problems of symbol's textual interpretation.....	124

LINGUISTICAL PRAGMATIC IN THE CONTEXT OF THE NEWEST IDEAS ON SCIENTIFIC THEORIES' VERBALIZATION

Shulinova L.V. The study of innovation technologies in the normative course "Teaching methodology of Ukrainian language at school".....	133
Kaletnik A.A. Modern manual for practical dialectology trainings: some aspects of theoretical grounds.....	139
Demyanuk A.A. Scientific literature as main source of professional knowledge.....	148

REVIEWS

Shevchenko L.I. Ivan Franko's text in the variations of linguistical interpretations.....	154
---	-----